

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

ƏKBƏROV YUSİF RAFİQ OĞLU

“QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ KAPİTAL İXRACININ MEYLLƏRİ
VƏ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060401-Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq Maliyyə və Valyuta Kredit Münasibətləri

Elmi rəhbər:

i.e.n., prof. M.İ.Bərxudarov

Magistr proqramının rəhbəri:

*“Beynəlxalq İqtisadiyyat”
kafedrasının müdiri:*

[i.e.d., prof. Kərimli İrşad Abdul](#)

BAKİ 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ KAPİTAL İXRACI: NƏZƏRİ-KONSEPTUAL ÜMUMİLƏŞDİRMƏ	8
1.1.Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində kapital ixracı: yaranmasının zəminləri və inkişaf mərhələləri.....	8
1.2.İnvestisiya resurlarının beynəlxalq hərəkətini əsaslandıran nəzəriyyə və konsepsiyaların ümumi şərhı.....	16
1.3.Qloballaşma şəraitində neft ixrac edən kiçik ölkələrin xarici iqtisadi fəaliyyətində kapital ixracının xüsusiyyətləri	25
II FƏSİL. BEYNƏLXALQ İQTİSADİYYAT SİSTEMİNDƏ İNVESTİSIYA RESURLARININ BEYNƏLXALQ HƏRƏKƏTİNİN KOMPLEKS QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	35
2.1.Transmilli kapitalın fəaliyyət coğrafiyasının və mexanizminin təhlili.....	35
2.2.Transmilli kooperasiyaların fəaliyyətində kapital ixracı: yeni meyillər və istiqamətlər	43
2.3.Resurs iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiya resurlarının beynəlxalq hərəkətinin kompleks qiymətləndirilməsi	49
III FƏSİL. QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ KAPİTAL İXRACININ MƏZMUNUNDA BAŞ VERƏCƏK DƏYİŞİKLİKLƏRİN ÜMUMİ MƏNZƏRƏSİNİN PROQNOZLAŞDIRILMASI	57
3.1.İnvestisiya resurlarının beynəlxalq hərəkətinin yaxın gələcəkdə ümumi mənzərəsi.....	57
3.2. Qloballaşma şəraitində dünya sənayesində kapital ixracının genişlənmə və inkişaf proqnozları.....	65
3.3. Azərbaycan kapital ixrac edən ölkə kimi perspektivləri.....	71
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	76
İSTİFAFƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Kapitalın ixracı – yerli istehsal, maddi və əmək resurslarının istifadə olunması hesabına müntəzəm surətdə əlavə mənfəət qazanılması məqsədi ilə kapitalın xaricdə yerləşdirilməsi deməkdir. Əgər əmtəələrin satışı zamanı qeyri ekvivalent mübadilə nəticəsində digər ölkədə yaradılmış mənfəətin bir hissəsi mənimsənilir və mənfəətin bir dəfə qazanılması baş verirsə, kapital ixracı zamanı isə xaricdə yerləşdirilmiş kapital xarici kompaniyaların mülkiyyətində qaldıqca mənfəət daima arası kəsilmədən qazanılmış olur.

Kapital ixracı dedikdə, ölkədən kapitalın bir hissəsinin daxili dövriyyədən götürülüb əmtəə və pul formasında başqa ölkədə yerləşdirilməsi prosesi nəzərdə tutulur. Əvvəllər kapital ixracı sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin kiçik bir hissəsi tərəfindən həyata keçirilirdi. Dünya təsərrüfatının inkişafı bu prosesin çərçivəsini genişləndirdi. Kapital ixracı müvəffəqiyyətlə, dinamik inkişaf edən hər bir hansı iqtisadiyyatın funksiyasına çevrilir. Kapital həm aparıcı sənaye ölkələri, həm orta səviyyədə inkişaf etmiş ölkələr, həm də inkişaf etməkdə olan, xüsusilə də “yeni sənaye ölkələri” ixrac edirlər.

Müasir mərhələdə kapital ixracının əsas əlamətlərindən biri onun həm inkişaf etməkdə olan həm də inkişaf etmiş ölkələrə olan miqrasiyasıdır. Bununla yanaşı 70-ci illərdən başlayaraq kapitalın inkişaf etmiş ölkələrə (ABŞ, Qərbi Avropa, Yaponiya və əksinə) ixracı meyli güclənmişdir, bu əsasən ciddi iqtisadi və siyasi sarsıntıların olmaması ilə bağlı idi. Kapitalın bu və ya digər ölkələrə miqrasiyasının sürətləndirilməsinə səbəb olan kapital ixracının digər əlamətləri aşağıdakılardır: hərbi-siyasi aspektlər, geniş dövlət yardımı, transmilli korporasiyanın hökmranlığının güclənməsi, qeyri-ekvivalent mübadilənin mövcudluğu, vaxtaşırı valyuta-maliyyə sarsıntıları. Sonuncu əlamət 1997-ci ilin axırlarında baş vermiş və 1998-1999-cü illərdə davam etmiş Asiyadakı maliyyə böhranı ilə bir daha təsdiq olundu.

Kapital ixracının əsas formalarından biri sənayeye, ticarətə, nəqliyyata qoyulmuş fəaliyyət göstərən ssuda kapitalının ixracıdır. Bu zaman nəzarət hüququ verən birbaşa kapital qoyuluşu (investisiyalar) və yalnız iştirakı təmin edən kapital

qoyuluşu mövcuddur. Gəlir forması mənfəət və ya dividend şəklində olan mənfəət ola bilər. İkinci forma öz müddətinə, təyinatına, təminat xarakterinə və subyektinə görə fərqlənən ssuda kapitalıdır. Ssuda kapitalın ixracı həm xüsusi sahələrə, həm də dövlətlərə müxtəlif müddətlərə verilən istiqraz vəərəqlər formasında və qiymətli kağızların (səhm və istiqraz vəərəqləri) alınmasına çəkilən xərclər formasında həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, istiqraz vəərəqləri və beynəlxalq kreditlər həm məhsuldar, həm də qeyri-məhsuldar xarakterlidir. Qısamüddətli beynəlxalq kredit isə kommersiya, bank krediti və eləcə də xarici bankların cari hesabları kimi (xarici ölkələrin sərbəst pul vasitələrinin cəlb edilməsi) fəaliyyət göstərir. Əvvəllər olduğu kimi kapital ixrac edən əsas ölkələr inkişaf etmiş sənaye ölkələri, ilk növbədə Böyük yeddiyə daxil olan ölkələrdir, kapital idxal edən əsas ölkələr isə inkişaf etməkdə olan ölkələr. Rusiya da daxil olmaqla Mərkəzi və Şərqi Avropanın keçid iqtisadiyyatlı dövlətləri, habelə Avropa, Amerika və Asiyarın bəzi inkişaf etmiş sənaye ölkələridir.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətləri, az inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkə iqtisadiyyatları üçün, inkişaf etmiş iqtisadiyyatları tutmadan əhəmiyyətli bir faktordur. Ölkələr indiki vaxtda, yerli bazarlarının dünya bazarının bir hissəsi olduğunu düşünərək hərəkət edirlər. Bu vəziyyət, son illərdə əhəmiyyəti artan qloballaşmanın bir nəticəsidir. Qloballaşma ilə beynəlxalq sərbəst ticarətin həcmi böyük ölçüdə artmış və bu artıma beynəlxalq kapital hərəkətləri əhəmiyyətli ölçüdə qatqı təmin etmişdir.

Bu gün, inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında beynəlxalq kapitalı öz ölkələrinə çəkmək üçün sıx bir rəqabət yaşanır. Xüsusilə 1980-ci ildən sonra dünyadakı iqtisadi liberallaşma axınları nəticəsində, bu rəqabət daha da artmışdır. Bu səbəblə beynəlxalq kapitalın önündəki maneələr hökumətlər tərəfindən böyük ölçüdə qaldırılmağa çalışılır.

Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkə bazarının risk daşımaya baxmayaraq, xarici investisiya seçimlərində tapılması beynəlxalq investisiyalardan gözlənilən gəlir- risk yanaşmasının qiymətləndirildiyini göstərir. Xarici kapital, bir ölkənin sərmayə stokuna, o ölkənin milli sərhədləri xaricindəki başqa bir ölkənin təşkilat və ya

vətəndaşlarının sahibliyi olaraq müəyyən olunur. Bir ölkədə məskun olanların öz ölkələrinin sərhədləri xaricində sərvət toplamalarına xarici investisiya və ya xarici kapital qoyuluşu deyilir. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti isə investisiya məqsədiylə bir ölkədəki rezident şəxs və ya təşkilatların bir başqa ölkədəki rezident şəxs və ya təşkilatlara pul vəsaitlərini köçürməsi və ya göndərməsi ilə ortaya çıxır.

Bu baxımdan qloballaşma şəraitində kapital ixracı aktualıq kəsb edir. Xüsusilə də milli valyutaların dəyərdən düşdüyü indiki halda xaricə investisiya axınları daha da sürətlənmişdir. Deməli, dissertasiya işində olduqca aktual bir məsələdən, yeni qloballaşma şəraitində kapital ixracının meylləri və istiqamətlərindən bəhs olunur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi qloballaşma şəraitində kapital ixracının əsas meyllərini və istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıda dayanır:

- ✓ Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində kapital ixracının yaranmasının zəminləri və inkişaf mərhələlərinə nəzər salmaq;
- ✓ Transmilli kooperasiyaların fəaliyyətində kapital ixracının yeni meyllərini və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək
- ✓ Resurs iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiya resurlarının beynəlxalq hərəkətinin kompleks qiymətləndirilməsi
- ✓ Qoballaşma şəraitində kapital ixracının məzmununda baş verəcək dəyişikliklərin ümumi mənzərəsinin proqnozlarını ortaya çıxartmaq
- ✓ Azərbaycanın kapital ixrac edən ölkə kimi perspektivləri ilə tanış olmaq

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri əsasını kapital ixracının yaranması, konsepsiyaları, inkişaf mərhələləri, kapital ixracının xüsusiyyətləri barədə məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatın metodoloji əsasını kapital ixracına dair ölkələrin təcrübələrin araşdırılması, onların inkişaf və genişlənmə proqnozlarının təhlili təşkil edir.

Tədqiqat işində müqayisə, iqtisadi təhlil, müqayisəli təhlil metodlarından və s. üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. İqtisadiyyata dair dərsliklər və dərs vəsaitləri, tədqiqat işləri, məqalələr, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, BMT-nin İnkişaf

və Ticarət Konfransının materiallarından, Forbes Economy jurnalının məlumatları və s.-nin hesabatları tədqiqat işinin informasiya bazasını təşkil edir.

Tədqiqatın obyektinə və predmetinə. Tədqiqatın obyektinə kapital ixracının yeni meylləri və istiqamətləri və Azərbaycanın bu prosesdə iştirakını təhlil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, qloballaşma şəraitində kapital ixracı ilə bağlı yeni meyl və istiqamətləri hərtərəfli şəkildə, nəzəri-praktiki aspektdə qoyulmuş, əsaslandırılmışdır. Bununla əlaqədar, neft ixrac edən kiçik ölkələrin, transmilli korporasiyaların fəaliyyətində kapital ixracının yeni meyl və istiqamətləri araşdırılmış, resurs iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiya resurslarının beynəlxalq hərəkəti kompleks qiymətləndirilmiş, qloballaşma şəraitində kapital ixracının məzmununda baş verəcək dəyişiklərin proqnozları ortaya qoyulmuş və Azərbaycanın kapital ixrac edən ölkə kimi perspektiv imkanları müəyyənəşdirilmişdir.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. İşin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas nəzəri müddəaları, nəticələri, işlənilmiş hazırlanmış təkliflər ölkənin kapital ixracına dair xarici ölkə təcrübəsindən faydalanmasına, kapital ixracının yeni meyl və istiqamətlərini təyin etməyə imkan verə bilər. Tədqiqatın nəticələri ali təhsil müəssisələrində tələbələrə tədris edilən “Dünya iqtisadiyyatı”, “Biznesin idarə edilməsi”, “İqtisadiyyat” və digər fənlərin tədrisində, buraxılış və kurs işlərinin yerinə yetirilməsində istifadə edilə bilər. Bununla yanaşı tədqiqat işində irəli sürülən təkliflər qloballaşma şəraitində kapital ixracının yeni meyl və istiqamətlərinin, Azərbaycanın kapital ixracı potensialının təhlili və qiymətləndirilməsində vasitə hesab oluna bilər.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 yarımfəsil, nəticə və təkliflər bölməsindən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, məqsədi və vəzifələri, nəzəri və metodoloji əsası, elmi yeniliyi, praktiki əhəmiyyəti verilmişdir.

Dissertasiya işinin “Qloballaşma şəraitində kapital ixracı: nəzəri-konseptual ümumiləşdirmə” adlanan birinci fəslində beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində kapital ixracının yaranmasının zəminləri və inkişaf mərhələləri barədə ümumi

məlumatlar verilir, investisiya resurlarının beynəlxalq hərəkətini əsaslandırان nəzəriyyə və konsepsiyaların ümumi şərhı verilir, qloballaşma şəraitində ixrac edən kiçik ölkələrin xarici iqtisadi fəaliyyətində kapital ixracının xüsusiyyətləri izah olunur.

Dissertasiya işinin “Beynəlxalq iqtisadiyyat sistemində investisiya resurslarının beynəlxalq hərəkətinin kompleks qiymətləndirilməsi” adlanan ikinci fəslində transmilli kapitalın fəaliyyət coğrafiyasının və mexanizminin təhlili göstərilir, transmilli kooperasiyaların fəaliyyətində kapital ixracının yeni meylləri və istiqamətlərinin şərhı verilir, resurs iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiya resurlarının beynəlxalq hərəkətinin kompleks qiymətləndirilməsi məsələlərinə toxunulur.

Dissertasiya işinin “Qloballaşma şəraitində kapital ixracının məzmununda baş verəcək dəyişikliklərin ümumi mənzərəsinin proqnozlaşdırılması” adlanan üçüncü fəsil isə investisiya resurlarının beynəlxalq hərəkətinin yaxın gələcəkdə ümumi mənzərəsi verilmiş, qloballaşma şəraitində dünya sənayesində kapital ixracının genişlənmə və inkişaf proqnozları göstərilmiş, Azərbaycanın kapital ixrac edən ölkə kimi perspektivlərinə nəzər salınmışdır.

Tədqiqat işinin “Nəticə və təkliflər” bölməsində aparılmış tədqiqat əsasında əldə edilmiş nəticələr və təkliflər öz əksini tapmışdır.

I FƏSİL. QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ KAPİTAL İXRACI: NƏZƏRİ-KONSEPTUAL ÜMUMİLƏŞDİRMƏ

1.1. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində kapital ixracı: yaranmasının zəminləri və inkişaf mərhələləri

Kapitalın beynəlxalq hərəkətini müxtəlif şəkildə izah etmək mümkündür. Xarici sərmayə, xarici kapital investisiyaları, həddindən artıq investisiyalar, xarici investisiyalar və kapitalın beynəlxalq hərəkəti; Ən sadə tərif, milli sərhədləri aşaraq başqa bir ölkəyə daxil olan və ölkədən çıxan pul vəsaitləri şəklində təsvir oluna bilər. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti hər hansı bir ölkə vətəndaşının digər ölkənin daimi vətəndaşına pul vəsaiti köçürməsi və ya ondan bir aktiv satın almaq kimi pul vəsaiti göndərməsi ilə meydana gəlir. [15, 77]

Kapital hərəkətlərini Kənan Bulutoğlu, “Bir ölkənin, əvəzini ödəmədən xarici ölkələrdən gətirdiyi iqtisadi resurslar” kimi təsvir edir. Bu tərifdə keçən, əvəzini ödəmədən ifadəsi ödəmələrin əməliyyatın keçirildiyi an əvəzinə daha sonrakı tarixdə keçirilməsi və ya heç keçirilməməsi mənasına gəlir. Əvəzin daha sonra ödənməsi halında bu kapital hərəkəti borc kimi, əvəzin heç ödənməməsi halında isə ianə adlandırılır. Ancaq bu ilk tərif kapital hərəkətlərini tam əhatə etmir. Digər bir tərif isə; Kapital hərəkətlərinin, bir ölkənin qarşılığını müxtəlif formalarda, gələcəkdə ödəmək üzrə, başqa ölkələrdən qısa müddətdə iqtisadi gücünə əlavə edəcəyi maliyyə və texnoloji resurslar kimi təsvir edir [19, 8].

Karlukun tərifinə görə isə; Xarici kapital, bir ölkədəki mövcud kapitala başqa bir ölkənin malik olması mənasını verir [18, 519]. Digər bir tərifə görə isə; kapitalın beynəlxalq hərəkətləri milli sərhədləri aşaraq ölkəyə daxil olan və ölkədən çıxan pul vəsaitlərini ifadə edir [20, 231]. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti ölkələrin ödənişlər tarazlığı statistikasına dair cədvəllərdə ödəmələr balansının ikinci hissəsində yer tutan birbaşa investisiyalar; portfel investisiyaları ilə kredit və əmanət kimi ön plana çıxan, ancaq artıq cari əməliyyatlar balansının tamamlayıcı hissə və ya xarici ticarətin

maliyyələşdirilməsi kimi bir məqsəddən ziyadə, öz dinamikası çərçivəsində hərəkət edən iqtisadi bir faktdır [12, 23].

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin ən geniş tərifini, bir ölkənin qarşılığını sonradan ödəmək üçün xarici mənbələrdən təmin edəcəyi və iqtisadi gücü ilə milli aktivinə əlavə edəcəyi maliyyə, texnoloji, məlumat və xidmət mənbələri deməkdir. Xarici kapital mənbəyi istifadə edən ölkənin kapitalı deyil. Bu resurs mərkəz olaraq çıxılan ölkənin və ya yerin başqa dünya ölkələrinin hər hansı birindən gələ bilər. Yəni sözügedən bu kapital o ölkənin və ya mərkəzin milli aktiv deyil. Başqa bir bölgədən, başqa bir ölkədən, başqa fərdlər, təşkilatlar, dövlətlər, ya da investorlar tərəfindən o yerə gətirilmiş və o ölkənin milli aktivinə borc olaraq, müvəqqəti və ya daimi olaraq əlavə olunmuş xarici aktivdir. Bu xarici aktiv gəldiyi yerdə davamlı olaraq da qala bilər, müvəqqəti olaraq da qala bilər. Adı çəkilən aktivin istifadə edilməsi ilə əldə edilən qazanclar xaricə transfer edilə və ya mövcud olan kapitalla əlavə olunaraq o ölkədəki investisiyalar artırıla bilər [10, 72].

Baxılan bütün bu təriflərin ortaq cəhətləri olmaqla yanaşı, təriflərin bəzilərində daha çox birbaşa investisiyalara, bəzilərində isə dolaylı investisiyalara toxunulmuşdur. Qısaca, bir ölkədən digər ölkəyə müxtəlif səbəblərlə və müxtəlif şəkillərdə hərəkət edən pul vəsaiti şəklində açıqlanan kapitalın beynəlxalq hərəkətinin hazırda çox müzakirə edilməsinin əsasında duran problem, bu kapital hərəkətinin inkişaf formasıdır. İqtisadi inkişafını tamamlamaq üçün kifayət qədər daxili əmanətə sahib olmayan inkişaf etməkdə olan ölkələrin, iqtisadi inkişafalarını tamamlamaq üçün xarici mənbələrə müraciət etmələri zəruri bir haldır. Burada əsl əhəmiyyətli olan xarici sərmayənin ölkəyə nə şəkildə gəldiyi və nə məqsədlə istifadə edilməsidir. Xarici sərmayənin quruluşundan qaynaqlanan fərqliliklər, məsələn, qısa müddətli gələn borc kapitalının həssas və oynaq quruluşu, ya da spekulyativ olması, həmçinin dövlətin aldığı qısa və ya uzun müddətli xarici vəsaiti səmərəsiz istifadə etməsi, istehsalı artıracaq investisiyalardan çox istehlak üçün istifadə edilməsi kimi ehtimallar bu mübahisələri alovlandıran əsas səbəblərdir [27, 7].

- I mərhələ - *“kapital ixracının yaranması mərhələsi”*, XVII-XVIII əsrlərin əvvəllərindən XIX əsrin sonlarına qədər. Bu zaman kapital ancaq bir

istiqlamətdə - metropoliyalardan müstəmləkələrə doğru hərəkət edir və məhdud, təsadüfi xarakter daşıyırdı.

■ II mərhələ - *“kapital ixracı mərhələsi”*, XIX əsrin sonlarından XX əsrin ortalarına qədər Bu mərhələdə kapital ixracı həm sənayecə inkişaf etmiş ölkələr arasında, həm də sənayecə inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında baş vermişdir.

■ III mərhələ - XX əsrin 50-60-cı illərdən etibarən indiyə kimi davam edir və *“kapitalın beynəlxalq miqrasiyası”* dövrü adlanır ki, bunun da səbəbləri :

a) Birincisi, kapital ixracını təkcə sənayecə inkişaf etmiş ölkələr deyil, həm də bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr həyata keçirirlər.

b) İkincisi, ölkələr eyni zamanda həm kapital ixracatçısı, həm də idxalatçısı kimi çıxış edirlər.

c) Üçüncüsü, kapital ixracı öz həcminə görə kapitalın əks hərəkətini (kreditə görə faizlər, sahibkar mənfəəti, səhmlərə görə dividendlər formasında) meydana gətirir.

İnvestisiya məqsədilə bir ölkədən başqa ölkəyə gedən sərmayənin tarixi XVI əsrə qədər uzanır. Bu əsrdə İngiltərədə yaradılan Fuggers of Augsburg investisiya evi Şimali və Mərkəzi Almaniyanın mis mədənləri ilə Macarıstandakı gümüş mədənlərini işlədirdi. XVIII əsrə doğru isə Antvverp və Amsterdam şəhərləri dünyanın ən böyük iki kapital mərkəzi halına gəldi. Beləliklə, Hollandiya bu əsrdə xarici investisiyaların ən çoxuna malik ölkə mövqeyinə gəldi. Ancaq Napoleon müharibələri nəticəsində bu sahədəki liderlik də İngiltərənin əlinə keçmiş oldu. Bu dövrdə İngiltərədən xaricə gedən kapitalın miqdarı bir ara milli gəlirin 7%-inə qədər yüksəlmişdi.

XIX əsrin birinci yarısına gəldikdə isə İngiltərənin ehtiyac duyduğu xammal, mədən və neftin əldə edilməsi üçün müstəmləkə investisiyaları, bu əsrin ikinci yarısında, sürətlə sənayeləşən Fransa və Almaniya kimi digər qərb ölkələrdə də olmuşdur. Beləliklə, sənaye istehsalına keçən Avropa dövlətlərinin ehtiyacları olan xammalla təmin edən ucuz iş gücü və təbii sərvətlərə malik dövrün müstəmləkə dövlətləri və az inkişaf etmiş müstəqil ölkələri cəlbedici investisiya sahələrinə çevrilmişdir.

Bu proses, ABŞ-ın da xarici kapital qoyuluşu edən ölkələr arasına daxil olması 1929-30-cu illərdə Dünya iqtisadi böhranına qədər davam etmiş və sonra xarici kapital qoyuluşu edən ölkələrin bu investisiyalarını ləğv etməyə yönəlməsi yavaşmağa başlamışdır [27, 31].

1950-ci illərə qədər meydana gələn kapital hərəkətləri, adətən, portfel investisiyaları şəklində baş vermişdir. Ancaq bu vəziyyət İkinci Dünya Müharibəsindən sonra geri qayıdaraq kapital hərəkətlərinin daha çox birbaşa xarici investisiyalar şəklində aparılması nəticəsində ortaya çıxmasına gətirib çıxarmışdır. Az inkişaf etmiş ölkələrin daha çox xarici investisiya çəkmə səyləri ilə transmilli şirkətlərin bu prosesdəki rolu böyük olmuşdur. Az inkişaf etmiş ölkələr sənayeləşmiş ölkələrə xammal ixrac edib, müxtəlif sənaye məhsulları və kapital malları idxal etmə formasındakı bu vəziyyətdən qurtula bilmək üçün, bərabərində təşəbbüs bacarığı, texnologiya, idarəetmə bacarığı və marketinq strategiyaları kimi istehsal amillərini gətirən xarici kapital hərəkətlərinə isti baxmağa başlamış və ölkələrinə daha çox xarici kapital investisiyaları çəkmək üçün vergi sərbəstliyi və subsidiyalar kimi təşviq siyasətləri ilə xarici sərmayə üçün uyğun bir şərait yaratmağa çalışmışdılar.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra toplanan Bretton Vudz konfransı ilə istiqamət verilən sistemdəki kapital hərəkətləri böyük ölçüdə rəsmi borc xarakterində və adətən plan, layihə, ya da milli iqtisadiyyatların nizamsızlıqlarından irəli gələn maliyyələşdirmə ehtiyaclarını ödəmə vəzifəsini yerinə yetirən hərəkətlərdir. Beləliklə, bu dövrdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin maliyyə bazarlarına girişi məhdud qalarkən, bu ölkələrə olan kapital hərəkətləri də məhdud qalmışdır [4, 58].

Kapital hərəkətlərində dövrlər etibarilə tənəzzüllərin və artımların mövcud olduğu tsiklik bir proses baş vermişdir. 1970-ci illərdən etibarən inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönələn kapital hərəkətləri 1980-ci illərə gəldikdə tərsinə fırlanmağa başlamışdır. 1990-cı illərdə isə daha böyük ölçüdə bir canlanma və tərs dönüş baş vermişdir.

İkinci dünya müharibəsindən 1970-ci illərə qədərki dövr ərzində istifadə edilən yeni texnologiyalar ilə istehsalda səmərəliliyin artması, xammal qiymətlərinin ucuzlaşması, beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə aparılan yardımlar və Bretton Vudz

konfransında alınan qərarlar çərçivəsində inkişaf etmiş ölkələrdə keçirilən beynəlxalq institusional tədbirlərin nəticəsində sözügedən ölkələrdəki rifah səviyyəsi artmışdır və bu ölkələr 1970-ci illərin əvvəllərinə qədər iqtisadi genişlənmə prosesi yaşamışdılar. Ancaq 1970-ci illərə gəldikdə, istifadə edilən istehsal texnologiyalarının əməyin məhsuldarlığını artırmadakı uğuru aşağı düşmüş, xammal qiymətləri artmağa başlamış və buna bağlı olaraq da gəlir nisbətləri də aşağı düşmüşdür. Gəlir səviyyələrində baş verən bu azalma investisiyaların da azalmasına, beləliklə, böyümə dərəcələrinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur.

Bretton Vudz konfransı ilə yenidən qurulan dünya iqtisadiyyatının bu yeni quruluşu və buna uyğun olaraq hazırlanan kapital hərəkətləri 1970-ci illərdə baş verən iqtisadi böhranın altından qalxmayaraq çökmüşdür. Bretton Vudz sisteminin dağılması həm dünya iqtisadiyyatında, həm də sərmayənin beynəlxalq hərəkətlərində böyük dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra təxminən dördü bir əsr davam edən sürətli inkişaf və tərəqqi dövrü, 1971-ci ildə dollar- qızıl əlaqəsinin qopması ilə birlikdə Bretton Vudz Sisteminin süqutu və kapitalist sistemlərin böhrana daxil olması ilə nəticələnmişdir. 1970-ci illərdə Bretton Vudz Sisteminin süqutundan sonra faiz-məzənnə arbitrajına əsaslanaraq ən yüksək real gəlir əldə etmək məqsədilə bir ölkədən digərinə asanlıqla sürüşə bilən kapital hərəkətləri artmış və zamanla, yalnız inkişaf etməkdə olan ölkələri deyil, sənayeləşmiş ölkələri də təhdid etməyə başlamışdır.

Baş verən qloballaşma faktının ən bariz xüsusiyyətlərindən biri də; Dünya iqtisadiyyatının ən mühüm faktlarından biri olan faiz-məzənnə arbitrajından istifadə edərək qazanc əldə etmək məqsədilə bir ölkədən digərinə asanlıqla və ani bir şəkildə hərəkət edən kapital axınlarının 1970-ci illərin əvvəlində Bretton Vudz sisteminin dağılması ilə ortaya çıxması olmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdəki investorlar 1970-ci illərin ikinci yarısında yaranmağa başlayan böhranın təsiri ilə real investisiyalardan uzaqlaşaraq, maliyyə investisiyalara yönəlmişdilər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr 1980-ci illərin ilk illərindən etibarən xarici borc ödəmələrində problemlər yaşamağa başlaması bu ölkələrin dövlət kəsirlərini

dərinləşdirmiş və makro iqtisadi strukturlarının pozulmasına səbəb olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş verən bu böhran bütün dünyada iqtisadi bir ləngiməyə səbəb olmuş, beynəlxalq faizlər də sürətlə artmışdır. Bu dövrdə inkişaf etməkdə olan ölkələr xarici şokların təsirini azaltmaq üçün birbaşa xarici borclanmaya getmək əvəzinə, ehtiyac duyulan pul vəsaitlərinin birbaşa xarici investisiyalar və portfel investisiyaları şəklində ölkəyə gəlməsini təmin etmək məqsədi ilə təşviq edici siyasətlər həyata keçirməyə başlamışdılar.

Meydana gələn bu böhranlar, ölkələrin tətbiq etdikləri iqtisadi siyasətlərində köklü dəyişikliklərə gətirməsilə nəticələnmişdir. Bir çox ölkə, ölkələrinə daha çox sərmayə gəlməsi qarşısında bir maneə kimi gördükləri eqoist siyasətlərdən imtina edərək iqtisadi sahədə liberal siyasət həyata keçirməyə başladılar. İnkişaf etmiş ölkələr bu təcrübələrlə dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunu azaltmışdılar. Eyni zamanda bu siyasətlər, az inkişaf etmiş ölkələrin də böhrandan xilas olmada tətbiq edəcəkləri siyasət olmuşdur. Baş verən böhranlardan sonra inkişaf etməkdə olan ölkələr xarici borc tapmaq üçün BVF (İMF) və Dünya Bankı kimi qlobal təşkilatların struktur adaptasiya siyasətini bir-bir həyata keçirməyə başlamışdılar. Bu gedişatın nəticəsi olaraq makro iqtisadi quruluşlarını açıq iqtisadiyyatın tələbinə görə yenidən qurmaq məcburiyyətində qalmışdılar. Bunun üçün, bəzi ölkələr bütün mübadilə nəzarətlərini qısa müddətdə tam olaraq aradan götürmüş, bəziləri isə mübadilə üzərindəki nəzarətlərini mərhələli şəkildə və yavaş-yavaş aradan götürmüşdülər. Xarici ticarətin qarşısındakı əngəllərin aradan qaldırılması artan ticarət dövriyyəsi az inkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etmiş ölkə fondlarına daha çox ehtiyac hiss etmələrinə gətirib çıxarmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr artan qaynaq ehtiyacını qarşılamaq üçün daha çox xarici sərmayə ölkələrinə çəkmək üçün milli mübadilə rejimlərini və kapital hesablarını sərbəstləşdirmiş, maliyyə bazarlarını quraraq inkişaf etdirmişdilər. Həsrətlə gözlənilən siyasətlər kapital hərəkətini asanlaşdırmış, bu da kapital axınlarının həm həcmi, həm də sürətini artırmışdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişafını maliyyələşdirmək məqsədilə istifadə etməyi düşündükləri xarici kapital, hər ölkədə və hər dövrdə davamlı bir proses olmayıb. Investisiyaların maliyyələşdirilməsinə istifadə edilməsi arzu edilən xarici

kapital daha çox ölkələrin mövcud vəziyyətindən istifadə edərək, qısamüddətli spekulativ qazanlar əldə etmiş və qazanları ilə birlikdə həmin ölkələri tərk ediblər.

1990-cı illərə gəldikdə isə kapital hərəkətlərində böyük artımlar baş vermişdir. Bu artımın əsas səbəbi beynəlxalq portfel şaxələndirilməsinə imkan verən iki mühüm hadisədir. Bunlardan birincisi, inkişaf etməkdə olan ölkələrin daha çox xarici kapital çəkmək və beynəlxalq maliyyə inteqrasiyasında iştiraklarını artırmaq üçün maliyyə bazarlarını, mübadilə rejimlərini və kapital hərəkətlərini sərbəstləşdirmək olmuşdur. Bununla yanaşı, inkişaf etməkdə olan bu ölkələr investisiya imkanlarını artırmaq üçün dövlətin iqtisadi sahədəki təsirlərini azaltmaq üçün dövlət orqanlarını özəlləşdirmiş, daha dərin və nağd bazarların yaranmasını da dəstəkləmişdilər.

İkinci mühüm dəyişiklik isə, dünyanın informasiya və kommunikasiya texnologiyalarındakı böyük hadisədir. Baş verən bu hadisə dünya miqyasında investisiyaların qiymətləndirilməsini və izlənməsini daha asan bir hala gətirmişdir. Meydana gələn bu asanlıq inkişaf etmiş ölkələrdəki pul vəsaitlərinin dünyanın hər tərəfində hərəkətinə imkan yaratmışdır. Texnoloji sahədə, xüsusilə də rabitədə baş verən proseslər, investisiyalarla bağlı məlumat təmin etmədə asanlıq yaradaraq və risk idarəçiliyində daha fəal maliyyə alətlərin yaranmasını dəstəkləyərək xarici investisiyalar üçün transsərhəd investisiyaları asanlaşdırmışdır.

Kapital hərəkətlərində baş verən bu proseslərə, 1990-cı illərdən sonrada az inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi strukturlarında baş verən struktur dəyişiklikləri ilə yanaşı, bəzi qlobal amillərinə səbəb olduğu bir həqiqətdir. Məsələn; Latın Amerikasının hamısında 1990-cı illərin ikinci yarısından etibarən yaranmağa başlayan xarici sərmayə girişi və bu illərdəki canlanmanın əsas səbəbi düzgün makroiqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi və daha güclü iqtisadi performans kimi daxili proseslərə verilərkən daha sonralar kapitalın beynəlxalq hərəkətinin əmələ gəlməsinin daha böyük miqyaslı olduğunun və fərqli xüsusiyyətlərə malik olan ölkələrə də təsir etdiyinin fərqi varılmışdır. Görülən işlərdə kapital hərəkətlərinin yalnız düzgün makro iqtisadi siyasətləri tətbiq edən ölkələrə deyil, makro iqtisadi quruluşları və siyasəti bir-birindən olduqca fərqli olan bir çox ölkələrin iqtisadiyyatına eyni dərəcədə maraq göstərdiklərini ortaya qoyulmuşdur.

1990-cı illərin ilk yarısında Meksika, Argentina və Çili kimi struktur adaptasiya siyasətlərində uğurlu olan ölkələrlə yanaşı, Braziliya kimi iqtisadi göstəricilərin pisləşdiyi, dövlət kəsirlərinin sürətlə artdığı ölkələrə də intensiv kapital girişləri olmuşdur. Bu vəziyyət mühüm qlobal amillərin təsirlərini ortaya qoyur. Bu qlobal amillərin ən başında şübhəsiz, Amerika Birləşmiş Ştatlarının xüsusən 1990-cı illərin əvvəlində davamlı olaraq düşən və 1960-cı illərdən sonra ən aşağı səviyyəsinə çatan qısa dövr faiz nisbətləri gəlir. Beləliklə, həmin dövrdə nisbi olaraq daha yüksək faizli investisiya imkanları təqdim edən Latın Amerikasına və Cənub Şərqi Asiyanın inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarına mühüm nisbətdə bir kapital girişi başlamışdır.

Həcm olaraq 1990-cı illərin kapital hərəkətləri 1970-ci illərdəki kapital hərəkətlərinə çatmaqla yanaşı, bu iki dövrdəki kapital hərəkətləri bir çox cəhətdən fərqlənir. Qloballaşmanın maliyyə bazarına təsirlərinin ən bariz nümunəsi kimi müşahidə olunduğu 1990-cı illərdə kapitalın beynəlxalq hərəkətlərində xarakter, mənbə və kanalları baxımından dəyişiklik göstərmişdir. Bu dövrdəki kapitalın beynəlxalq hərəkətinin ən qabarıq xüsusiyyəti arbitraj qazancı qaçan spekulativ xarakterli pul hərəkətləri olmalarıdır. Bu dəyişikliyə paralel olaraq bu dövrün kapitalın beynəlxalq hərəkəti qısa müddətli və daha hərəkətlidir [4,59].

1990-cı illərdə maliyyə bazarlarında baş verən inteqrasiya və tətbiq olunan sərbəstləşdirmə siyasətləri kapitalın beynəlxalq hərəkətinin mənbəyini dəyişdirərək rəsmi kanallardan özəl kanallara sürüşməsinə səbəb olmuşdur. Maliyyə bazarlarının bağlanması ölkələr kapital ehtiyaclarını ödəmək üçün birbaşa rəsmi kanallara borclanma əvəzinə beynəlxalq bazarlardan borclanmaya üstünlük vermişdilər. Beləliklə, milli iqtisadiyyatların makro iqtisadi quruluşlarındakı ziddiyətlər kapital hərəkətlərinin gedişinə təsir etməmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin Bretton Vudz sistemindəkinin əksinə, beynəlxalq maliyyə bazarlarına iştirak imkanları artmışdır. Kapitalın beynəlxalq hərəkətində bu keyfiyyət dəyişiklikləri bu hərəkətlərin tərkibinə də təsir etmiş, inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlmiş kapital axınları içindəki qısa müddətli kapital və portfel investisiyalarının nisbəti sürətlə böyümüşdür.

1990-cı illərin kapital hərəkətləri səbəbləri baxımından da 1970-ci illərin kapital hərəkətlərində fərqliliklər görünür. 1990-cı illərdəki kapital hərəkətləri

araşdırılarkən bu hərəkətlərin əsas səbəbinin, milli bazarlarda mövcud olan valyuta məzənnəsi və faizlər arasındakı tarazlıqdan qaynaqlanan arbitraj faktoru olduğu aydın olur.

Ona görə bu illərdəki kapital hərəkətləri daha çox qısamüddətli spekulyativ məqsədli hərəkətlərdir. 1970-ci illərdə isə inkişaf etmiş ölkələrdə düşən faiz nisbətlərinə qarşılıq inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki faiz nisbətlərinin artması, baş verən neft böhranından sonra təcrübəli olaraq artan benzin-dollar pul vəsaitlərinin beynəlxalq maliyyə bazarlarına yenidən verilməsi zərurəti kimi bir çox amil kapital hərəkətləri üzərində təsirli olmuşdur. Maliyyə bazarlarındakı qloballaşma faktı nəticəsində arbitraj qazancı qaçan bu kapitalın böyüklüyü 1990-cı illərdə artan ölçüdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaranan yeni maliyyə bazarlarına yönəlkən, quruluş olaraq da daha seçici, daha qısa müddətli, daha hərəkətli, daha narahat, daha abstrakt bir xarakterə qovuşmuşdur. Həmin spekulyativ kapital, sərmayə girişinin olduğu ölkələrdə həm milli pulların həddindən artıq bahalaşmasına, həm də valyuta ehtiyatlarında hədsiz təcrübəyə yol açmışdır.

1990-cı illərdə Latın Amerikasını ölkələrində faiz nisbətlərinin Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı faiz dərəcələrindən daha yüksək olması və milli valyutalarının real olaraq dəyər qazanması, bu ölkələrdən spekulyativ məqsədli qısa müddətli investisiyaların çıxmasına səbəb olmuşdur. Latın Amerika ölkələrinə yönələn bu qısa müddətli kapital bu ölkələrdə sürətlə böyüyən mövcud kəsiri bağladığı kimi valyuta ehtiyatlarında da hədsiz bir artıma səbəb olmuşdur.

1.2. İntestisiya resurlarının beynəlxalq hərəkətini əsaslandıran nəzəriyyə və konsepsiyaların ümumi şərhı

İlk dəfə ölkələrin arasında kapitalın hərəkəti məsələləri ingilis klassik məktəbinin nümayəndələri tərəfindən XVIII sonu – XIX əsrin birinci yarısında Adam Smit və Devid Rikardo tərəfindən qoyulmuşdu. Onlar göstərdilər ki, pul kapitalının ixracına məhdudiyətlər şəraitində milli valyuta məzənnəsi enir, qiymətlər artır, çünki pulun miqdarı (qızıl və gümüş) ölkədə həqiqi tələbatı ötür. Bu halda, A. Smit iddia edirdi, heç nə ölkədən pulun ixracına mane ola bilməz. Beləliklə, o ölkədə

pulun miqdarı ilə onun qiyməti (faizlə), pulun yüksək alıcılıq qabiliyyəti olan ölkələrə kapitalın “qaçışı” arasında əlaqə qurdu. D. Rikardo, müqayisəli xərclərə baxaraq, nisbi üstünlüklərlə ölkələrə sahibkar kapitalının və əməyin yerdəyişməsinin imkanını göstərdi. D. Rikardonun şagirdi və davamçısı C.S. Mill iddia edirdi ki, kapitalın ixracı həmişə ticarətin və ölkələrin ən rəşional istehsal ixtisaslaşmasının genişlənməsinə imkan yaradır. Bunun üçün əlavə motiv mütləq lazımdır: ölkələr arasında gəlir normalarında əhəmiyyətli fərq və, çünki kapital yalnız çox yüksək qazancın alınmasının perspektivi zamanı miqrasiya edir [12, 14].

XX əsrdə neoklassiklər (isveçli E. Xekşer və B. Olin, amerikalı R. Nurkse və danimarkalı K. İversen) bu konsepsiyaların hazırlanmasını davam etdilər. Onlar həmçinin əsaslanırdılar ki, faiz norması və ya kapitalın son məhsuldarlığı kapitalın beynəlxalq hərəkətinin əsas stimulu kimi xidmət edir: kapital yer dəyişdirir, onun son məhsuldarlığı harada aşağıdırsa yuxarı olan yerə yerini dəyişir. B. Olin iqtisadçılar arasında ilk dəfə yüksək vergitutmadan qaçmaq və vətəndə investisiyaların təhlükəsizliyinin kəskin düşməsi zamanı kapitalın ixracını göstərdi. O həmçinin uzunmüddətli və qısamüddətli kapital ixracı arasında sərhəd çəkdi (onun fikrinə görə sonuncu adətən spekulyativ xarakter daşıyır), hansıların ki, arasında ixracat kreditlərinin ixracı yerləşdirilmişdir.

R. Nurkse faiz dərəcələrində fərqə kapitalın beynəlxalq hərəkətinin əsası kimi baxırdı, hansıların ki, dinamikası tələbata və kapital təklifinə təsir edən şərtlərlə təyin edilir. K. İversen kapitalın son beynəlxalq portativliyinin konsepsiyasını irəli sürdü: kapitalın müxtəlif növləri müxtəlif portativliyə malikdir, bu da o faktı izah edir ki, eyni ölkə müxtəlif ölkələrə münasibətdə kapital ixrac edən və idxal edən kimi çıxış edir.[12, 15]

Ancaq neoklassik nəzəriyyənin sonrakı inkişafı göstərdi ki, o birbaşa investisiyaların öyrənilməsi üçün az yararlıdır, çünki onun əsas ilkin şərtlərindən biri - mükəmməl rəqabətin mövcudluğudur - onun tərəfdarlarına adətən birbaşa investisiyalara əsaslanan firma üstünlüklərini (iqtisadi nəzəriyyədə inhisarçı kimi izah edilən) təhlil etməyə icazə vermir.

Kapital ixracının neoklasik nəzəriyyəsi beynəlxalq ticarətin klassik nəzəriyyəsi əsasında inkişaf etmişdir. Belə ki, onun əsasını D. Rikardonun beynəlxalq ticarətin müqayisəli üstünlüklər prinsipi təşkil edir. Bu prinsipə istinad edərək, klassik ingilis iqtisadçısı C.S.Nili ilk dəfə olaraq XIX əsrdə kapitalın ölkələr arası hərəkəti məsələləri ilə məşğul olmağa başladı. O, Rikardonun ardınca göstərdi ki, kapital ölkələr arasında gəlirlərin qeyri-bərabərliyi səbəbindən hərəkət edir, hansı ki, bəzi kapital cəhətdən zəngin ölkələrdə bu gəlirlərin aşağı enmə meylləri baş verir.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ingilis iqtisadçıları, xüsusən də C.A. Hobson və C.Keyms. C.B. Seyin istehsal amilləri konsepsiyasını beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində və kapitalın beynəlxalq hərəkəti sferasına da aid etdilər. Keyms neoklasik nəzəriyyə üçün beynəlxalq ticarət və kapitalın beynəlxalq hərəkətinin alternativliyi haqqında mühüm olan bu postulatı ifadə etmişdir: müəyyən şərtlər daxilində istehsal amilərinin miqrasiyası beynəlxalq ticarəti əvəz edə bilər. Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarının marjinalizmin əsasını qoyan U.Cevons, E.Bem-Baverka K.Manqer tərəfindən əsas qoyulmuş son səmərəlilik amillərinə maraqları da burdan yaranmışdır.

İngilis iqtisadçıları göstərdilər ki, istehsal amiləri beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində az mütəhərriklər (ölkədaxili mobillik səviyyəsindən fərqli olaraq) və bu səbəbdəndə onların bu münasibətlər sistemində iştirakı çox da böyük deyil.

Neoklasik nəzəriyyə XX əsrin I onilliyində E.Hekser və B.Olin, R. Nurkse və K.İverson tərəfindən daha da təkmiləşdirilmişdir. Belə ki, Hekser son faydalılıq nəzəriyyəsinə əsasən istehsal amilləri qiymətlərinin beynəlxalq tarazlığının tendensiyasını formalasdırmışdır. Bu tendensiya özünə həm beynəlxalq ticarət, həm də istehsal amilərinin beynəlxalq hərəkəti üzərindən yol açır ki, bu amillərin dəyər və miqdarları müxtəlif ölkələrdə bərabər deyil.

B.Olin isə beynəlxalq ticarət konsepsiyasında göstərdi ki, istehsal amilərinin hərəkəti müxtəlif ölkələrdə onlara olan müxtəlif tələbatlarla bağlıdır: onlar səmərəliliyi aşağı olan ölkələrdən daha yüksək olan ölkələrə doğru hərəkət edir. Kapital üçün son səmərəlilik isə əsasən faiz stavkaları ilə müəyyən edilir. Olin

həmcinin kapitalın beynəlxalq hərəkətinə təsir edən tamamlayıcı momentləri də göstərmişdir. Bunlara o, gomruk baryerlərini (əmtəə idxalına mane olur və xarici kapitalın olkədaxili bazara girməsinə sərəit yaradır), filialların kapital yatırımları cografi diversifikasiyasına can atması, xarici investisiya rıskləri və onların bu əsasda təhlükəsiz və riskli tiplərə ayrılmasını aid etmişdir.[19,22]

R.Nurkse kapitalın beynəlxalq hərəkətinin muxtəlif modellərini yaratmış və belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, əmtəə eksportu surətlə artan ölkədə elavə kapitalla tələbat yaranır və ölkə bu kapitalı idxal edir. Nurkse bu mutənəsbibliyin əksini də məqbul hesab edir. K.İverson neoklasik nəzəriyyəyə yeniliklər gətirərək kapitalın beynəlxalq hərəkətinin iki səviyyəsini - real və tədiyyə balansının idarə olunması üçün tənziomedici tipləri əsasən kapitalın köçürülməsi səbəbindən müxtəlif beynəlxalq mutəhərrikliyə malikdir. Hər bır ölkənin aktiv kapital ixrac və idxal edə bilməsi də məhz bu faktla izah edilir.

Neokeyns nəzəriyyəsi bu nəzəriyyənin tərəfdarları kapitalın hərəkəti ilə ölkənin tədiyyə balansını arasındakı əlaqəni ön plana çəkirlər. Keynes özü göstərirdi ki, kapitalın hərəkəti tədiyyə balansında tarazlığın pozulması ilə əlaqədardır. Beləki, ölkədə əmtəələrin ixracı onların idxalından artıq olduğda kapital ölkədən ixrac olunur və bu zaman dövlət mudaxiləsi labüddür. R.Harrod özünün “iqtisadi dinamika” modelində göstərir ki, kapital baxımından zəngin olan bir ölkədə iqtisadi artım tempi nə qədər aşağı olarsa, həmin ölkədən kapital axını tendensiyası bir o qədər yüksək olar. E.Domor ölkənin ticarət balansını və məşgulluq səviyyəsini təhlil edərək göstərirdi ki, ölkənin kapital ixracı onun xaricdəki investisiyalarından gələn gəlirlə daxili investisiyalardan gələn gəlirin münasibətindən asılıdır.

Əgər ölkədə investisiyaların həcmi investisiya gəlirlərindən daha çox artırsa bu zaman ticarət balansını aktivdi. Əks halda ticarət balansını passivdi.

Marksist konsepsiya - bu konsepsiyanın banisi K. Marks kapital ixracının səbəbni onun ölkədə nisbi artıqlığını görür. Nisbi artıq kapital məfhumu altında o, elə kapital nəzərdə tuturdu ki, bu kapitalın ölkənin daxilində istifadəsi gəlir normasının aşağı düşməsinə səbəb olur. Nisbi artıq kapital üç formada təzahur edir: mal, istehsal (artıq istehsal gücü və işçi qüvvəsi) və pul formasında. Ölkənin dünya kapitalizm

sisteminə cəlb olunması və ilkin sərtlərin yaranmasının (istehsal infrastukturu) ilə kapital ixracı baş verir. XIX əsrin sonunda monopoliyaların güclənməsi kapital ixracına təkan verdikdə V.İ. Lenin bu prosesi kapitalizmin müasir mərhələsi, onun tipik əlaməti hesab etmişdir.[19, 25]

Yeni marksist nəzəriyyənin nümayəndələri yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı kapital ixracının daha bir necə səbəbini göstərmişdilər: istehsalın beynəlmilləşməsi, inhisarlar arasında rəqabətin güclənməsi, inkişaf təməllərinin artması (həm inkişaf etmiş ölkələrin, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici kapitalla tələbatının artmasına səbəb olur).

Müasir transmilli korporasiyalar (TMK) nəzəriyyələri: transmilli korporasiyaların XX əsrin ikinci yarısında fəaliyyətlərinin sürətlə artması nəticəsində onlar iqtisadi nəzəriyədə əsas diqqət mərkəzinə keçmişdir. İlk dövrlərdə transmilli korporasiyalar ancaq firma nəzəriyyəsi çərçivəsi daxilində oyrənilirdi, sonralar isə onlar üçün ayrıca müstəqil konsepsiyalar işlənib hazırlanmaga başlandı ki, onların da əsasında əsasən amerıkan iqtisadçılarının ideyaları üstün mövqe tutur: S.Haymerin birbaşa investisiyaların xaricdə həyata keçirilməsi baxımından firmaların yerli rəqiblər arasında üstünlüyə malikolma zəruriliyi nəzəriyyəsi, R.Kouzun iri korporasiya daxilində spesifik bazarın mövcudluğu və R. Vemonun “əmtənin həyat dövrü” konsepsiyası (bu konsepsiyada o, transmilli korporasiyalar anlayışını xarici rəqiblərinə “zərbə” vurmağa çalışan milli inhisar kimi izah edir).

C.Helbreyt hesab edirdiki, transmilli korporasiyaların genezisi texnoloji səbəblərlə sərtlənir. Müasir istehsal XIX əsrə nisbətən daha mürəkkəb olduğundan onun reallasması və xidmət firmalarından xaricdə mal- xidmət şəbəkəsi yaradılmasını tələb edir.

Marksist nəzəriyyəyə görə transmilli korporasiyalar - istehsal beynəlmilləşməsi prosesində kapitalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsinin nəticəsidir.

Portfel investisiyalar nəzəriyyəsi. Portfel investitorları xaricdəki əsas 3 moment maraqlandırır: 1) Xarici qiymətli kağızların gəlirlilik səviyyəsi. 2) Bu sahədə risklərin səviyyəsi. 3) Xarici qiymətli kağızlar hesabına öz qiymətli kağızlar portfelini diversifikasiya etmək marağı.

Bu üç momentin kombinasiyası portfel investisiyaların iqtisadi və siyasi strukturunun tərəddüdlərinə daha çox meyli olmasını əsaslandırır.

Kapital qaçışı nəzəriyyəsi. Digərlərinə nisbətən bu nəzəriyyə daha az inkişaf edib. D. Kaddinqton kapital qaçışının qısamüddətli kapitalın gizli idxal və ixracına aid edir. Digər iqtisadçıların fikrincə kapital qaçışı yerli kapital sahiblərinin kapitalının qeyri -əlverişli investisiya iqlimi şəraitində hərəkətidir. Bu nəzəriyyəyə görə kapital ölkədən həm də ona görə “qaçır” ki, o həm də qeyri- qanuni yolla əldə olunur.

Kapital qaçışları anlayışı 1600-cü illərdən etibarən mövcud olmasına baxmayaraq 1970-ci illərin sonu və 1980-ci illərin əvvəllərində xarici borc krizləri ilə diqqət çəkməyə başlamışdır. Bu anlayışın başlıca araşdırma mövzuları arasında yer alması isə 1990-cı illərə təsadüf edir. 1990-cı illərdə tətbiq olunan maliyyə sərbəstləşmə siyasəti beynəlxalq bazarlarda sürətlə hərəkət edən kapital axınlarını doğurmuşdur.

Kapital hərəkətlərinin artmasına paralel olaraq kapital qaçışları da yüksəlmiş və mənfi iqtisadi təsirləri daha geniş sahələrə yayılmışdır.

Kapital qaçışlarının iqtisadi təsirləri bütün ölkələrdə bənzər şəkildə ortaya çıxmır. Ancaq ümumiyyətlə, kapital qaçışlarını yerli qaynaqların ölkə xaricinə transfer edilməsinə səbəb olduğunu və beləcə iqtisadi böyümə və inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsini çətinləşdirdiyini, yerli qənaətləri azaldaraq xarici borc ehtiyacını və xarici borc xərclərini artırdığını söyləmək mümkündür.

Kapital qaçışları nəticələri etibarilə olduqca çox araşdırılan mövzu olmasına baxmayaraq əlaqədar yazı araşdırıldığında bu anlayışın təyin olunmasında bir fikir birliyi olmadığı görünür. Çox sayda şərhinin olması, kapital qaçışlarını müəyyənedicilərinin ölkələrin iqtisadi və təşkilati strukturlarına görə müxtəliflik göstərməsi ilə açıqlanır.

Kapital qaçışları anlayışı ilk dəfə Kindleberger tərəfindən təyin olunmuşdur. Kindleberger (1937), müxtəlif qorxular və şübhələr səbəbiylə həyata keçirilən kapital çıxışlarını kapital qaçışları olaraq xarakterizə etmişdir. Khan və Ul Haque-yə görə kapital qaçışları inkişaf etməkdə olan ölkələrdən meydana gələn, qısa və uzun

müddətli portfeli və ya aktiv kapitallarını ehtiva edən xüsusi sektora aid bütün kapital çıxışlarıdır. Bu şərtlər arasında ən çox qəbul ediləni isə Dünya Bankı tərəfindən verilən şərhdir. Dünya Bankı (1985) 'na görə kapital qaçışları, xarici aktivlərin nisbətən dəyərini salan və devalvasiya gözləməsinə səbəb olan həddindən artıq qiymətli valyuta gəliri, qeyri-müəyyənlik yaradan və real faiz nisbətlərini azaldan yüksək və dəyişən inflyasiya nisbəti, yüksək inflyasiya dövrlərində mənfi real faiz nisbətlərinə yol açan və xarici borc çətinləşdirən həddindən artıq qoruyucu siyasətlər səbəbiylə ortaya çıxan kapital çıxışlarıdır.

Kapital qaçışlarının müəyyən olunmasındakı müxtəliflik ölçü üsullarına da əks olunmuşdur və fərqli ölçü üsulları işlənib hazırlanmışdır. Kapital qaçışlarının ölçülməsində müəyyən üsullar saldo, isti pul və yanlış göndərmə üsulları olaraq qarşımıza çıxır. Balans metodundan kapital girişləri ilə istifadəsi arasındakı fərqi ölçərkən, isti pul üsulu, ödənişlər balansında iştirak edən qısa müddətli sərmayə çıxışlarını nəzərə alır. Bir başqa üsul olan səhv göndərmə üsulu, ticarət ortağı ölkələrin ticarət məlumatlarının müqayisəsi ilə qeyd altına alınmamış sərmayə axınlarını hesablayır.

Kapital ixracının əsas səbəbi və ilkin şərti ölkədə kapital nisbi artıqlılığı, onun yığıdır. Və o, sahibkar mənəfəti və ya faiz əldə etmək məqsədilə xaricə çıxarılır. Qeyd etmək lazımdır ki, daxili investisiya defisiti zamanında kapital ixracı həyata keçirilə bilər. Bu amil hazırki şəraitdə də mövcud olsada dünya təsərrüfatının beynəlmilləşməsi və qloballaşması, dövlət və təsərrüfat subyektlərinin milli və beynəlxalq maraqlarının üst-üstə düşməsi nəticəsində mürəkkəbləşmişdir.

Dünya təsərrüfatında kapitalın beynəlxalq hərəkətinə bir çox amillər təsir edir: Milli iqtisadiyyatda baş verən proseslər - əsasən istehsalın xüsusi çəkisinin azalması və xidmət sahələrinin xüsusi çəkisinin artması.

İEO-in milli iqtisadiyyatlarında istehsal və qeyri istehsal sahələrinin uyğun nisbətləri (40:60) beynəlxalq xidmət və malların mübadiləsi nisbətlərindən (17:83) xeyli artıq olduğundan artan daxili dəyişikliklər özünü beynəlxalq mübadilənin strukturunda və həcmində özünü göstərir (inaliyyə resurslarının ötürülməsinə müvafiq olaraq). Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda xidmət «ixracı» sürətlə

artmaqdadır.

Proqnozlar göstərir ki, 2000-ci ildən, artıq ABŞ-da xidmət sahələrində çahşan işçi qüvvəsi 25% təşkil edəcək. Daha dinamik inkişaf edən digər sahələrə kosmik əlaqələr, mahiyə xidmətləri və kontor avadanlığı istehsalı, səhiyyə, rekreasiya xidmətləri və əyləncə, xarici turizm xidmətləri aiddir. Bütün bunlar iri ölkələrin emaledici sənaye məhsullarının importundan asılılığın artmasına dəlalət edir. Digər ölkələrin «iqtisadi zirəkliyi» mahiyə resurslarının beynəlxalq hərəkətini sürətləndirməklə anoloji təmayüllər yaradır. Dünya təsərrüfat sistemində tarazlığın azaldılması məsələləri bu prosesə xüsusi dinamiklik gətirir. Bu məsələlər isə dövlət və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının birgə fəaliyyəti nəticəsində həll olunur, belə ki, onun artım templəri məhsul ixracı və həmçinin İEÖ-lərin 1980-90-cı illərindəki artım templərini keçmişdir. Kapital ixracının yuxarıdakı sürətli artımı fonunda onun beynəlxalq miqراسiyası da sürətlənir.[16, 12]

İndiki vaxtda da imperialist kapital ixracı, monopolist kapitalizmin təməl xarakteristik xüsusiyyətlərindən biri olmağa davam edir. Xüsusilə 90-cı illərdən sonra kapital ixracı, fəvqəladə ölçülərə çatmışdır. Borclandırma, birbaşa investisiyalar, ortağ investisiyalar, "portfel investisiyaları" imperialist sərmayə ixracının müxtəlif formalarıdır. Patent və lisenziya müqavilələri və satışları, qeyri-bərabər ticarət kimi üsullar da imperialist istismarın fərqli şəkillərini meydana gətirmir. Həmçinin inhisarçılar, birbaşa investisiya etmədikləri sektorları belə beynəlxalq kapitalist bazar qiymətləri vasitəsilə asanca soya bilirlər. İmperialist kapital ixracının ən əhəmiyyətli formasını isə borc vermə, borclandıraraq maliyyə kölələşdirmə metodu meydana gətirir. Leninin dövründə olduğu kimi bu gün beynəlxalq monopoliyaların idarə etdiyi imperializm dövründə də "Dünya, bir ovuc sələmçi dövlət və böyük bir borclu dövlətlər əksəriyyətinə bölünmüşdür", bölünmüş vəziyyətdədir. Və imperializm "bir ovuc çox zəngin ölkəyə çox yüksək inhisar gəlir təmin etmək demək" dir.

Dünən olduğu kimi bu gün də kapital ixracı monopoliyasını əlində tutan başlıca güc imperialist kapitalizmdir. Bu gün dünyamız XX əsrin əvvəlləri ilə müqayisə edilə bilməyəcək qədər çox daha kapitalist bir dünya halına gəlmişdir. Tarixi əhvalatları bir yana keçmişdə imperializmə asılı, ya da imperializmin

müstəmləkə monopoliyasının bir halqasını meydana gətirən bir çox ölkə bu gün bu və ya digər səviyyədə kapitalist ölkələr mövqesinə yüksəlmiş vəziyyətdədir. İmperializmə asılılıq təməlində də olsa bu ölkələrdə kapitalizmin inkişafı nəticəsində əhəmiyyətli bir sərmayə təcrübəsi meydana gəlmişdir.

Belə də olsa, yenə də global arenada kapital ixracı monopolist imperialist ölkələrin xüsusilə də ən güclü imperialist ölkələrin və beynəlxalq super monopoliyaların əlində var. Kapitalizmin qeyri-bərabər inkişafı qanunu bu gün keçmişdən daha güclü və kəskin reaksiyaya davam etməkdədir. Beləcə imperialist dünya əlaqələr sistemi içərisində iştirak edən ölkələr və bu ölkələrin daxili iyerarxiyası da yenidən və yenidən formalaşmağa davam etməkdədir. Bu qanunun nəticəsidir ki bir tərəfdən imperialist ölkələr arası güc tarazlıqları yerindən oynayaraq yeni güc tarazlıqları meydana gəlib inkişaf etməkdə, digər tərəfdən də dünya bazarlarında imperialist ölkələrlə bu və ya bu səviyyədə rəqabət edən ölkələr tarix səhnəsinə çıxmış, yeni kapitalist güc mərkəzləri olaraq yüksələ bilər.

Dövrümüzdə kapital ixracı, imperialist hegemoniya və rəqabət mübarizəsinin öndə gələn əsas formasıdır, ya da ən başda gələn və xüsusilə kəskinləşmiş əsas formasıdır. "Maliyyə kölələşdirmə" siyasəti, imperialist kapital ixracının ən başda gələn vasitəsidir. İmperialist sərmayə kapitalizmin təbliğatçılarının, burjua və kiçik burjua liberalların, sərmayənin və imperializmin kiçik burjua reformist müdafiəçilərinin iddia etdiyi kimi ölkələri inkişaf etdirmək üçün deyil, iqtisadi, siyasi, hərbi asılılıq yaratmaq, maliyyə baxımdan kölələşdirmək üçün gəlir. Kapital ixracı dünyanın yenidən paylaşma vasitəsidir. Paylaşım döyüşlərindən məhrum bir kapital ixracına tarix şahid olmamışdır. "Kapitalistlər dünyanı pisliklərindən deyil, gəlir əldə etmək üçün, onları bu yola girməyə məcbur etdiyi üçün aralarında bölüşürlər; və bu paylaşma "kapitala görə", "gücə görə" reallaşır-meta istehsalı və kapitalizm sistemində başqa bir paylaşma metodu ola bilməz- "Yəni imperialist paylaşma istiqamətlənmiş rəqabət və hegemoniya döyüşləri, kapitalist imperializmin obyektiv inkişaf qanunlarıyla bağlıdır və bu burada "güc" iqtisadi, siyasi hərbi gücdür, ən əsası da kapital gücüdür.

Həm imperializmdən əvvəlki kapitalizm (sərbəst rəqabət kapitalizm) tarixi mərhələsində, istərsə də kapitalizmin imperializm (monopolist kapitalizm) mərhələsində beynəlxalq kapitalist bölgüsünün mərkəzində daim inkişaf etmiş kapitalist ölkələr (kapitalizmin metropolları) dayanırdı. İqtisadi üstünlüklərinə söykənən siyasi və hərbi ağalıqları daim inkişaf etmiş kapitalist ölkələrə qlobal bölgünün müəyyən edilməsi və formatlama tarixi üstünlüyünü təqdim etmişdir.

1.3.Qloballaşma şəraitində neft ixrac edən kiçik ölkələrin xarici iqtisadi fəaliyyətində kapital ixracının xüsusiyyətləri

Bildiyimiz kimi, kiçik ölkələr əhalisi 20 milyondan az olan ölkələrdir. Kiçik inkişaf etmiş ölkələr, son bir neçə on ildə böyük və inkişaf etmiş ölkələri bir çox iqtisadi və ictimai tədbirlərlə sıralayaraq güclü performans göstərmişdir. BVF tərəfindən müəyyən edilmişdir ki, 34 inkişaf etmiş iqtisadiyyatdan 23'ünün əhalisi 20 milyondan azdır. Bu kiçik ölkələrdə hazırda adam başına düşən gəlir, Dünya İqtisadi Forumunun qlobal rəqabət gücü sıralamasında ən üst 5 sıradan 4-nü və BMT İnsan İnkişaf İndeksindəki ilk 20 sıradan 14-ünü tutmaqla ilk 15 inkişaf etmiş iqtisadiyyatdan 11-ni meydana gətirir.

Kiçik ölkələrə Mərkəzi Avropada Avstriya aiddir; Benilyuksun üç ölkəsi; Skandinaviya ölkələri - İsveç, Danimarka, Finlandiya, həmçinin İrlandiya, hansının ki, iqtisadiyyatı qrupun ümumi fonunda zəif görünür, amma Qərbi Avropada iqtisadi artımının ən yüksək tempi ilə fərqlənir.

Keçmişdə onlardan bəziləri dünya siyasətində (Avstriya Avstriya-Macaristanın vaxtında, Hollandiyalılar, İsveçlilər) aparıcı rol oynayırdılar, bəziləri koloniyaların (Belçika Konqosu, dünyanın hər yerində Hollandiya koloniyaları) soyğunçuluğuna məruz qaldılar.

Lakin indi onların rolu başqadı. Daha "yeddilik" ölkələrindən bu ölkələrin (yüksək ixtisaslaşdırılmışlar) monopoliyası əhəmiyyətli yerləri tutdu, ən böyük monopoliyalarla məşğul olmayan bu ölkələr özləri transmilli korporasiya oldular.

Ölkənin maliyyə gücü valyutanın sabitliyi, tədiyyə balansı, inflasiya səviyyəsi və digər göstəricilərlə müəyyən edilir. Onları kapital qoyuluşuna görə 100 faiz qəbul edib hansısa sintezləşdirən (kredit qabiliyyəti, maliyyə planında etibarlılıq) ölçüyə gətirsək, onda Hollandiyalılar “ranq siyahısında” 89 % göstəriciləri dördüncü yeri, Avstriya isə 86 %-lə altıncı yeri tutur.

Kiçik dövlətlər fenomeninin mənbəsi aşağıdakılardan ibarətdir. Birincisi, bu elmtutumlu sahələrdə yüksək payı olan ixtisaslaşmış iqtisadiyyatdır. İqtisadiyyatda aparıcı sənaye ölkələrinin transmilli korporasiyalarını əhatə etməyən “niş istehsallar” anlayışı meydana çıxmışdır. Lakin belə “niş” axtarışı resurs bazasının zəifliyinə, həmçinin yeniliyi mənimsəyib istehsalın ən yeni sahələrində işləyə bilən kadrlar buraxan nümunəvi təhsil sisteminin olması təkan verirdi. Təsadüfi deyil ki, iri ölkələrin transmilli korporasiyalarının laboratoriya və elmi mərkəzləri kiçik dövlətlərdə yaradılır. İkincisi, o ixrac oriyentasiyasıdır. [45]

Birbaşa xarici investisiyanın ölkədən çıxması, kiçik dövlətlər (2013-2015)

	2013	2014	2015
Austria	15 567.8	5 065.5	12 399.4
Belgium	18 160.8	5 009.7	38 546.7
Bulgaria	186.7	612.9	86.1
Croatia	- 169.4	1 934.5	12.6
Cyprus	- 10 971.3	1 265.1	9 718.3
Czech Republic	4 019.2	1 619.5	2 305.2
Denmark	7 175.5	8 409.8	13 213.6
Estonia	431.2	- 229.8	305.8
Finland	- 2 401.9	- 562.5	- 10 537.9
Hungary	1 868.8	3 520.8	1 533.2
Ireland	29 025.7	43 133.4	101 616.0
Luxembourg	25 282.8	23 436.7	39 370.8
Malta	2 651.1	2 366.2	- 214.5

Netherlands	69 973.8	55 966.4	113 429.5
Poland	- 451.2	1 974.4	2 900.5
Sweden	30 070.9	8 564.0	23 716.9
CIS	75 182.5	71 279.8	30 528.4
Armenia	26.6	16.0	10.7
Azerbaijan	1 490.0	3 230.0	3 259.8
Belarus	245.7	39.0	118.2
Kazakhstan	2 286.6	3 638.8	615.8
Kyrgyzstan	- 0.0	0.0	-
Moldova, Republic of	28.9	42.4	16.7
Ukraine	420.0	111.0	- 51.0
Georgia	119.9	406.7	140.9

Mənbə: UNCTAD

Dünyada baş verən proseslər, qloballaşmanın yaratdığı təzahürlər ən çox kiçik ölkələrin iqtisadiyyatına mənfi təsirlər göstərir. Lakin kapital ixracı həmişə mənfi hal hesab olunmur. Bu bəzən pul artıqlığından da baş verir. Ancaq iqtisadiyyatı çətin vəziyyətdə olan kiçik ölkərdə pul artıqlığının olması çox az hallarda mümkündür. Bu baxımdan Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna, Qazaxıstan kimi kiçik ölkələrdən xaricə investisiya axınları baş verir, investorlar pullarını itirmək istəmirlər, ona görə də digər ölkələrdə kapital qoyuluşları həyata keçirirlər.[9, 14]

Təbii ehtiyatlar və bu mənbələrdən qidalanan sektorlar ümumiyyətlə yüksək rəntabilitesi olan, sərmayə sıx, eyni zamanda xarici ticarət balansının üzərində əhəmiyyətli ağırlığı olan və dövlətin iqtisadi gəlirlərinə əhəmiyyətli qatqısı olan fəaliyyətləri əhatə edir. İqtisadi böyümənin lokomotifini meydana gətirən enerji qaynaqları, bu qaynaqlarla əlaqəli investisiyaların həcmi və bu fəaliyyətlərin iqtisadiyyata uğur müddətlərinin uzunluğu bu fəaliyyətlərin davamı və bunlarla əlaqədar qiymət dəyişikliklərinə qarşı həssaslığı artırır.

Kiçik ölkələr xarici iqtisadi fəaliyyətlərini xarici fond və valyuta bazarlarında əməliyyatlarda iştirak etmək üçün, həm də sahibkarlıq mənfəət əldə etmək məqsədilə kapitalın çıxarılmasının yolu ilə də həyata keçirirlər. Xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı ölkənin rezident və qeyri-rezidentləri arasında müqavilə münasibətləri yaranır. Xarici iqtisadi fəaliyyətin növündən biri olan beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı kapitalın ölkələr arasında hərəkətini nəzərdə tutur.

Aşağıdakı cədvəldə neft ixrac edən kiçik ölkələrin bəziləri göstərilmişdir

Ölkə	Ümumi (günlük barel)	Adambaşına (illik litr)	Tarix
Qatar	1,232,000	36,633	2012
Norveç	1,218,000	14,966	2013
Əlcəzayir	1,158,000	1,798	2012
Qazaxıstan	1,365,000	4,521	2012
Oman	833,400	15,333	2013
Azərbaycan	811,300	4,959	2012
Liviya	735,000	7,106	2013
Danimarka	136,600	1,427	2013
Belçika	54,900	305	2013
Hollandiya	48,820	169	2013
Yunanıstan	1,863	10	2013
Macarıstan	1,485	9	2013
Çexiya Respublikası	464	3	2013
Slovakiya	186	2	2013

Mənbə: <http://world.bymap.org/OilExports.html> saytının məlumatlarından götürülmüşdür

Norveç - Qərbi Avropada enerji resurslarının əsas ixracatçılarından biri kimi ümumi qaz istehlakının 16%-ni və xam neft tədarükünü 20%-ni Avropa Birliyi ölkələrinə təmin edir.

Norveçdən edilən xam neft (+70.9%) və təbii qaz kondensatları (+ 10.4%) ixracatı 2016-cı ilin dekabr ayında illik 8.5% artımla 72.52 kron milyard oldu. Buna qarşı, təbii qaz (-2,9%) və gəmi və neft platformaları (-6,4%) üçün ixrac aşağı düşdü. 2016-cı ilin yanvar-dekabrında ixracat əvvəlki ilin eyni dövrünə görə 10,6 % nisbətində azalaraq 747,14 milyard kron milyard manat olmuşdu.

Norveç, 2016-cı ilin üçüncü rübündə 28191 milyon kron məbləğində sərmayə və cari əməliyyatlar hesabında müsbət saldo qeyd etdi. Norveçdəki kapital hərəkətləri 2005-ci ildən 2016-cı ilə qədər 73451.47 milyon kronu ötərək 2014-cü ilin ilk rübündəki 166636 milyon krondan ən yüksək səviyyəsinə çatmışdı. [48]

Mənbə: <http://tradingeconomics.com>

Norveç müəssisələrinin investisiyaları Litvada ardıcıl olaraq artır və 2014-cü ildə yığılmış birbaşa xarici investisiyalar yenidən artıb 803 milyon avro qazandılar.

2013-cü ildə birbaşa xarici investisiyalar (544,79 mln. avro) 35% Litvada bu 2012-ci illə müqayisədə ən az 353,28 mln. avro təşkil edib. Buna baxmayaraq, norveç investisiyalarında ümumi azalma sabit qalıb və bu, 12,16 milyon avroya çataraq bütün investisiyaların 8,4% təşkil edib, həmçinin xarici investisiyalar arasında böyüklüyünə görə 5-ci yerdə idi. [49]

Qətin investisiyaları Qərb dünyası da daxil olmaqla getdikcə bütün dünyanı əhatə edir, eyni səbəbdən dolayısi ilə Həması da maliyyələşdirir. Baxmayaraq ki,

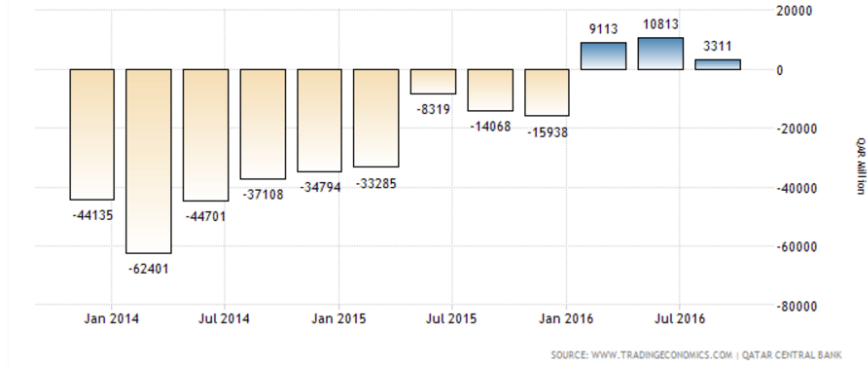
Həmas faktiki olaraq ərəb dünyasında tək və təcrid olunmuşdur, onun sponsoru dünyanın ən zəngin ölkəsidir.

Bloombergin məlumatlarında bildirilir ki, Harrodsu əldə etdiyi andan Qatar Investment Authority (QIA) 2010-ci ildə 413 milyon dollara yaxın sərmayə qoyub, böyük mənfəət əldə edir. Bundan başqa, Qətərin Total SA, habelə Volkswagen, Porsche Automobil Holding SE və Glencore PLC kimi bəzi neft şirkətlərində payı var. Bununla yanaşı, Qətərin təhsil fondu, elm və ictimai inkişaf Barselona Futbol Klubunun sponsorudur, QIA İA Pari Sen-Jermenin sahibidir. Qətər də amerika istehsalı olan silahların alınmasında böyük təcrübəyə malikdir. Business Insider ötən həftə bildirib ki, Qətər bu yaxınlarda 11\$ mlrd. dəyərində RƏM Patriot və Apache helikopterləri sistemini əldə edib. Lakin ziddiyyət var burada, çünki Qətər, öz müttəfiqi ABŞ-dan asılıdır, amma digər tərəfdən də Doha da Həmas ilə sıx əlaqə saxlayır. [49]

Qətər Yaxın Şərqi ərəb dövlətləri arasında Belarusiya iqtisadiyyatına ən iri investorlardan biri sayılır. Bir çox hallarda bu onun sayəsində əldə edilmişdir ki, qətərlilər Belarusiyanın investisiya perspektivlərinə inandılar və belə əməkdaşlığın davam etdirilməsi üçün kifayət qədər konstruktiv baxırlar. Bu ölkədə əsas investisiyalar otel biznesinə qoyulmuşdur.

2016-cı ildə Qətər müstəqil investisiya fondunun yaradılması barədə elan etmişdir, əsas məqsəd xaricdə perspektivli aktivlərin alınmasıdır. Yeni fond Doha Global Investment adlandırılacaq və onun həcmi 12 milyard dollar təşkil edəcək. Lakin bu rəqəm son deyil, - və, çox güman ki, artacaq. Hər halda, fondun səhmləri Dohada birjada artıq planlaşdırılıb ki, əlavə üç milyard dollar qazanmaq imkanı verəcək.

Qətər, 2016-cı ilin üçüncü rübündə 3311 milyon riallıq sərmayə və cari əməliyyatlarda müsbət saldo qeyd etdi. Qətərdəki kapital hərəkətləri 1994-cü ildən 2016-cı ilə qədər -27444.95 milyon riala çatdı və 2016-cı ilin ikinci rübündə 10813 milyon rialla ən yüksək səviyyəsinə çatdı. 2011-ci ilin dördüncü rübündə -227805 milyon rialla ən aşağı səviyyəsini geridə buraxdı. [48]

Mənbə: <http://tradingeconomics.com>

90-ci illərdə Danimarkanın inkişaf etmiş kapitalist ölkələrinə kapital qoyuluşlarında mühüm dəyişmə baş verib. 1995-ci ildə ABŞ-da kapital ixracı sürətlə genişlənir. 1992-ci ilə qədər bu ölkəyə birbaşa kapital qoyuluşu nisbətən az idi, bu da kapitalın ABŞ-a girişinə mane törədən krona nisbətə dolların kursunun yüksəlməsi, işçi qüvvəsinin baha olması və digər şərtlərlə bağlı idi.

Uzun müddət Danimarka firmalarının investisiya fəaliyyəti əsasən Qərbi Avropa ölkələrində cəmlənmişdi. Buna coğrafi yaxınlıq, Danimarka və Qərbi Avropa dövlətləri ilə ənənəvi təsərrüfat əlaqələri, tarixi beynəlxalq əmək bölgüsü və Qərbi Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatlarının qarşılıqlı bir birini yüksək tamamlama dərəcəsi kimi əlverişli amillər şərait yaratmışdır. "Ümumi bazarın" ölkələrində təkə Danimarka şirkətlərinin filiallarının şaxələnmiş sistemi deyil, həm də çoxsaylı müştərək müəssisələr mövcuddur.

Xarici iqtisadi ticarət əlaqələri Danimarkanın iqtisadi inkişafının katalizatoru olmuşdur. Onlar ölkədə şaxələnmiş struktur və mexanizmlərin formalaşması üçün fəal təsir göstərirlər, ilkin kapitalın yığılmasının şərait yaradır, danimarka biznesində rəqabət mühitinin yaradılması və bazar motivasiyasının təyin olunması, onun sahibkarlığın dünya təcrübəsinə yiyələnməsinə kömək edir.

Beləliklə, Danimarkanın Milli bankının məlumatına görə, 2005-2015-ci illərdə danimarkanın birbaşa xarici investisiyaları 494 milyard kron təşkil etmişdir. Danimarkanın birbaşa xarici investisiyaları 2015-ci ildə 6,7 milyard dollar olmuşdur.

[48]

Mənbə: <http://tradingeconomics.com>

Neft ixrac edən Yunanıstan, Hollandiya kimi kiçik ölkələrin də kapital ixracında öz meylləri mövcuddur. Yunanlar əsasən coğrafi yaxınlığı və aşağı vergi səbəbindən Bolqarıstana investisiya yatırmağa üstünlük verirlər.

Yunanıstanın Sofiyadakı səfirliyinin iqtisadi və ticarət işləri üzrə şöbəsi özünün illik hesabatını dərc edib. Yunanlar 2014-ci ildə 2,49 milyard avro ilə Bolqarıstanda xarici investisiya böyüklüyünə görə üçüncü olub.

Məlumatla görə, 2012 və 2013-ci ildə 2,75 mlrd. avrodan 2,58 mlrd. avroya kiçik azalma qeydə alınıb.

Hazırda Hollandiya xaricdə investisiyaların həcminə görə altıncı yeri və adambaşına düşən kapital ixracı üzrə dünyada dördüncü yeri tutur. Hollandiyanın xarici investisiyalarının əsas hissəsi Avropa ittifaqı ölkələrində cəmlənib. Hollandiya Aİ ölkələrinə kapital qoyuluşunun mütləq həcminə görə Böyük Britaniya, Almaniya və Fransadan sonra dördüncü yeri tutur.

Hollandiyadan əsas investisiya axınları Belçika, ABŞ, Almaniya, Böyük Britaniya, Fransada cəmlənib. Fortis şirkəti tərəfindən belçika Generale Bankının səhmlərinin nəzarət paketlərinin alınması, “AKZO-Nobel” şirkəti tərəfindən Britaniyanın Courtaulus şirkətinin əldə olunması, həmçinin “Axold” konserni tərəfindən Amerikanın Giant Foods supermarketlər şəbəkəsinin alınması Hollandiyanın ən böyük kapital qoyuluşları sırasına daxildir.

Britaniya şirkəti CrossBorder Capital-ın məlumatına görə 2015-ci ilin yanvar-mart ayında Qazaxıstandan kapital axını 752 milyon dollar təşkil etdi.

KazTAQ agentliyinin sorğusuna əsasən alınmış şirkət hesablamalarına əsasən, 2015-ci ilin yanvarında ölkədən kapital axını 923 milyon dollar, fevralda —314 milyon dollar təşkil etdi, martda isə o 485 milyon dollar kapitalın daxil olması əvəz olundu.

CrossBorder Capital-ın məlumatına görə, 2014-cü ildə Qazaxıstandan kapital axını 4 753,3 milyon dollar təşkil etmişdi.

Bütövlükdə, şirkətin qiymətləndirilmələrinə görə, daxil olaraq 1995-ci ildən 2014-cü ilə kimi Qazaxıstandan ümumi kapital axını 60 893,8 milyon dollar təşkil etmişdi[36]. Qazaxıstandan brbaşa investisiyaların xaricə ümumi axını 2015-ci ilin birinci rübündə 761,91 milyon dollar təşkil etmişdi, Milli Bankın məlumatlarına istinadən LS-ın maliyyə jurnalı bildirir. Nəticəyə görə 2014-cü il birbaşa investisiyaların xaricə axını \$3,244 milyard təşkil etmişdi.

Qazaxıstandan investisiyaların axını birinci ölkə — bu Böyük Britaniyadır. 2015-ci ilin birinci rübü ərzində Qazaxıstan investorları bu ölkəyə 206,81 milyon dollar birbaşa investisiyaların axını qoydular. İkinci yerdə Kipr yerləşdi. Qazaxıstan investisiyalarının həcmi Yanvar-mart ərzində 158,54 milyon dollar, bütün keçən il ərzində 273 milyon dollar təşkil etdi. Sərmayə qoyulmuş ölkələrin üçüncüsü — investisiya alan Niderlandlardır. İlin başlanğıcından bu ölkəyə 82,52 milyon dollar, 2014-cü il ərzində isə 422,57 milyon dollar pul axınları yönəldilmişdi.

Qazaxıstanlılar 2014-cü ilin başlanğıcından Türkiyəyə 72,68 milyon dollar investisiya qoydular. Halbuki 2013-cü ilin nəticəsinə görə, bu ölkədən birbaşa investisiyaların axını yalnız 6,25 milyon dollar təşkil edirdi. Beşinci yerdə Almaniya yerləşdi, 2014-cü ildə cəmi 37,61 milyon dollar idi.

2014-cü ilin birinci üç ayın nəticəsinə görə, Rusiyaya birbaşa investisiyaların həcmi 2015-ci il 58,04 milyon dollar təşkil etdi. Bu halda Rusiya Federasiyasında 2014-cü ildə Qazaxıstanlılar 110,75 milyon dollar birbaşa investisiya yönəltdi. İrlandiya və ABŞ yeddinci və səkkizinci yerlərdədir. Qazaxıstan sakinləri hesabat dövrü üçün İrlandiyaya 2015-ci il 45 milyon dollar yönəldilər, 2014-cü ildə –21,8 milyon dollar idi. ABŞ-ın payına 2015-ci ilin birinci rübünün nəticəsinə görə 20,15

milyon dollar Qazaxıstan investisiyası oldu. Halbuki 2014-cü ildə birbaşa axın pulların həcmi 57,52 milyon dollar səviyyədə idi.

Qazaxıstandan ən kiçik investisiyalar Kayman adaları (Britaniya adaları) və Çin kimi belə ölkələrə oldu. 2015-ci ilin başlanğıcından yalnız 15,78 milyon dollar Kayman adalarına və Çinə 7,70 milyon dollar investisiyalar qoyuldu. Bu halda 2014-cü il nəticəsinə görə, adalara 22,05 milyon dollar, Səmaya —76,43 milyon dollar “çıxarıldı”. [37]

II FƏSİL. BEYNƏLXALQ İQTİSADİYYAT SİSTEMİNDƏ İNVESTİSİYA RESURSLARININ BEYNƏLXALQ HƏRƏKƏTİNİN KOMPLEKS QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.

2.1. Transmilli kapitalın fəaliyyət coğrafiyasının və mexanizminin təhlili

Əvvəlcə transmilli kapitalın nə olduğunu dəqiq başa düşmək lazımdır. Bu, müəssisənin kapitalının hərəkəti prosesidir, bu prosesdə bu kapital bir neçə ölkəni birləşdirir və onların ərazisindəki bazarlarda öz yerini tutur. Transmilli Kapital (TK) məhsuldar qüvvələri yerləşdirərkən nisbi üstünlüklərin müqayisəsinin nəticələrinə əsaslanaraq, mənşəyi olduğu ölkəsindən kənar, qlobal miqyasda fəaliyyət göstərir. Bunun təsiri nəticəsində xarici ticarətin genişlənməsi istehsal həcmində artımını xeyli qabaqlayır.

İstehsalı həm ayrı-ayrı ölkələr, həm də bütövlükdə dünya iqtisadiyyatı miqyasında inhisarlaşdıran transmilli kapital son on illiklərdə tez bir zamanda güc topladı. Transmilli korporasiyalar istehsalın qlobal kapitalist sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi oldular, hətta sənaye kapitalist ölkələrinin də suverenliyini pozan və işsizliyin artması, demokratik hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə işçilərin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə birbaşa təhdid edən real gücə çevrildilər. Bu monopoliyaların fəaliyyəti bir çox müəssisələrin bağlanması, yüz minlərlə işçinin işdən azad olunmasına gətirib çıxartdı.

Transmilli kapitalın məqsədi, milli dövlətlərin yalnız kapital qoruma təşkilatı olaraq konfigurasiya edilməsidir. Kapital ehtiyatlarının qeyri-kafi olduğu dövrdə, bu təcrübəni təmin etmək üçün xalq dövlətlərlə davam etdirdiyi birlik əlaqəsini artıq tərk etmə nöqtəsinə gəlmişdir. Milli dövlətlər tarixi müddətdə meydana gətirdiyi ictimai dövlət olma haqqını və ictimai qazanları bir-bir aradan qaldırmaq və istismar sahələrini genişləndirərək mənfəəti maksimallaşdırmaq istəyirlər. Transmilli kapital bu xüsusiyyəti ilə klassik imperializm tərifini dəyişdirən, yada bu tərifə ən azından bu gün yeni formasıyla təkrar müzakirə mövqeyinə gətirən yeni bir xüsusiyyət kəsb edir.

Transmilli kapital milli dövlətlərin əli ilə, yada özbaşına 1919-cu illərdən bu günə qədər müxtəlif beynəlxalq birlik və konsorsiyalar meydana gətirmiş və bu cəhdlərinin hamısına da “Qloballaşma” adını vermişdir. ICC (Beynəlxalq Ticarət Palatası), OECD (İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı), WTO (Dünya Ticarət Təşkilatı), NAFTA (Şimali Amerika Sərbəst Ticarət Sazişi); APEC (Asiya - Sakit okean İqtisadi Əməkdaşlıq), AB (Avropa Birliyi), GATT (Gömrük Tarifləri və Ticarət Ümumi Sazişi) isə bu birlik və konsorsiyalar arasında ən geniş əhatəli sahələridir[8, 12].

Kapitalizmin ən əhəmiyyətli məsələlərindən biri olan gəlirliliyin aşağı düşməsi səbəbi ilə kapitalın beynəlxalq bazarlara çıxarılması, kapital ixracı yolu ilə yeni investisiya fürsətlərinə imkan yaratmışdır. Ucuz təbii qaynaq və əmək imkanlarının gəlirliliyə təsiri əhəmiyyət daşıyır. Bu imkanlardan yararlanan şirkətlər, ümumiyyətlə öz ölkəsində monopolist mövqeyə sahib böyük şirkətlərdir. Qloballaşmadan sonra istehsalın parçalanması prosesi bu böyük şirkətlərin istehsalın müxtəlif addımlarını müxtəlif ölkələrdə reallaşdırması həm kapitalın, həm də istehsal edilən ölkədə istehsala qatılan ortaqların siyasətlərini aralarındakı gəlir birliyini güdərək müəyyən etməsinə səbəb olur. Bu səbəblə şirkət və kapitalın transmilliləşməsi mərhələsinə keçilir. Şirkətlərin transmilli mərhələsinə keçişləri birbaşa xarici investisiyaların genişləndirilməsi, beynəlxalq birləşmə və satın almaların artması firmalar arası transmilli strateji ittifaqların artması ilə sürətlənmişdir. Bu şirkətlər milli yoxlamadan izolə edilmiş iqtisadi nizam üzərində söz sahibi olan şirkətlər halına gəlirlər. İndiki vaxtda birbaşa xarici investisiyaların əhəmiyyətli bir qismini təmsil edən transmilli şirkətlərin sayı 82.000-ə, xaricə bağlı olan şirkətlərin sayı 810.000-ə, işçilərinin sayı 77 milyona çatmışdır [23, 8].

UNCTAD-a görə transmilli şirkətlər; rəhbərlik mərkəzlərinin 3 ölkədən çox olması, istehsal, satış və marketinq kimi iqtisadi fəaliyyətləri fərqli bölgələrdə reallaşdırmaları səbəbiylə beynəlxalq şirkətlərdən ayrılır. Xarici investisiyalar baxımından aparılan qiymətləndirmədən fərqli olaraq, transmilli şirkətlərin transmillilik indeksi ilə qiymətləndirildiyi bir sıralama aparılır. Transmillilik indeksi iqtisadi ədəbiyyata görə belə açıqlanır: ilk olaraq xarici aktivlərin ümumi aktivlərə

nisbəti, ikincisi, xarici satışların ümumi satışlara nisbəti və son olaraq xarici məşğullüğün ümumi məşğulluğa nisbəti hesablanaraq, alınan nisbətlərin orta qiyməti alınır. Transmilli şirkətlərin ən böyüklərini ehtiva edən cədvəl xarici aktivlər sıralamasıyla birlikdə transmillilik indeksi sıralaması ilə hər ilə aid olaraq UNCTAD tərəfindən nəşr olunur. 2013-cü il UNCTAD məlumatlarına görə; xarici aktivlər sıralamasında ilk sırada olan General Electricin transmillilik indeksi 48.8 % ikən, xarici aktivlərdə ikinci sırada olan Royal Dutch Shell şirkəti transmillilik indeksi 72.8% olduğundan transmillilik baxımından baxdıqda daha üst sırada iştirak edir.

Bir şirkətin “transmilli” olaraq adlandırması üçün, qaynaqlandığı ölkə xaricində, iki və ya daha çox ölkədəki fəaliyyətlərə üstünlük verməsi və şirkət rəhbərliyinin qərar vermədə regional və qlobal imkanları və variantları nəzərə alması lazımdır. Məsələn, yalnız Azərbaycanda fəaliyyət göstərən və daxili bazara yönəlmiş istehsalda olan bir şirkət, nə qədər böyük olursa olsun, “transmilli” deyil.

Buna qarşılıq, istehsal, araşdırma-inkişafetdirmə, satış kimi məsələlərdə Avropa, Yaxın Şərqi və Orta Asiya kimi ölkələrlə yaxın əlaqə içində olan və atacağı addımları bu ölkələrdəki fəaliyyətlərini bir bütün olaraq istifadə edərək müəyyən edən bir şirkət, “transmilli” dir.

Bu xarakterli ticarət şirkətləri, kapitalizmin inkişafı prosesində ortaya çıxdı. Ancaq bu şirkətlərin istisnalar olmaqdan çıxaraq əhəmiyyət qazanmaları, XIX əsrin son rübündə baş verdi.

İkinci Dünya Müharibəsinə qədər, ABŞ və Avropa mənşəli kapital, bütün dünyada xammal, neft, müxtəlif istehlak malları və bazarın arxasınca gedərək, fəaliyyətlərini bir çox ölkəyə yaydı.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı 20-25 illik dövrdə dünyaya ABŞ mənşəli transmilli şirkətlər hakim idi. 1960-cı və 1970-ci illərdə kompüter texnologiyasında böyük addım ilə nəqliyyatda və rabitədə baş verən sürətli inkişaf, transmilli şirkətlərin inkişaf prosesini daha da sürətləndirdi.

1970-ci illərə qədər dünya iqtisadiyyatında inkişafın əsasında beynəlxalq ticarət dayanırdı. 1980-ci illərdən etibarən transmilli şirkətlərin başqa ölkələrdəki investisiyaları dünya iqtisadiyyatının həlledici xüsusiyyəti oldu. Xüsusilə 1990-cı

illərin ikinci yarısından az inkişaf etmiş ölkələrdə quruculuq işlərilə bağlı transmilli şirkət investisiyalarında böyük artımlar olmağa başladı.

1970-ci ildə dünyada 7 min transmilli şirkət vardı. 1995-ci ildə onların sayı 39 mini keçmişdi. Bu şirkətlərin 95%-i inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində yaradılmışdır. Bu şirkətlərin dünya miqyasındakı şirkətlərinin və ya tərəfdaşlığının sayı isə 270 mindən artıqdır.

Bu transmilli şirkətlər içində az sayda şirkət böyük bir gücə malikdir. 1992-ci ildə ən böyük 100 transmilli şirkətin ümumi aktivləri 3,4 trilyon dollar idi. 1999-cü ildə General Motorsun satışları 161,3 milyard dollar, Daimler-Chryslerin satışları 154,6 milyard dollar və Ford Motorun satışları da 144,4 milyard dollar idi. Bu 39 min şirkətin ən təpədəki 1 faizlik hissəsi, dünya miqyasındakı xarici kapital investisiyalarının 50%-dən çoxuna malikdir.

1990-cı illərin əvvəllərində bu şirkətlərin və tərəfdaşlıqlarının dünya miqyasındakı satışları, dünyanın ümumi ixrac rəqəmlərini aşmışdır. Dünyanın ən böyük transmilli şirkətləri, Şell, Exxon, IBM, General Motors, General Electric, Toyota, Ford, Hitachi, Soni və Mitsubishidir.

1990-cı illərin ikinci yarısında transmilli şirkətlərin ümumi məşğulluğu 73 milyon nəfər idi. Yalnız General Motors şirkətinin işlətdiyi işçi sayı 756 min idi. Bunların 270 mini isə ABŞ xaricindəki ortaqlıqlarda çalışırdı.

Nestle şirkətinin öz ölkəsi xaricində ərzaq sahəsindəki tərəfdaşlıq 203 min nəfər, Philips öz ölkəsi xaricində elektron investisiyalarında isə 200 min nəfər çalışırdı.

Şell şirkətinin illik ümumi satışları, İranın bir illik milli gəlirinə bərabərdir. Şell şirkəti, 50 ölkədə neft çıxarmaqda, bu nefti 34 ölkədə zavod edir və 100 ölkədə bu məhsulları ticarət edir. 1990-cı illərin ikinci yarısında Shellin iş yerlərində 117 min nəfər çalışırdı. Bunların 85 mini, şirkət kapitalın qaynaqlandığı Hollandiya və İngiltərə xaricindəydi.

Mitsubishi və General Motors şirkətlərinin illik satışları, Türkiyə, Danimarka və Portuqaliyanın milli gəlirlərinin cəmindən daha çoxdur. Dünyanın ən böyük 100 iqtisadiyyatı 51-i transmilli şirkətlər, yalnız 49-u ölkələrdir. Dünyanın ən böyük 200

transmilli şirkətinin ümumi satışları dünyanın 191 ölkəsinin əvvəlki sıradakı ilk 9-u yerdə qalan 182-sinin ümumi iqtisadiyyatlarından böyükdür.

Transmilli şirkətlər müəyyən mal və xidmət istehsalında dünyaya hakimdir.[8, 19]

Dünyanın ən böyük beş avtomobil və yük maşını istehsalçısı, dünyadakı motorlu vasitə satışının təxminən 60%-ini nəzarətləri altında saxlayır.

Dünyanın ən böyük beş neft şirkəti, bu sektorda dünya bazarının 40%-dən daha çoxuna malikdir. Kimya sektorunda aparıcı beş şirkətin dünya bazarı içindəki payı 35%-dir.

Elektron və polad sektorlarında, ən böyük beş şirkətin dünya bazarı içindəki payı 50%-dən çoxdur. Elektronika sahəsində 23 transmilli şirkətin dünya bazarındakı payı isə 80%-dir.

Bu gün dünyaya inkişaf etmiş ölkə mənşəli transmilli şirkətlər hakimdir.

Maliyyə sektorundakı transmilli şirkətlərin oynadığı rol isə getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Az inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət kəsirlərinin artması və bəzədən sonra transmilli maliyyə şirkətləri (banklar, sığorta şirkətləri, və s) rol oynayıyır. Bunlar da inflyasiya, investisiya, sələm faizləri kimi məsələlərdə böyük bir güc əldə edir.

Belə böyük iqtisadi gücü əlində saxlayan transmilli kapital, təbii olaraq, ölkələrin iqtisadi siyasətlərinin müəyyənləşdirilməsində də təsirli olmaq istəyir və olur.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Dünya Bankı və Dünya Ticarət Təşkilatı ilə birlikdə çalışan bu təşkilatlar, ölkələrin suverenliyinin əsas dayaq və göstəricilərindən biri olan pul kəsmə işinə də qarışır, bu məsələni öz nəzarətlərinə alır.

Transmilli şirkətlər, dünyanın hər tərəfində oyunun qaydalarını özləri qoymaq istəyir. Milli dövlətlərin öz xalqlarının maraqları istiqamətində çıxaracaqları müxtəlif maneələr, transmilli kapitalın hərəkət sərbəstliyini məhdudlaşdırıb bilər.

Bu səbəblə, İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə beynəlxalq təşkilatların əsas vəzifələrindən biri, ticarətin sərbəstləşdirilməsi üçün milli

dövlətlərin çıxaracaqları manəələrin aradan qaldırılması oldu.

Bu təşəbbüslər əvvəlcə Gömrük və Ticarət Ümumi Müqaviləsi (GATT) vasitəsilə həyata keçirilib. GATT qısa bir müddət əvvəl Dünya Ticarət Təşkilatına çevrilib. Bu gün Dünya Ticarət Təşkilatının əsas vəzifəsi, transmilli şirkətlərin sərbəst fəaliyyət göstərəcəkləri mühiti yaratmaqdır. Bu isə milli dövlətlərin gücünün və rolunun sistemli bir şəkildə azaldılması deməkdir.

Bir şirkət niyə transmilli bir xarakter qazanır? Gəlirini uzun perspektivdə maksimallaşdırmaq üçün. Transmilli şirkətlərin gəlirlərini uzunmüddətli artırmasının yolu aşağıdakılardır: [38]

- ✓ Daha ucuz xammal mənbələrinə çatmaq;
- ✓ Daha keyfiyyətli və ucuz əməkdən istifadə etmək;
- ✓ Həmkarlardan və fəhlə qoruyucu qanunvericilikdən xilas olmaq;
- ✓ Ətraf mühit mövzusunda məhdudiyyətlərdən və işçi sağlamlığı və iş təhlükəsizliyi məsələsindəki öhdəliklərdən qaçmaq;
- ✓ Bəzi ölkələrin yaratdığı müxtəlif təşviqlərdən (pulsuz ərazi, aşağı qiymətlə elektrik və su təmin olunması kimi) faydalanmaq;
- ✓ Bazarlarda daha təsirli olmaq və hakimiyyət qurmaq;
- ✓ İstehlakçı təşkilatlarının çox zəif olduğu şəraitdə, inkişaf etmiş ölkələrdə istehsalı və satılması qadağan olan məhsulları istehsal etmək və ticarət etmək;
- ✓ Müxtəlif yeni məhsulların istehsalını və satışını sınaqdan keçirmək;
- ✓ Yüksək qazanla mal sata bilmək;
- ✓ Daha az vergi vermək və ya heç vergi verməməkdən keçir.

Transmilli şirkətlər, ucuz və davamlılığı olan xammal resursları üzərində müxtəlif formalarda hakimiyyət qurur. Bu məqsədlə lokal müharibələr çıxarmaqda, dövlət çevrilişi etməkdə, milli dövlətlərini zəiflədəcək müdaxilə və istiqamətləndirmələr aparılır.

Xarakterli əməyini ucuz etməyin, fəhlə qoruyucu qanunvericiliyi təsirsiz hala gətirməyin və həmkarlar ittifaqları zəiflətməyin və ya məhv etməyin də müxtəlif yolları var. Bunlardan biri, sərbəst bölgələrdir.

“Sərbəst bölgə”, işəgötürənlər üçün tam bir “sərbəstlik”, fəhlələr üçün isə ən

əsas hüquqlarda da tam bir qadağa və məhdudiyət sistemidir. İşəgötürənlər üçün “sərbəstlik” artdıqca, işçilərin “sərbəstliyi”, hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırılır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı 1980-ci illərin sonlarında inkişaf etməkdə olan 60 ölkədə 200 -ə yaxın sərbəst bölgə olduğunu və hazırda sərbəst bölgə olan ölkə sayının 70-ə çıxdığını bildirir, ancaq ümumilikdə sərbəst bölgə sayını verməmişdir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) 36 ölkə ilə bağlı apardığı tədqiqatda, əksəriyyətini qadınların təşkil etdiyi 6 milyona yaxın işçinin sərbəst rayonlarda çalışdığını bildirir.

Sərbəst bölgələr yeni iş imkanları yaratmır. Normal olaraq daha yaxşı əmək haqqı və iş şəraitləri təmin edəcək iş imkanları, sərbəst bölgələrə sürüşdürür. Sərbəst bölgələr, bir-birindən xarici kapital çəkmək istəyən az inkişaf etmiş ölkələrin, ilk növbədə, fəhlə hüquq və azadlıq fədakarlıq etdikləri geriyə doğru və ya dibə doğru bir yarışın vasitəsidir.

Sərbəst bölgələrin ən amansız şəkildə tətbiq olunduğu ölkələrin başında, Çin Xalq Respublikası, Malayziya və Cənubi Koreya gəlir.

Çində “xüsusi iqtisadi zona” və ya “açıq şəhər” adı verilən regionlarda milyonlarla fəhlə işlədilir. BƏT, 36 ölkədəki azad zonalarda çalışanların sayına dair 6 milyonluq proqnozunun 3,5 milyonu Çindəki dörd sərbəst regiondadır. Bəzi mənbələr Çindəki xüsusi iqtisadi zonalarda və açıq şəhərlərdəki işçi sayının 60 milyonu keçdiyini irəli sürür. Bu müəssisələrdə həmçinin çox sayda məhkum işlədilir.

Malayziya, xarici kapital çəkmək üçün sendikal hüquqların açıq şəkildə qadağan olunduğu ölkələrdən biridir. Bu ölkədə azad zonalara dair ilk qanun 1971-ci ildə çıxarılıb.

Malayziya hakimiyyəti, iqtisadi böyüməyi həyat keçirməkdə elektronika sektoruna üstünlük verdi və bu sahədə həmkarlar ittifaqlarının təşkilatlanmasını 1974-ci ildə qadağan edib.

Hazırda bu ölkədə yeddi sərbəst bölgə var. Elektrik və elektronika şirkətləri sərbəst regionlarda məşğulluğun 65 faizini yaradır. Sərbəst bölgələrdə çalışan işçi sayı 125 mindir.

Həmkarlar ittifaqlarının səyləri və beynəlxalq sahədəki təzyiqlər nəticəsində

elektron işçilərinin həmkarlar ittifaqına birləşmə qadağa 1988-ci ildə aradan qaldırılıb. Ancaq sərbəst bölgələrdəki şirkətlər, başqa ölkələrə getmək təhdidini istifadə etdikdən sonra bu qərar iki həftə sonra dəyişdirilib və həmkarlar ittifaqına birləşmə qadağa yenidən gətirilib.

Malayziyanın sərbəst regionlarında minimum əmək haqqı tətbiq olunmur. Qadınların gecə çalışmasına dair qadağa ləğv olunub. İş təminatı yoxdur. Müvəqqəti sənətkarlıq geniş yayılmışdır. Normal həftəlik iş müddəti 48 saatdan artıqdır və çox iş məsələsində məhdudiyyət yoxdur. Bəzi hallarda, 8 saatlıq gündəlik işdən çox səkkiz saatlıq çox iş görülür.

Meksikadakı sərbəst bölgələrdə isə 600 mindən çox işçi çalışır. Normal şərtlərdə digər bölgələrdə qurulacaq zavodlar sərbəst bölgələrə çəkilmişdir.

Türkiyədə 1970-ci illərdəki müzakirələrin ardından 1985-ci ildə Sərbəst Bölgələr Qanunu çıxarılmışdır. Hazırda Türkiyədə 17 sərbəst bölgə var. 8 sərbəst bölgə də yaranma prosesindədir. Fəaliyyətdəki sərbəst bölgələrdə 15 mindən çox adam çalışır. Bu sərbəst bölgələrdə 10 il müddətinə tətillə qadağa var. Həmkarlar ittifaqları təşkilatlanma və kütləvi bazarlıq isə faktiki olaraq imkansızdır.

Sərbəst bölgələrdəki aşağı maaşlar, pis iş şərtləri və həmkarlara qarşı təzyiqlər, ölkənin digər bölgələrindəki əmək haqqı, iş şərtlərini və işçi-işverən münasibətlərinə də mənfi istiqamətdə təsir edir. İşgötürənlər, işçilərdən və həmkarlardan gələn təzyiqlərə qarşı, sərbəst bölgəyə getmək təhdidini istifadə edir. Bir Amerika şirkətinin, bir Amerikan həmkarlar ittifaqının tələblərinə qarşı zavodunu Türkiyəyə daşıma təhdidi nədirsə, bir Türk sifarişçinin də fəhlə tələbləri qarşısında sərbəst bölgəyə köçmək təhdidi odur.[42]

İşçi qüvvəsinin dəyərini aşağı salmağın yollarından biri, subpodratçı və qaçaq sənətkarlığa qədər uzanan bir istehsal şəbəkəsinin yaradılmasıdır. Bu sistemin dünyada ən uğurlu icraçılarından biri Benettondur. İtaliya mərkəzli Benetton şirkəti 1994-ci ildə 1,4 milyard dollarlıq satış etmişdir. Şirkətin emal, paylama və satışının 95%-lik hissəsi fason iş və subpodratçılıqdır.

Ən qəddar istismar üsullarından biri, evə-işvermə və ya evlərdə işdir. Transmilli şirkətlər üçün mal istehsal edən bir çox şirkət, çalışanların işçi sayılmadığı

və qoruyucu əmək qanunvericiliyinin tamamilə xaricində tutulduğu evə-iş-vermə sistemi istehsal edir. BƏT Konvensiyalarına görə, evlərdə çalışanlar üçün də minimum məvacib müəyyən edilməsi lazım olduqda bütün xəbərdarlıqlara baxmayaraq bu yola gedilmir.

Bəzi güclü dövlətlər, transmilli şirkətlərin ətraf mühitə vurduqları ziyanı öz ölkələrində minimuma endirmək üçün başqa ölkələrdə investisiya edir.

Bəzi məhsulların istehsalında fəhlələrin sağlamlığına və təhlükəsizliyinə böyük zərər verilir. ABŞ-da, Avropa Birliyi ölkələrində və Yaponiyada bu zərərlər müəyyən edilir və bu səbəbdən şirkətlər əleyhinə işlər açılır və ciddi sanksiyalar tətbiq olunur.

Az inkişaf etmiş ölkələrdə isə peşə xəstəliklərinin müəyyənləşdirilməsi çətinidir. Bir çox xəstəlik peşə xəstəliyi olaraq qəbul edilmir. Bir çox peşə xəstəliyi, fəhlənin işdən ayrılmasından müəyyən bir müddət sonra özünü göstərəndə, bunun aparılan işlə əlaqəsi müqavilə və ya sübut olunmamışdır.

Transmilli şirkətlərin bir hissəsi, bahalı işçi sağlamlığı və iş təhlükəsizliyi tədbirlərini almaq əvəzinə, hasilatı işsizliyin yüksək olduğu az inkişaf etmiş ölkələrə sürüşərək bu öhdəliklərdən xilas olur.

1980-ci illərin sonlarında ABŞ mənşəli transmilli şirkətlərin bu ölkədən etdikləri kənd təsərrüfatı dərmanı ixracatının 25%-i ABŞ-da istifadəsi qadağan olunmuş və bazardan çəkilmiş kimyəvi maddələrdən ibarət idi.

2.2. Transmilli koorperasiyaların fəaliyyətində kapital ixracı: yeni meyillər və istiqamətlər

Transmilli şirkətlər xarici bir ölkəyə iki şəkildə investisiya qoyurlar. Beynəlxalq şirkətlər ya yeni bir şirkət qururlar, ya da mövcud olan bir şirkəti satın alırlar. Hər iki halda da, xüsusilə də "yeni şirkət qurma" vəziyyətində özlərinə yerli ortaqlar tapırlar.

Qurulan ortaqlıqda hissə dərəcələri nə olursa olsun, rəhbərlik xarici şirkətin nəzarətindədir. Yerli tərəfdaşlar investisiya üçün ərazi təmin etmə, tikinti investisiyası, işçi təmini və hökumət rəsmiləri ilə əlaqələri icra kimi ikinci sinif işləri

öhdəsinə götürür. Yerli ortaqların, istehsal xüsusiyyəti, xarici marketinq, texnologiya müəyyənləşdirmək, qiymət və satış siyasətlərini təyin etmə kimi strateji mövzularda hər hansı bir səlahiyyətləri yoxdur, ya da çox azdır.

Yerli ortaqlar beynəlxalq şirkətlərə öz ölkələrinin bütün imkanlarını təqdim edirlər. Türkiyədən bir nümunə verək: Dövlətə (SEKA'ya) aid çox qiymətli bir ərazi, üzərindəki təbii canlılarla birlikdə əvəzsiz olaraq dünya avtomobil nəhəngi Ford şirkətinin əmrinə verildi. Qurulacaq təsisin təməl atma mərasiminə o zamanki prezidenti Süleyman Dəmirəl də qatıldı. Mərasimdə etdiyi çıxışda, Prezident evini nəzərdə tutaraq; "Mən belə investisiyalar üçün Çankayanın bağçasını belə verərəm" dedi.

Transmilli şirkətlər son dərəcədə müxtəlif quruluşlara, milli qanunlardan sıyrılma qabiliyyətinə, böyük siyasi və maliyyə gücünə sahibdirlər. Bu səbəblə bəzi müəlliflərə görə, dövrümüzün "iqtisadi buqələmunlar" dır.[42]

Transmilli şirkətlər investisiya etdikləri ölkəyə öz çıxarıqları malı ixrac etdirmirlər. Yerli hökumətlərə valyuta qazandıracaq əsl ixrac siyasəti tətbiq etmirlər. Lisenziya və əməkdaşlıq sazişləri ilə bu cür ixracatı qadağan edici hökmləri qoydururlar. Niyə? Çünki əvvəl öz maraqlarını düşünürlər: Öz alt vahidlərinin, bir-birləriylə rəqabət etməmələri lazımdır. Əks halda digər ölkələrdə eyni iş qolunda fəaliyyət göstərən şirkət vahidlərinin bazarı və qazancı kiçilmiş olacaq.

1974-ci ildə aparılan bir araşdırmaya görə, Boliviya, Kolumbiya, Ekvador, Peru və Çili beynəlxalq şirkətlərlə imzalanmış 409 lisenziya sazişisindən 78%-i ixracatı tamamilə qadağan edirdi, yerdə qalanların bir qismi də müəyyən bölgələrə ixrac edilməsinə icazə verirdi.

İxracatın məhdudlaşdırılması beynəlxalq şirkətlərin qloballığının və təşkilatlanma formasının təbii bir nəticəsidir: Çünki dünyanın bütün bazarlarında mövcud olmaq istədiklərindən ölkələr və regionlar səviyyəsində təşkilatlıblar. Hər investisiya bölgəsi, ətraf əlaqələriylə birlikdə şirkətin əsas mərkəzinə bağlıdırlar.

Beynəlxalq şirkətlər ixracata istiqamətli investisiyalar yolu ilə ölkələrin xarici ticarətini yoxlamaları altına alırlar.

Beynəlxalq şirkətlər vergi vermirlər, maliyyə baxımdan araşdırmırlar.

Vergidən xilas olmaq üçün qlobal ticarəti, "şirkət içi ticarət" halına gətiriblər. 50 ildir yaradılan yeni dünya nizamı bu şirkətlərə vergidən xilas olmalarını təmin edəcək sayısız imkanlar təqdim edir.

Transmilli şirkətlər iş şərtlərini özləri təyin etmək istəyirlər.

Qanuni olsun olmasın hər cür qazancın qanuni sayılmasını istəyirlər. Bu səbəblə legal və qeyri-qanuni işlər ilə həmişə iç- içədirlər. Vergiləndirilməmiş gəlirlər və qeyri-qanuni qazanclarını -Kayman Adaları, Baham adaları, Bermuda, Cape Verde, Bəhreyn kimi kiçik və nəzarətsiz dövlətlər bağışlaya bilər.

Sahib olduqları nəhəng maliyyə və istehsal gücü sayəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrə hər cür iqtisadi və siyasi müdaxilə edirlər. Milli iqtisadiyyatları öz mənfəətləri istiqamətində yenidən qururlar.

Beynəlxalq firmalar, BVF və Dünya Bankı vasitəçiliyi və "dünya ilə inteqrasiya" yalanıyla borcların geri ödənilməsini təmin etmək üçün "guya sabitlik proqramlarını" tətbiq edirlər.

Transmilli şirkətlər yerli xüsusi firmalarla əməkdaşlıq quraraq riskləri paylaşır. Beləcə "xarici sərmayə" olmanın üstünlüklərinin qarşısını almağa çalışırlar.

İndiki vaxtda transmilli şirkətlərin gücü o qədər artmışdır ki bunlar artıq, yalnız ölkə iqtisadiyyatlarının qaydalarını deyil, bütün dünya iqtisadiyyatının qaydalarını müəyyən edir. Qloballaşma onların əsəridir.

2013-ci ildə beynəlxalq istehsal artımı genişlənməyə davam etmişdir. Satışlar 9%, aktivlər 8%, əlavə dəyər 6%, məşğulluq 5% və ixrac 3% artmışdır. Qlobal birbaşa xarici investisiya girişləri isə 2013-ci ildə 11% artaraq 1.46 trilyon dollar ilə 2010-cu ildəki səviyyəsinin üzərinə çıxmışdır. Girişlər qiymətləndirildiyində inkişaf etmiş ölkələrdə artım 11.6% ikən, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə artım 6.2 % olmuşdur. Bu müddətdə, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatına aid transmilli şirkətlər inkişaf etmiş ölkə transmilli şirkətlərinə görə xarici fəaliyyətlərinə daha sürətlə davam etmişlər [23].

2014-ci ilin ən çox sərmayə qoyan ölkələri (milyard dollar)

1. ABŞ 537	11. İrlandiya 32
2. HongKong Çin 150	12. İspaniya 311
3. Çin 116	13. Koreya 3
4. Yaponiya 114	14. Norveç 19
5. Almaniya 112	15. İsveçrə 17
6. Rusiya 56	16. Malayziya 16
7. Fransa 56	17. Çili 13
8. Kanada 53	18. Küveyt 13
9. Niderland 41	19. Tayvan 13
10. Sinqapur 41	20. İsveç 12

Mənbə: UNCTAD, Global Investment Trend Monitor, No: 19 May 2015

2014-cü ildə 20 ən böyük investorumun 9-u inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlarındandır. Hong Kong, Çin, Rusiya, Sinqapur, Koreya, Malayziya, Çili, Küveyt və Tayvan şəklində sıralanır. Çində birbaşa xarici investisiya çıxışları, birbaşa xarici investisiya girişlərinə görə daha sürətli artmışdır və 116 milyard dollar səviyyəsinə çatmışdır. Buna görə; birbaşa xarici investisiya giriş / çıxış nisbəti 2004-cü ildəki səviyyəsi olan 11: 1-dən 1: 1-ə dəyişmişdir. İnkişaf etməkdə olan ölkə transmilli şirkətlərin investisiyalarında artım mənası da daşıyır.

2007 və 2008- 2014 arası böhran müddətində bəzi transmilli şirkətlərin vəziyyəti

General Electric (ABŞ, Elektrik paylanması)

Böhranın başladığı 2007-ci ildən bu yana, General Electric kimi Amerika sənayesinin ən köklü şirkəti ilk dəfə dövriyyəsinin yarısından çoxunu ABŞ xaricindən əldə etməyə başlamışdır.

General Electric Şirkətinin transmillilik index (2007-2013)

General Electric	Aktiv	Satışlar	Məşğulluq	Xarici aktiv sıralaması	Transmillilik indeksi sıralaması
	Xarici aktiv Ümumi aktiv	Xarici satış Ümumi satış	Xarici məş. Ümumi məş.		
2007	420300	86519	168112	1	76
	795337	172738	327000		
2008	401290	97214	171000	1	75
	797769	182515	323000		
2010	551585	79705	154000	1	57
	751216	150211	287000		
2011	502612	77480	170000	1	67
	717242	147300	301000		
2012	338157	75640	171000	1	81
	685328	144796			
2013	331160	74382	135000	1	81
	656560	142937	307000		

Mənbə: UNCTAD 2007,2008,2010,2011,2012,2013 "the world s top 100 non-financial TNC s" cədvəl məlumatında əsasında yığılmışdır.

General Electric şirkətinin transmillilik indeksi reyting cədvəli araşdırıldıqda; xarici aktiv sıralamasında ilk sırada iştirak edən General Electric, böhran əvvəli 420.300 milyon dollar olan xarici sərmayələrini 2008-ci ildə 401.290 milyon dollar səviyyəsinə salmışdır. 2010-ci ildə isə, xarici investisiyalar böhran əvvəli vəziyyətin üzərində 551.585 milyon olaraq reallaşmışdır. Ancaq daha sonra şirkət xarici sərmayələri 2012-ci ilin etibarilə enişə keçmiş və 2013-ci ildə 331.160 milyon dollar səviyyəsinə geriləmişdir.

Royal Dutch / Shell (neft, qaz, Hollandiya)

2013-ci ildə Shell satışlarda 2-ci, ümumiyyətlə 7-ci sıraya düşmüşdür. Dünyada 44.000 Stansiyası, 30 neft email zavodu və gündə 3.3 milyon barrel istehsalı vardır.

Royal Dutch / Shell Şirkətinin transmillik indeksi (2007-2013)

Royal Dutch Shell	Aktiv	Satışlar	Məşğulluq	Xarici aktiv	Transmillilik indeksi
	Xarici aktiv Ümumi aktiv	Xarici satış Ümumi satış	Xarici məş. Ümumi məş.	sıralaması	sıralaması
2007	196828	207317	86000	3	35
	269470	355782	104000		
2008	222324	261393	85000	3	6
	282401	458361	102000		
2010	271672	230697	82000	2	29
	322560	368086	97000		
2011	296449	282673	75000	2	31
	345257	470171	90000		
2012	270247	282930	73000	2	32
	360325	467153			
2013	301898	275651	67000	2	34
	357512	451235	92000		

Mənbə: UNCTAD 2007,2008,2010,2011,2012,2013 "the world s top 100 non-Financial TNC s" cədvəl məlumatı əsasında yığılmışdır.

Yuxarıdakı Royal Dutch / Shell məlumatlarına görə, böhrandan əvvəl xarici investisiyaların ümumi investisiyalar içindəki payı 73% səviyyəsindədir. Investisiyalar 2008-ci ildə hər hansı bir geriləmə qeyd etməmişdir. 2008-ci ildə 78%, 2010-cu ildə 84%, 2011-ci ildə 85%, 2012-ci ildə 75% və 2013 84% kimi yüksək səviyyələrdə reallaşmışdır. Məşğulluq baxımından qiymətləndirildiyində, böhran müddətində məşğulluqda geriləmə müşahidə edilir.

British Petroleum (İngiltərə, neft, qaz)

2010-cu ildə Meksika körfəzində təmizləmək üçün etdiyi ödənişlər səbəbiylə gəliri yarıdan çox düşmüşdür. 42 milyard xərc və cəzaya davam gətirir.

British Petroleum Şirkətinin transmillik indeksi (2007-2013)

British Petroleum	Aktiv	Satışlar	Məşğulluq	Xarici aktiv	Transmillik indeksi
	Xarici aktiv	Xarici satış	Xarici məş.	aktiv	indeksi
	Ümumi aktiv	Ümumi satış	Ümumi məş.	sıralaması	sıralaması
2007	185323	223216	80600	4	23
	236076	284365	97600		
2008	188969	283876	76100	4	20
	228238	365700	92000		
2010	243950	234313	65926	3	18
2011	263577	308437	68005	3	21
2012	270247	300216	69853	3	22
	300193	375580	85700		
2013	202899	250372	64300	6	38
	305690	379136	83900		

Mənbə: UNCTAD 2007,2008,2010,2011,2012,2013 "the world s top 100 non-financial TNC s" cədvəl məlumatları əsasında yığılmışdır.

Böhran müddətində xarici aktivlərini artıran şirkət, 2013-ci ildə həm xarici aktiv, həm xarici satışlarda , həm də xarici məşğulluqda yaşanan geriləmə ilə birlikdə transmillik indeksinə görə 38-ci sərəya düşmüşdür.

Transmilliləşmə hər nə qədər qlobal şirkətlərin dünya səviyyəsində gəlir axtarışlarına cavab versə də, dünya ticarət həcmi və dünya istehsalının sabit bir şəkildə artımı nəticəsində kifayət qədər məhsuldarlıq təmin oluna biləcək. Bununla birlikdə transmilliləşmə, monopoliya yolu ilə bərabərsizliyin də qloballaşmanı özü ilə gətirən bir sistem olacaq.

2.3. Resurs iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiya resurlarının beynəlxalq hərəkətinin kompleks qiymətləndirilməsi

Təbii resursların iqtisadi gəlir səviyyələri də balanslı olmaqdan uzaqdır. Təbii resurslara iqtisadi baxımdan əsas məhsullar kateqoriyasına baxdığımızda BVF təsnifatı çərçivəsində məhsul qrupları belədir; Yeməli qida maddələri (dənli bitkilər, yağlar, ət və dəniz məhsulları ilə tropik meyvələr), içilə bilən qida maddələri (çay, qəhvə və bənzərləri), kənd təsərrüfatı xam maddələr (taxta-şalban, pambıq, yun, dəri

və bənzərləri), metallar (mis, alüminium, dəmir , qalay, nikel, qurğuşun, sink, uran, qızıl və bənzərləri) və enerji (neft, təbii qaz, kömür və linit kimi) məhsulları çıxır. Bunlar içərisində ən əhəmiyyətliləri heç şübhəsiz metallar və enerji məhsullarıdır.

Təbii ehtiyatlar və əhəmiyyətli növləri çərçivəsində baxıldığında (metallar və enerji məhsulları olaraq) keçid ölkələrinin bilinən ehtiyatlar çərçivəsində hesab edilənin əksinə yalnız kiçik bir qrupunun orta və üst səviyyədə zəngin olduğunu, geri qalanların isə kasıb olduğunu söyləmək mümkündür. Bu ölkələr; Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Polşa, Rumıniya, Rusiya Federasiyası, Türkmənistan və Ukrayna. Digər ölkələrin təbii resurslar mənasında kasıb olmaları, bu ölkələrdə təbii ehtiyatların heç olmadığını deyil, bilinən iqtisadi ehtiyatların miqdarının kifayət etmədiyini ifadə etmək məqsədlidir.

Təbii resursların yer üzündə bərabər olmayan paylanmasına qarşı potensial bir rifah qaynağı görülməsinə görə, yeni bir təbii qaynaq tapmaq xüsusilə az inkişaf etmiş ölkələr üçün çox əhəmiyyətli bir hədəf olaraq qiymətləndirilir.

Təbii resursları zəngin olaraq sahib olmanın iqtisadi inkişafa müsbət təsir etdiyinə dair bu mühakimənin doğru olduğuna dair nümunələr mövcud olmaqla birlikdə, iqtisadi inkişafı avtomatik olaraq təmin edə biləcəyini düşünmək asan deyil. Hətta tərs nəticələr belə ola bilər. Təbii ehtiyatlar baxımından zəngin ölkələrin iqtisadi performansını qiymətləndirən bir çox işdə bu baxımdan diqqət çəkici təsbitlərə yer verilir və təbii resurslar baxımından zəngin olmanın mənfi təsir doğura biləcəyi ifadə edilir. Bugünkü dünya iqtisadiyyatına baxıldığında bir çox örnəklə qarşılaşa bilərik. Yaponiya, Cənubi Koreya, İsveçrə, İtaliya, Finlandiya, İrlandiya kimi təbii resurs kasıb ölkələrin, Meksika, Nigeriya, Venesuela, Rusiya, İran, İraq, Çili, Braziliya, Kolumbiya, Qana kimi təbii resurs zəngini ölkələrdən daha inkişaf etmiş və daha çox gəlir sahibi olmaları bu baxımdan tez-tez verilən nümunələrdəndir [44].

Təbii resursların yaratdığı canlanmalar iqtisadi gücün əhəmiyyətli bir parçası olaraq görülməsinə baxmayaraq, bu ana qədər əldə edilən dəlillər təbii qaynaqları bol olan ölkələrdə iqtisadi inkişafın zaman içərisində yavaşladığını göstərir, bu səbəbdən təbii resursların səbəb olduğu iqtisadi bolluq dövrləri uzun müddət davam etməyə

bilər. Bu mövzunu açıqlamaq üçün bir ölkənin zəngin neft qaynaqları, yada digər təbii resursları kəşf etdiyini güman edirlər. Bu kəşfdən ötrü milli gəlir yüksələcək və bu ölkənin rifahının bu təbii resurslardan ötrü əhəmiyyətli ölçüdə yüksələcəyi açıqdır, ancaq uzun dövrdə iqtisadi inkişaf yavaşlayarsa bu ölkənin son olaraq rifahının normalda olması lazım olanın altında qalacağı açıqdır [48].

Keçid iqtisadiyyatlarının bir qismi təbii resurs və ya kənd təsərrüfatı baxımından zəngin ölkələrdir (Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Polşa, Rumıniya, Rusiya Federasiyası, Türkmənistan və Ukrayna), bu səbəbdən bu ölkələrin son olaraq sürətli inkişafa başlayacaqları və yüksək gəlirli ölkələrə çata biləcəkləri düşünülə bilər. Təbii ehtiyatlar baxımından zəngin ölkələrdə bu təbii sərmayənin iqtisadi inkişafı dəstəkləyəcəyi və inkişaf performansını artıracağı məşhur fikirdir. Bol təbii resursların bu qaynaqları yaxşı idarə etməsi və ya ən azından davamlı bir nisbətdə idarə etməsi davamlı gəlir mənbəyi olduğu doğrudur.

Gürcüstan. Turizm sahələri və çox əl dəyməmiş əkinçilik torpaqlarıyla Gürcüstan, ciddi bir investisiya potensialına sahibdir. Paytaxt Tbilisi, sənaye, ictimai və mədəniyyət mərkəzi olan bir şəhərdir. Ayrıca əhəmiyyətli bir qlobal enerji layihəsi olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru Kəməri keçid xətti üzərində yerləşir. Avropaya daşınan enerjide əhəmiyyətli bir enerji dəhlizi olan şəhər, tarixi İpək Yolu üzərində iştirak edir. Bundan ötrü Rusiyanın Şimali Qafqaz bölgəsi, Türkiyə və Cənubi Qafqazdakı (Zaqafqaziya) Ermənistan və Azərbaycan arasında əhəmiyyətli tarixi bir rola sahibdir. Gürcüstanın şimalında Rusiya Federasiyası (Dağıstan, Çeçenistan, Şimali Osetiya, Kabarday-Balkar Muxtar Respublikası), cənubunda Ermənistan, cənub-şərqində Azərbaycan, cənub-qərb və qərbində Türkiyə iştirak edir.

Gürcüstanda xarici investisiyalar 12 Noyabr 1996-cı il tarixində təsdiqlənən “Sərmayələrin təşviqi və qorunması” Qanunu ilə zəmanət altına alındı. Söz mövzusu Qanunda investisiyanın tərfi edilərək, xarici sərmayəçilərə Gürcü vətəndaşlarına tanınan hüquq və azadlıqların eynisinin tanınması nəzərə alındı. Bundan başqa investisiyaların Gürcüstan hökuməti tərəfindən ictimailəşdirilməsi vəziyyətində investisiyanın real bazar dəyərinin ödənmə zəruriliyi, anlaşılmazlıq halında investorun Gürcüstan məhkəmələrinə və beynəlxalq təhkim heyətinə müraciət haqqı

var.

Gürcüstana 2013-ci ildə 913 milyon dollarlıq birbaşa xarici sərmayə yatırımı edildi. Bu investisiyaların böyük hissəsini Alman və Türk investorlar reallaşdırdı. 2012-ci ilin məlumatlarına görə edilən birbaşa xarici sərmayə sərmayələrinin 20%si enerji, 18%-i istehsal və 18%-i də maliyyə sektoruna edildi. Xarici investorun Gürcüstana qeydiyyatata alınması şərtiylə qiymətli kağızlar, şirkət, bina kimi investisiya olaraq təyin olunan aktivlər satın almasında bir məhdudiyət yoxdur. Ancaq xarici investorların əkinçilik ərazisi satın alması qadağandır, bu ərazilərin Gürcüstanda heyəti şirkət üzərinə 49 illiyinə kirayələməsinə imkan yaradılmışdır.

Gürcüstan iqtisadiyyatı 2012 və 2013-cü ildən sonra 2014-ci ildə də yavaş bir inkişaf göstərmişdir. Gürcüstan rəsmi məlumatlarına görə, 2014-ci ildə real inkişaf 4,8% olmuş və qiymətlərin ümumi səviyyəsi 0,5 bal geriləmişdir. Gürcüstanda inkişaf hesablarında səhv payı olması ehtimalının az çox olduğu və bir yaxşılaşma əlamətlərinin də olmadığı nəzərə alınsa rəsmi rəqəmlərin bir az yanlış olma ehtimalı ola bilməz.

Gürcüstan qanunlarına görə nüvə, bioloji və kimyəvi silah istehsalı, xaşxaş və digər narkotik materialların yetişdirilməsi kimi bəzi sahələrdə investisiya edilməsinə icazə verilmir.

Gürcüstanda 2009 - 2013 illərdə edilən birbaşa xarici investisiya yatırımları məlumatları bu şəkildədir;

Cədvəl 2.3.1. İllər üzrə ümumi xarici investisiyalar (2009-2015)

İllər	Milyon ABŞ Dolları
2009	658,4
2010	814,5
2011	1.117,2
2012	911,6
2013	914,4
2014	1.758,4

Mənbə: Gürcüstan Statistika İdarəsi

Polşa. Polşada birbaşa investisiyalar, 1992-ci ildə qurulan “Polşa İnformasiya və Xarici İnvestisiya Agentliyi” (Paiz) tərəfindən həyata keçirilir. Polşanın birbaşa investisiyalar baxımından ən cazibədar istiqaməti bazar böyüklüyüdür. Üstəlik Polşa,

qitənin ən aşağı işçi xərclərinə sahib ölkələrindən biridir.

Polşa, əhəmiyyətli ölçüdə birbaşa xarici sərmayə investisiyalarına mövzu olan bir ölkə vəziyyətindədir. 2014-ci ilin sonu etibarilə, ölkəyə girən birbaşa xarici investisiya qoyuluşu stoku 245 milyard dolların üzərinə çıxmışdır.

Cədvəl 2.3.2. Polşaya yönəlmiş birbaşa xarici investisiyalar (2005-2014)

Milyon \$)

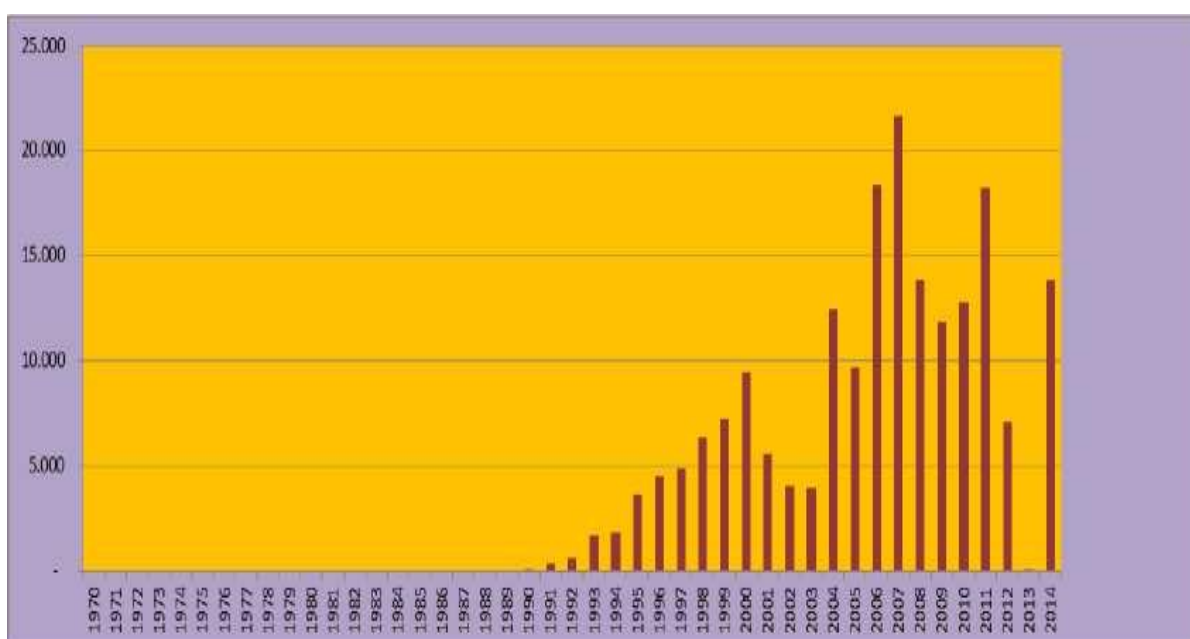
2005	9 719
2006	18 381
2007	21 643
2008	13 862
2009	11 889
2010	12 796
2011	18 258
2012	7 120
2013	*120
2014	13 883

Mənbə: UNCTAD

Polşaya birbaşa investisiya girişləri, qlobal durğunluğun ardından 2011-ci ilə qədər artım göstərmişdir. Ən yüksək səviyyəyə 21 643 milyon dollar ilə 2007-ci ildə çatmışdır.

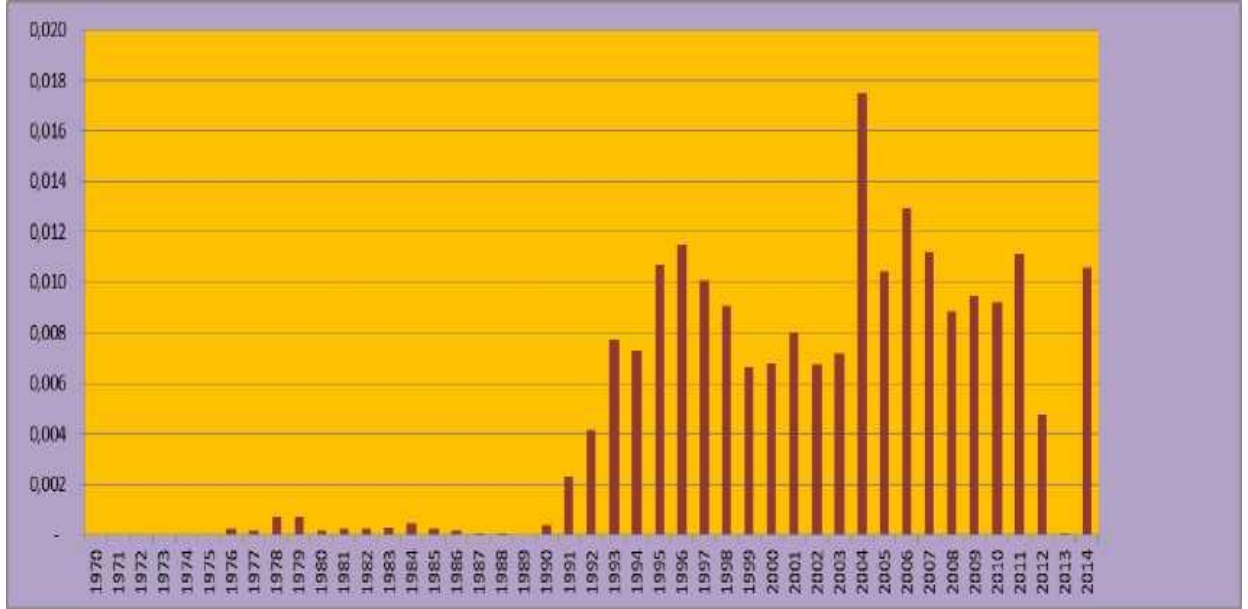
Qrafik 2.3.1: Polşanın Birbaşa Xarici İnvestisiya Axını (1970-2014)

(Milyon \$)

Mənbə: UNCTAD

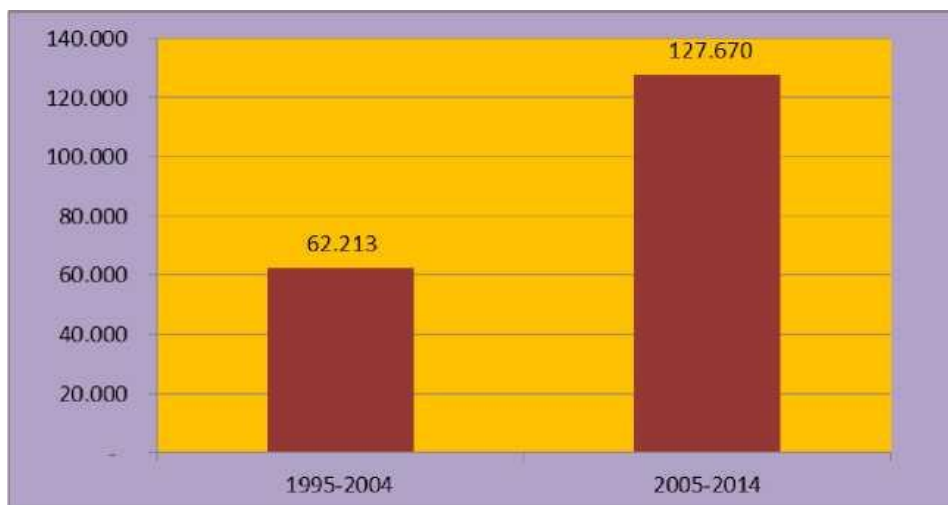
Qrafik 2.3.2: Polşanın Dünya birbaşa xarici investisiya axınındakı Payı (1970-2014)

Mənbə: UNCTAD

2004-ci ilə qədər cəmi 62,213 milyard dollarlıq birbaşa xarici investisiyanın gəldiyi Polşada, 2005-2014 illəri arasında bu miqdar 127,670 milyard dollara çatmışdır.

Qrafik 2.3.3: Macarıstanda Birbaşa Xarici İnvestisiya Axını (1995-2004) (2005-2014) (Milyon \$)

Mənbə: UNCTAD

Polşaya daxil olan birbaşa xarici sərmayənin ölkələrə görə yayılmasına bağlı məlumatlara baxıldığında, ölkəyə gələn birbaşa xarici sərmayənin 80% -dən çoxunun AB qaynaqlı olduğu görünür. İlk üç ölkə; Almaniya, Hollandiya və Fransadır. Xarici ortaqlı firmaların təxminən 92%-i AB mənşəlidir. AB xaricindən ən çox investisiya olan ölkə isə, ABŞ-dır. Birbaşa xarici sərmayə qoyuluşunun Polşanı seçim etməsinin başlıca səbəbləri arasında; ölkənin AB üzvlüyü və Orta Avropadakı mövqeyi, ixtisaslı və ucuz iş gücü, böyük şirkətlərlə əməkdaşlığa hazır çox sayda kiçik və orta miqyaslı müəssisənin mövcudluğu, yaxşı istiqamətləndirilmiş dövlət yardımları və universitetlərlə əməkdaşlığa hazır texnoparklar sayıla bilər.

Qlobal şirkətlər, Avropadakı yeni sərmayələri üçün ümumiyyətlə Polşanı seçir. 2013-ci ilin Bloomberg sıralamasına görə Polşa, Orta və Şərqi Avropa Bölgəsində ticarət etmək üçün ən yaxşı ölkə olaraq təyin olunmuşdur. FDI Intelligence hesabatı da, Polşanın sabit makroiqtisadi vəziyyətin yanında, xüsusiyyətli və məhsuldar işçilərinə, səmimi ticarət mühitinə və şəffaf və qanuni vergi sistemində diqqət çəkmişdir. Dünya Bankının “Doing Business 2013” hesabatına görə Polşa, eyni çərçivədə, AB-nin lider ölkəsidir.

Polşa, xarici şirkətlər üçün çox sərmayə təşviqi təqdim edir. Bu təşviqdən faydalanmaq üçün, 14 Xüsusi İqtisadi Bölgənin birində yatırım qoymaq tələb olunur. Şəxsi və imtiyazlı şərtlərdə iqtisadi fəaliyyətə başlamaq üçün təsis edilmiş olan Xüsusi İqtisadi Bölgələr, yeni sərmayəçilərə cazibədar vergi güzəştləri, məşğulluq sahəsində asanlıqlar və yaxşı hazırlanmış investisiya yerləri təqdim edir.

Artan iqtisadi böyümə, Avropada 2007-2013 illəri arasında Avropa Birliyindən ən yüksək miqdarda alınan struktur fon qatqısı və digər stimullar, Polşanın investisiya baxımından cazibəsinə öz töhfəsini verir. Son illərdə, Polşada çox sayda regional paylaşılan xidmət mərkəzləri və AR & GE mərkəzləri yaradılmışdır. Bunlar, həcmi getdikcə genişlənməkdə olan yeniliklərə iştirak olmaqda və məlumata söykənən müasir iqtisadiyyatın inşa edilməsini təmin etməkdədir.

Polşadakı xarici investorlar, xüsusilə aşağıda iştirak edən investisiya təşviqlərini əldə edə bilməkdədir:

- Avropa Birliyi fondundan gələn qrant yanında; investisiya və məşğulluq, AR

& GE fəaliyyətləri, ətraf mühitin qorunması, məntiqi, təhsil proqramları və yenilənə bilər enerji qaynaqları üçün hazırlanmış milli proqramlardan qrant,

• Polşa hökumətindən subsidiyalar (AR & GE layihələri, ekoloji layihələr, 2011-2020 illəri arasında Polşa iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyət kəsb edən investisiyaların dəstəklənməsinə dair proqram),

• Xüsusi İqtisadi Bölgələrdə gəlir vergisindən azad,
• Daşınmaz vergisindən azad,
• İrəli texnologiya və AR & GE şirkətləri üçün infrastruktur təmin edən texnologiya parkları,

- Yeni texnologiya alışı üçün tətbiq olunan güzəştli vergi güzəştləri,
- AR & GE mərkəzləri üçün güzəştli vergi güzəştləri.

Investorların Polşada aldıkları subsidiyalar; maksimum dəstək səviyyəsi, lehtarlar və ətraflı dəstək şərtlərini təyin edən Polşa və Avropa Birliyi dövlət köməyi qaydalarına tabedir.

III FƏSİL. QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ KAPİTAL İXRACININ MƏZMUNUNDA BAŞ VERƏCƏK DƏYİŞİKLİKLƏRİN ÜMUMİ MƏNZƏRƏSİNİN PROQNOZLAŞDIRILMASI.

3.1. İnvestisiya resurlarının beynəlxalq hərəkətinin yaxın gələcəkdə ümumi mənzərəsi

Beynəlxalq birbaşa xarici investisiyalar 2015-ci ildə 2007-ci ildəki rekordla nisbətən az postböhran maksimumuna çatdılar. Bu barədə BMT-nin ticarət və inkişaf üzrə konfransı (UNCTAD) qeydiyyatda almışdır. Demək olar ki, 1,8 trilyon dollara kimi 40% rekord həcm inkişaf etmiş ölkələrə kapital axını ilə şərtlənmişdir: o demək olar ki, 1 trilyon dollardan çox artaraq aşağı düşdükdən üç il sonra iki dəfə artmışdır.

UNCTAD-a görə beynəlxalq xarici investisiyalarla bağlı situasiya qeyri-sabitdir: 2016-cı ildə onlar qlobal iqtisadiyyatın yavaşlaması, vergilərin aşağı salınmasına istiqamətlənmiş sazişlərə nəzarətin gücləndirilməsi və tranmilli korporasiyaların gəlirlərinin aşağı düşməsi səbəbindən 10-15% azalmışdır. 2017-ci ildə beynəlxalq birbaşa investisiyalar artımı bərpa edəcəklər və 2018-ci ildə yenə ötən ilki göstəriciyə - 1,8 trilyon dollara çatacaqdır.

İri alıcılar ABŞ oldu, buraya hər qlobal birbaşa investisiyalardan hər 100\$-dan 21,6 \$ qoyulmuşdur; ABŞ-a il ərzində investisiya axını 3,5 dəfə artmışdır. ABŞ-ın özünün investisiyaları isə, əksinə, azalmışdır, lakin ölkə hər 100\$-dan 20\$ dünyada birbaşa investisiyaları maliyyələşdirərək iri qlobal investor olaraq qalmışdır.

İslahatlar həyata keçirildiyi halda Ukrayna artıq 2017-ci ildə 3-5 milyard dollar investisiya cəlb edə bilər. Bu barədə Milli İnvestisiya Şurasının başçısı Boris Lojkin öz facebook səhifəsində bildirib: “Mən hesab edirəm ki, artıq növbəti ildə Milli İnvestisiya Şurası bir sıra institusional təşəbbüslər həyata keçirər, həmçinin 3-5 milyard dollar cəlb edə bilər. Yaxşı başlanğıc üçün potensial və imkanlar bizdə var – Lojkin yazır – Ukraynanın uğurlu gələcəyi güclü, rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat

üzərində qurulur. Ciddi xarici investisiya axını olmadan iqtisadiyyatın intensiv artımı mümkün deyil.”

İnvestisiya şurasının başçısı qeyd edir ki, cəlb olunmuş kapital ÜDM-un ildə 6,5-9% səviyyədə artmasını təmin edə bilər. “Lakin problem mövcuddur. Ukrayna hazırda məsələn 5-10 milyard dollar investisiya qoymaq üçün hazır investisiya layihələri təklif edə bilməz”- Lojkin qeyd edir.

O həmçinin qeyd edir ki, təkcə investorları tapmaq deyil, həm də “iri investisiya layihələrini istehsal etməyə qadir olan ekosistem” yaratmaq da vacibdir.

Avrasiya İnkişaf Bankının analitiklərinin fikrinə görə, 2017-ci ildə Avrasiya İqtisadi Birliyi məkanında Avrasiya ölkələrindən birbaşa investorların aktivliyi sürətlənəcəkdir. Birbaşa xarici investisiya axınının impulslarından biri çin konsepsiyası olan “Bir kəmə, bir yol” konsepsiyasının inkişafı olmalıdır. Çin Xalq Respublikasından olan investorlar artıq indi təkcə karbohidrogen istehsalına deyil, həm də nəqliyyat kompleksinə, infrastruktur tikintiyə, energetikaya və s. maraqla göstərməyə başlayırlar. İnvestisiyaların çox hissəsinin Çin şirkətləri tərəfindən, eləcə də milli inkişaf institutlarının kreditləri hesabına həyata keçiriləcəyi gözlənilir.

Yaponlar və koreyalılar çinlilərlə rəqabət aparırlar. “2017-ci ildə Rusiya və Yaponiya, həmçinin Avrasiya İqtisadi Birliyi ölkələri və Koreya Respublikası arasında dialoqun aktivləşdirilməsi kontekstində geniş sahələrdə Yaponiya və Cənubi Koreyanın birbaşa xarici investisiyalarının artdığını görməyə yaxşı şans var. Bu ölkələr ən az Çin qədər investor kimi perspektivdirlər. Bu barədə Avrasiya İnkişaf Bankının İnteqrasiyalı Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru Yevqeni Vinokurov məlumat vermişdir.

Asiyalı investorlar Avrasiya İqtisadi Birliyi ölkələrinə birbaşa kapital qoyuluşunu artırmağa davam edirlər. Bütün monitorinq böyünca 9 Asiya ölkəsində (Çin, Yaponiya, Türkiyə, Hindistan, Koreya Respublikası, BƏƏ, İran, Sinqapur və Vyetnam) toplanmış birbaşa xarici investisiyalar 2008-ci ildə 30 milyard dollardan 2016-ci ilin əvvəlinə kimi 61,9 milyard dollar artmışdır.

Bu barədə Avrasiya İnkişaf Bankının İnteqrasiyalı Tədqiqatlar Mərkəzinin “Avrasiya İqtisadi Birliyi və Avrasiya kontinentinin ölkələri: birbaşa investisiyaların

monitorinq və analizi- 2016” hesabatında deyilir. Hesabat “aşağıdan yuxarıya” prinsipi üzrə formalaşan investisiya layihələrinin unikal verilənlər bazasına əsaslanır, yəni şirkətin hesabatına və digər ilkin məlumatla söykənir. Bu investisiyanın son benefisiarını dəqiq müəyyən etməyə, həmçinin təkrar investisiya gəlirini dəqiq hesablamağa imkan verir.

Çin regionunda toplanmış birbaşa xarici investisiyalar üzrə Asiya ölkələri arasında liderliyini qoruyaraq Avrasiya İqtisadi Birliyi ölkələrində iqtisadi iştirakını artırmağa davam edir. 2008-ci ildən başlayaraq çin şirkətlərinin toplanmış birbaşa xarici investisiyalarının məcmu həcmi Avrasiya İqtisadi Birliyinin beş ölkəsində 138% artmış və 25,7 milyard dollar olmuşdur. Çinin birbaşa investisiyalarına daxil olan artım tempi üzrə liderlər Belarusiya və Qırğızıstandır. Son periodun nəticələrinə görə birbaşa xarici investisiyalar müvafiq olaraq 48% və 19% artmışdır. Avrasiya İqtisadi Birliyi ölkələrində Çinin birbaşa xarici investisiyalarının əsas alıcıları ənənəvi olaraq Qazaxıstan hesab olunur, burada yığılmış həcm 21 milyard dollar təşkil edir. Bu ölkədə çinli investorlar üçün əsas sektor Qazaxıstanın yanacaq kompleksi, həmçinin neft və qaz nəqliyyat sahələridir.

Rusiya-Türkiyə münasibətlərində böhranın olması Türkiyədə toplanmış birbaşa xarici investisiyaların həcminə nəzərə çarpacaq dərəcədə neqativ təsir göstərməmişdir. O Avrasiya İqtisadi Birliyi ölkələrində iri investorlardan biri olaraq qalır. Sonun məlumatlarına görə, Avrasiya İqtisadi Birliyi ölkələrində Türkiyənin toplanmış birbaşa investisiyalarının ümumi həcmi il ərzində 1,4% artaraq 7,4 milyard dollar təşkil etmişdir. Türkiyədə investisiya axınlarının stabilliyi türk birbaşa xarici investisiyalarının yüksək ölkə diverfikasiyası ilə izah olunur. Türk kapitalənin iştirakı ilə olan layihələr yuxarıda adları çəkilən Ermənistandan başqa, Avrasiya İqtisadi Birliyi ölkələrinin hamısında qeydə alınmışdır.

Bu zaman Rusiyaya təqdim olunmuş sazişlərin yarısı və Avrasiya İqtisadi Birliyi ölkələrində toplanmış birbaşa türk investisiyalarının 66%-i düşür. Türk birbaşa xarici investisiyalarının vacib xüsusiyyəti onların cəlbedici sahəni əhatə etməsidir: türk mənşəli kapital investisiyalaşdırmanın demək olar ki bütün sahələrində təqdim olunmuşdur. Türkiyə karbohidrogen hasilatı və onun nəqli ilə

bağlı olmayan sektorlara birbaşa xarici investisiyaların həcminə görə Asiya ölkələri arasında liderdir. Məhz türk kapitalının əsas fərqi bundan ibarətdir. [38]

2017-ci ildən Macarıstan şirkətlərin gəlir vergisini 9% aşağı salacaq. Bu səviyyə Avropa Birliyi ölkələri arasında ən aşağı olacaqdır.

Macarıstandakı vergi dərəcəsi hal hazırda Avropa Birliyinin elədə cəlbedici olmayan “vergi cənnəti” hesab olunan İrlandiyadan (12,5%) da aşağı olacaq.

Financial Times-in məlumatına görə, bunun hesabına Macarıstanın baş naziri Viktor Orban birbaşa xarici investisiyalarının axınını artırmağı planlaşdırır.

Analitiklər ehtimal edirlər ki, Macarıstan hökumətinin bu addımı bir növ “silahlanma yarışına” gətirib çıxara bilər: Avropa Birliyi şirkətlərinin, xüsusəndə blokun qərb hissəsində vergilərin rəqabətli aşağı düşməsi.

Hal hazırda Macarıstan hüquqi şəxslərdən 500 milyon forinqtdən (1,74 milyon dollar) az gəlir səviyyəsində 10% dərəcəsi üzrə və əgər gəlir bu qeydi aşarsa 19 % vergi alır. 2017-ci ildən hökumət söz verib ki, ölkə şirkətlərin vahid vergi dərəcəsinə keçəcək.

İri xarici şirkətləri, xüsusən də alman avtokonsernləri artıq Macarıstandakı mövcud vergi güzəştlərindən və subsidiyalarından istifadə edirlər. Hökumət işçilərin və Elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin öyrənilməsinə investisiyalaşdıran şirkətlər üçün güzəştləri genişləndirmək niyyətindədirlər.

Ümumdünya İqtisadi Forumun 2015-2016-cı illər üzrə rəqabətqabiliyyəti reytingində Macarıstan Polşa, Çexiya və Rumıniyadan geri qalaraq 63-cü yeri tuturdu. Macarıstanın ÜDM-u 2017-ci ildə 2,6% artacaqdır, bu Avropa Birliyində orta tempdən yuxarı hesab olunur [39]. Üçüncü ildir dünyada karbohidrogen ehtiyatlarının saxlanılması həddindən artıq bolluğu fonunda neft istehsalının yeni texnologiyalarına investisiyaların həcmi 2017-ci ildə azalacaqdır ki, bu da bazarda dəyişənliyi artıracaqdır. Bu barədə Beynəlxalq Energetika Agentliyinin başçısı Fatih Birol qeyd etmişdir. “Bizim təhlilimiz göstərir ki, neftin qiymətlərinin güclü dəyişkənliyi dövrünə qədəm qoyuruq, bu da 2015, 2016-cı illərdə müşahidə olunan və böyük ehtimalla 2017-ci ildə davam edəcək neft bazarında qlobal investisiyaların üçillik aşağı düşmə dövrü ilə şərtlənmişdir”.

Fatih Birolun qeyd etdiyi kimi, belə hal sahə tarixində ilk dəfədir baş verir: investisiyalar üç il ard-arda azaldıqda, bu, bir neçə il ərzində dünya neft bazarında yeni çətinliklərin yaranmasına gətirib çıxaracaq [40]

Britaniya jurnalı The Economist 2017-ci ildə baş verəcəklərlə bağlı proqnozlar verməyə cəhd göstərmişdir. Donald Trampın qələbəsindən sonra investorlar iqtisadiyyatın orta artımından yuxarı, daha yüksək inflasiya baş verəcəyini və gəlirin çoxalacağını gözləyirlər. Onlar səhmlərə fəal investisiyalar qoyur və istiqrazlarda həmişəkindən bir qədər az vəsaitə malik olurlar.

Bundan başqa, demoqrafiya və əməyin aşağı məhsuldarlığı yeni administrasiyanın iqtisadiyyatı 3-4% səviyyədə sürətləndirməsinə mane ola bilər. Nə fiksəl, nə də monetar stimullaşdırma indiyə kimi Yaponiya iqtisadiyyatını dirçəldə bilməmişdir.

2016-cı ilin əvvəllərində aşağı düşən amerika şirkətlərinin gəlirləri demək olar ki, artmağa başlayacaq, xüsusən də yeni administrasiya korporativ vergilərin azaldırılmasına nail olarsa. Lakin qiymət/gəlir əmsalı ilə 28, 3-dür, iqtisadçı Robert Şillerin göstərdiyi kimi, bir şox yaxşı xəbərlər artıq qiymətdə özünü göstərir.

Son on il ərzində orta gəliri müəyyən edən əmsal özünün uzunmüddətli orta göstəricisindən 70 % çoxdur.

Bununla yanaşı, FED 2017-ci ildə dərəcəni üç dəfə artırmağı planlaşdırır, bu isə çox güman ki, dolların möhkəmlənməsinə və amerika korporasiyalarının dollarla ifadə olunmuş xarici gəlirinin aşağı düşməsinə gətirib çıxaracaq.

Bloomberg-in məlumatına görə, Rusiya Federasiyası 2017-ci ildə investisiya üçün ən cəlbedici ölkələrdən biri olacaqdır. Ekspertlər hesab edirlər ki, neftin qiymətinin artması və rublun möhkəmlənməsi sayəsində Rusiyanın qiymətli kağızlar bazarı üstün görünür.

Rusiyadan başqa investisiya baxımından cəlbedici ölkələrə CAR, Hindistan, Çili, İndoneziya, Braziliya və Meksikada daxildir. Ekspertlər qeyd edirlər ki, Rusiya rublu investorlar üçün əsas qoyuluş ola bilər.

İsveçrə bankı UBS-ın mütəxəssisləri qeyd edirlər ki, bu il ərzində rus rublu ilə ticarətdən gələn potensial gəlirlər 28% təşkil edə bilər. Bu göstərici inkişaf etmiş ölkələr arasında maksimal hesab olunur.

Bloomberg nəşrində deyilir ki, 2017-ci ildə əsas diqqət siyasi iqlimin yavaş-yavaş yaxşılaşdığı, aktivləri isə xarici sarsıntılara qarşı bir qədər zəif olan inkişaf etmiş ölkələrə cəmlənmişdir. Sarsıntılara Amerika Federal ehtiyatlar sisteminin faiz dərəcəsinin artmasını nümunə göstərmək olar. [42]

Azərbaycan, birbaşa xarici investisiya çəkmə mövzusunda digər region ölkələrinə görə olduqca müvəffəqiyyətli olmuş və 2004-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransı (UNCTAD) tərəfindən hazırlanan “Birbaşa Xarici İnvestisiya Performansı indeksi” ndə 140 ölkə arasında birinci sırada iştirak etmişdir.

Ölkəyə birbaşa xarici investisiya girişinin ÜDM nisbəti 2006-cı ilə qədər davamlı bir artım göstərmiş, adambaşına düşən xarici sərmayə miqdarı isə 2007 və 2008-ci ildə görülən bir azalma sonrası 2009-cü ildə təkrar artım trendinə keçmişdir.

Azərbaycanın birbaşa xarici sərmayə girişi 2015-ci ildə 7.483 milyon dollar səviyyəsinə çatmışdır. Bu investisiyaların 83,3% lik hissəsi neft və təbii qaz sektorunda geri qalan hissəsi isə qeyri-neft sektorunda həyata keçirilmişdir.

Son on il içərisində Azərbaycana istiqamətli reallaşdırılan birbaşa xarici investisiya girişləri, böyük ölçüdə Azərbaycanın cari kəsirlərini maliyyəyə etmiş və iqtisadi böyümənin itələyici gücü olmuşdur.

Birbaşa Xarici İnvestisiya Statistikaları, milyon dollar

Məlumatlar	2014 ^a	2015 ^a	2016 ^b	2017 ^b	2018 ^b	2019 ^b	2020 ^b
Ölkəyə girən BXİ	8.049	7.483	6.200	6.800	7.000	7.200	6.800
Ölkəyə girən BXİ (% ÜDM)	10,7	14,1	17,9	16,0	14,3	14,1	12,2
Ölkəyə girən BXİ (ÜD sabit sərmayə yatırımlarındaki payı,%	39,0	49,3	67,7	67,4	63,0	60,5	52,1

Ölkədən çıxan BXİ	-2.209	-3.260	-900	1.200	-1.200	-1.300	-1.400
Təmiz BXİ	5.840	4.223	5.300	5.600	5.800	5.900	5.400
BXİ stoku	59.019	66.502	72.702	79.502	86,502	93,702	100,502
Adambaşına BXİ stoku (\$)	6.129	6.818	7.367	7.971	8.590	9.224	9.814
BXİ stoku (% ÜDM)	78,4	125,4	210,1	187,6	177,2	184,1	179,8
Ölkəyə girən BXİ baxımından dünyadakı payı (%)	0,49	0,37	0,30	0,31	0,31	0,29	0,26
BXİ stoku baxımından dünyadakı payı (%)	0,24 ^c	0,25 ^c	0,26	0,26	0,27	0,27	0,28

Mənbə: EIU-may 2016, a EIU Gerçəkləşən, b EIU Təxmin, c EIU Proqnoz

Azərbaycan əsas etibarilə neft və təbii qazın istehsal və ticarətinə bağlı bir iqtisadi quruluş ifadə etməsinə baxmayaraq, ölkə rəhbərliyi neft-qanuni sahələrdə investisiyaların artırılaraq, qeyri-neft iqtisadiyyatın ÜDM içərisindəki payını artırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq, konservçilik, yol, su, enerji nəql xəttləri, kimya sənayesi, səhiyyə xidmətləri və ətraf sağlamlığı prioritet investisiya sahələri olaraq qiymətləndirilir. Ancaq, Azərbaycanın inkişaf hücumları önündəki ən əhəmiyyətli maneəni sərbəst bazar iqtisadiyyat məntiqinin hələ kifayət qədər açıq olmamasıdır. İdarəetmə hər nə qədər qeyri-neft sektorunun inkişafını proqnozlaşdırsa da bu düşüncənin reallaşmasının zaman alacağı təxmin edilir.

Ölkədə İş Qurma Asanlığı

Göstərici	Azərbaycan	Şərqi Avropa & Orta Asiya	OECD Ortalama
İşlem (sayı)	6	6,7	5,7
Zaman (gün)	10	17,4	13,0
Maliyyət (kişibaşı milli gelirin %)	2,9	8,3	4,7
Asgari səmaye (kişibaşı milli gelirin %)	0,0	21,5	15,5

Mənbə: www.doingbusiness.org

Ukraynaya birbaşa xarici investisiyaların axını daha sürətli artır, nə qədər gözlənilirdi. Belə, investisiya şirkəti Dragon Capital-ın məlumatına görə, yanvar-apreldə Ukrayna iqtisadiyyatı demək olar ki, \$2 milyard aldı. Bu barədə Dragon Capitalın direktoru Tomaş Fiala noviy.net saytına müsahibəsində bildirmişdir. Onun sözlərinə görə, birbaşa xarici investisiyalara gəlincə 2016-cı ildə, “ bu ilin son dörd ayı ərzində statistik məlumatlar əsasında, bu rəqəm \$2 milyarda yaxınlaşır ki, bu da xeyli çoxdu, bizim gözlədiyimiz kimi bu il birbaşa investisiyalar 4 milyard \$ təşkil edəcək”. Fiala qeyd etdi ki, bu 2 milyard \$- ın 80%-dən çoxu — bu bank sektoruna investisiyalardır.

Belə, İqtisadi İnkişafın və Ticarət Nazirliyinin nazir müavini Yuliya Kovaliv bildirdi ki, İqtisadiyyat Nazirliyində 2017-ci ildə ən azı 4,5 milyard \$ birbaşa xarici investisiya cəlb etmə gözləyirlər.

“2017-ci ildə biz iqtisadiyyata 4,5 milyard \$ birbaşa xarici investisiya gözləyirik. Xarici investorlar Ukrayna iqtisadiyyatına inanırlar, o canlanır. Cari ilin 5 ayının nəticələrinə görə biz artıq keçən ilin analoji dövrü üçün \$400 milyon ilə müqayisədə \$1,8 milyard xarici investisiya malikik”, — Kovaliv dedi.[43]

YASED Korporativ və Sektor Siyasətlər koordinatoru Beydağı da qlobal beynəlxalq birbaşa investisiya girişlərində 2016-ci ildə 10-15 % ətrafında eniş, 2017də 5-10%lik artım gözlənildiyini, 2018-ci ildə isə 1,8 trilyon dollardan çox olacağını təxmin edildiyini söylədi.

UNCTAD'ın gözləmə məlumatlarını hazırlayarkən bir anketdən faydalandığını bildirən Beydağı, anketə görə bütün idarəçilərin 48%i 2016-2018 dövründə beynəlxalq birbaşa investisiyanın artacağını qeyd etdi.

Beydağı, anketə görə inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlardakı şirkətlərin rəhbərlərinin beynəlxalq birbaşa investisiya mövzusunda daha optimist olduğunu dilə gətirdi.

UNCTAD Dünya İnvestisiya Hesabatında beynəlxalq şirkətlərin 40%-inin kompleks sahiblik strukturlarına sahib olduğu və təxminən üç ölkənin səlahiyyət sahəsində fəaliyyət göstərdiyinin görüldüyünü bildirən Beydağı, sözlərinə belə davam etdi:

“Ən böyük beynəlxalq şirkətlərdə 50 ölkədə 500 iştirakla əlaqəli bir quruluşun ola bildiyi görünür, bu asılılığın 60% əsas şirkətlə əlaqəsi sərhəddən sonra strukturlaşma ilə formalaşmışdır. Bu vəziyyət investorun ölkəsi haqqındakı sərhədi bulanıqlaşdırır, şirkətlərin kompleks sahiblik strukturları, investisiya siyasətini meydana gətirənlər üçün çətinliklər təşkil edir. Xüsusilə sahibliyi söykənən tətbiqlərin fəaliyyəti və uyğunluğu mövzusunda tərəddüdlər meydana gəlir. [46]

3.2. Qloballaşma şəraitində dünya sənayesində kapital ixracının genişlənmə və inkişaf proqnozları

Böhranın nəticələrinin qiymətləndirilməsi zamanı əsas göstəricilərdən biri də kapital ixracıdır. O bir çox səbəblərdən yarana bilər. Məsələn, pulun çoxluğundan. Lakin hazırda bir çox ölkələrdə kapitalın qaçması elə də qənaətbəxş olmayan maliyyə şəraitilə şərtlənir.

Qlobal və yerli çərçivədə 2016-cı ilin təhvil verdiyi ağır mövzuları formalaşdıran çox hərəkətli keçməyə namizəd bir ilə başlayırıq. ABŞ-da başlayacaq Trump dövründəki ilk iqtisadi görünüş, İngiltərənin AB-dən çıxış prosesinin rəsmi olaraq başladılması, İtaliyada bankçılıq sektoruna baxış, neft qiymətlərindəki istiqamət və inkişaf etməkdə olan ölkələrdən kapital ixracı qlobal arenada 2017-ci ilin başlanğıc gündəminə adını yazdıran mövzular arasında iştirak edərkən Almaniya və Fransada keçiriləcək seçkilər qlobal arenada əhəmiyyətli yer tutacaq. Orta Şərqdəki siyasət və qarşıdurmanın bərpa dərəcəsi isə başqa bir ölçüyə doğru irəliləməyə davam edir.

Avropa Mərkəzi Bankının və Federal Ehtiyatların siyasəti son illərdə fərqli olmağa başlamışdır. FED hələ 2014-cü ildə bazardan borc kağızlarının alınması əməliyyatını başa çatdırmışdır, AMB isə proqramını 2017-ci ilin axırına kimi genişləndirib.

Həmçinin Amerika nizamlayıcısı yavaş tempdən razı olsa da, ölkənin pul siyasətini daha da gücləndirir. Avropalı həmkarı isə hələ analoji hərəkətlər etməyə tələsmir. Bu gün bazarın iştirakçıları əmindirlər ki, FED dərəcəni artırmağa davam edəcək və bu çox güman ki, 2017-ci ilin iyulunda baş verəcək.

Mənbə: *cmegroup.com*

Bu fonda gəlirlilik ABŞ-ın 10 illik dövlət istiqrazlarına əsasən 2,566 %-ə qədər artmışdır, eyni zamanda alman kağızları üzrə o 0,28%-i aşmır. [44]

Avro dollara nisbətdə aşağı düşüb, belə ki Donald Trampın qələbəsi ABŞ-da faiz dərəcələrinin artması proqnozunu stimullaşdırır.

15 dekabr 2016-cı ildə FED bu il ərzində ilk dəfə olaraq dərəcəni artırdı və AMB-nin mənfi faiz dərəcələrini saxlamağına baxmayaraq gələcəkdə də artacağına eynən vurdu.

Avropada investisiyaların aşağı gəlirliyini nəzərə alaraq investorlar avronu sataraq öz pullarını regiondan çıxarırlar və beləliklə valyutaya təzyiq göstərir. Bu arada Avropa fondları Avropanın hüdudlarından kənarında digər valyutalara, xüsusən də dollara tələbatı dəstəkləyərək səhmlər, istiqrazlar və digər qiymətli kağızlar almaq istəyirlər.

Analitiklər Morqan Stenli və Goldman Sachs Group Inc. hesab edirlər ki, paritet 2017-ci ilin sonuna kimi baş verəcək. Deutsche Bank AG proqnozlaşdırır ki, 2017-ci ildə avro ən az 0,95 dollar aşağı düşəcək.

Dekabr ayında FED-in iclasından əvvəl analitiklər proqnozlaşdırırdılar ki, 2017-ci ilin axırına avro 1,057 dollara çatacaq, yüzlərlə ekspertdən proqnoz toplayan Consensus Economics-ə görə bu da hazırki səviyyədən elə də uzaq deyil.

Lakin dollar avroya nisbətən 2,5% yuxarı qalxdı, belə ki FED aydın şəkildə bildirmişdi ki, növbəti il dərəcəni üç dəfə artırmağı düşünür.

Trump dövlət xərclərini artırıb vergiləri aşağı saldıqca tələbin artması və iqtisadiyyatın inkişafı gözlənilir. Bu ilki inkişaf gözləməsi son FED təxminlərinə görə 1.9% olacaq. İşsizlik noyabrda 4.6 % ilə tam məşğulluq nisbətinə çox yaxındır. İnflyasiya da noyabrda 1.7% ilə 2% hədəfini tutmaq üzrədir. İnkişafın daha artacağı bir dövrdə FED də faizi artıracaq deyə, bazar faizləri ondan əvvəl artacaq.

5 trilyonluq əlavə borc onsuz da başqa cür ola bilməz. Nə qədər çox borc artımı olarsa, o qədər faiz artımı düsturu işə düşəcək. Bazar faizlərinin artmasıyla birlikdə, bəlkə ondan da əvvəl dollar arta bilər. Bu mənada 2017 dollar ili olmağa namizəddir.

Nəticədə daha yüksək faiz dərəcələri və daha qiymətli dollar qlobal likvidliyi ABŞ-a çəkəcək.

Bu səbəbdən də inkişaf etməkdə olan ölkələrə gedən kapitalın azalması baş verə bilər. Qlobal böhrandan sonra bol və ucuz pul dövründə inkişaf edən bazarlara təxminən 2 trilyon dollar axmışdı. Bu pulun bir miqdarının belə geri dönməsi qlobal bazarlarda və eləcə də Türkiyədə türbülans yaradacaq ən əhəmiyyətli inkişaf olacaq. TL dəyər itirməyə davam edə bilər.

Ancaq Türk lirəsində itkilər məhdud və ölçülü qala bilər. Yüksək nisbətli itkilər gözlənilməməlidir. Çünki Türkiyə keçən il və bu il təxminən 20%-lik dəyər itkisi yaşadı. Noyabrın sonundan Türkiyənin ən çox ticarət etdiyi 45 ölkə ilə inflasiya təmizlənilərək ölçülən real effektiv valyuta məzənnəsinə görə TL-nin dəyəri 95 idi. 2003-ci ildə bu nisbət 100 idi. 13 ildən sonra 100 dəyərinin əslində 130-a çıxması, inkişaf edən bir iqtisadiyyat üçün təbiidir. Bu vəziyyət TL-nin onsuz da əhəmiyyətli dərəcədə dəyər itirdiyinin göstəricisidir.

2017-ci il eyni zamanda AB-nin pul genişləmənin davam etdirəcəyi və pulunun dəyər itirəcəyi bir il olacaq. Bununla yanaşı, AB-nin kilid ölkələrində seçkilər keçiriləcək. İngiltərənin AB-dən ayrılması qüvvəyə qoyulacaq. Bütün bu inkişaf

milliyyətçilik küləklərinin əsməsinə və qorumaçılığın yüksəlməsinə yol açdı. AB və pul vahidində zəifləmə də dolları qiymətləndirən səbəblərdən biri olmağa namizəddir.

Belə bir qatardan ən çox heyran edəcək başda iqtisadiyyatını kənardan fonlayan ölkələr gələcək. Türkiyə də bunlardan biridir. Keçən il inkişaf etməkdə olan ölkələrdən kapital axını baş verdi. Türkiyəyə portfel investisiyaları müsbət idi. Buna baxmayaraq inkişafın aşağı düşməsi isə daxili siyasi inkişafından və geosiyasi risklərin artması ilə terrorun baş qaldırmasından oldu.

Kapitalın ABŞ-a doğru hərəkətlənməsi keçən illərdə olduğu kimi, ən çox Çindən axınının olmasının lazım olduğunu düşündürür. Bu da Çin pul vahidi yuanın dəyərini salan, onsuz da yüksək olan kredit problemini daha böyüdən, şişmiş olan daşınmaz əmlak qiymətlərini salan təsir göstərəcək. [46]

Çinin səhm fondları üzərində təzyiq böyük ehtimalla 2017-ci ildə də davam edəcək.

EPFR GLOBAL-a görə Çin yuanında bir devalvasiya narahatlıqları və Çin ilə ABŞ arasında bir çəkişmə yaşanması ehtimalının inkişaf etməkdə olan bazar səhm fondları üzərində yaratdığı basqının 2017-ci ildə də davam etməsini gözlədiyini bildirdi.

EPFR, 2016-ci ildə Çin səhm fondlarından 8 həftə üst-üstə kapital ixracı yaşandığını və ilin sonunda 8 milyard dollardan çox kapital ixracı reallaşdığını da bildirdi.

EPFR 2017-ci ildə Çin üçün ən böyük çətinliklərin kapital ixracına maneə törətmək və ABŞ-da yeni bir faiz artımı olacağını da vurğuladı.

Çin, xarici kapitallarını hədəfləyən kapital ixracını azaltma tədbirlərinə sürət verib.

Investing-in məlumatına görə, pul vahidi yuanın son səkkiz ildə ən aşağı səviyyəsinə endikdən sonra Çin, xarici kapitallarını hədəfləyən kapital axınını azaltma tədbirlərinə sürət verdi. Çin Dövlət Valyuta İdarəsi (SAFE), yeni qaydalar istiqamətində 5 milyon dollar və ya daha çox dəyərə sahib xarici transferləri

araşdırmağa başladı və bunların da daxil olduğu böyük xarici müqavilələrin araşdırmalarını artırdı.[45]

Qeyri-müəyyənlik uzun müddət Britaniya iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olacaq və bu vəziyyət belə qaldıqca şirkətlər böyük həvəssizliklə investisiya qoyacaq və personal tutacaqlar. Bu barədə The Wall Street Journalda müsahibə vermiş Avropa üzrə IHS Global Insight aparıcı iqtisadçısı Hovard Arçer demişdir. O, 2017-ci ildə Britaniya iqtisadiyyatında enişin baş verəcəyini, növbəti il isə ləngiyəcəyini proqnozlaşdırır, avropalı ticarət partnerləri isə artımın yavaşlayacağını gözləyir. IMF Böyük Britaniyanın ÜDM-da 2016-cı ildə 1,9 % artım, 2017 və 2018-ci illərdə isə 2,2% artım olacağını proqnozlaşdırmışdı.

Citigroup analitikləri hesab edirlər ki, Brexit yaxın üç ildə Böyük Britaniyada ÜDM 3-4 faizlik aşağı salacaq. Onlar həm də funt sterlinqin 15% düşəcəyini gözləyirlər. “Hətta funt 20% aşağı düşsə də bu təkcə avrozonadan olan ekspertlər üçün pis olacaq, Britaniya iqtisadiyyatı isə makroiqtisadi nöqtəyi-nəzərindən yaxşı stimül əldə edəcək” – Brexit tərəfdarı The Daily Relegraph beynəlxalq biznesinin söhbə redaktoru Embrouz Evans-Pritçard etiraz edir.

Credit Suisse analitiklərinin fikrincə, ikinci yarımildə iqtisadiyyat 1% aşağı düşəcək, belə ki şirkətlər investisiyalarını, istehlakçılar isə xərcləri funtun kursunun aşağı düşməsi və idxal qiymətlərinin artımındakı qeyri-müəyyənlik səbəbindən təxirə salacaqlar. Bank 2016-cı ilin nəticələrinə görə proqnozlarını 1,8%-dən 1%-ə, 2017-ci ildə isə 2,3-dən -1 % aşağı saldı. [39]

“Avropa Mərkəzi Bankının faiz dərəcəsinin artımı üçün imkanlar mövcud sadəcə deyil, buna görə Mərkəzi Bank çətin ki, buna gedəcək, ən azı, 2017-ci ilin birinci rübündə. Bütün bunlar daha çox Avropadan dollara tərəf kapital axınını gücləndirəcək. Buna görə avronun və dolların arasında paritet yalnız nisbətdə deyil, tamamilə həqiqi ssenariylə görünür. Avroya nisbətən dolların kursunun sonrakı mümkün 1:1 möhkəmlənməsi, ola bilər paritetin aşağı endirilməsi – budur avro 2017-ci ildə bunu gözləyir”, - Ukrayna analitiki Ustenko proqnozlaşdırır.

TD Securities-in analitiki Ned Rampeltin öz növbəsində xarici KİV-ə şərhlərində 2017-ci ilin ilk aylarında avronun kursunun dollardan aşağı olacağını

proqnozlaşdırır. Deutsche Bankda isə 2017-ci ildə avronun Avropadan kapital axının artması fonunda 0,95 \$-a qədər düşəcəyini proqnozlaşdırırlar.

Beynəlxalq Maliyyə İnstitutu (IIF) inkişaf etməkdə olan bazarlarda kapital ixracının 2017-ci ildə də davam etməsini gözlədiyini bildirdi. Ancaq dördüncü ilə girəcək olan kapital ixracının 2017-ci ildə 2016-cı il üçün gözlənilən səviyyədən çox aşağı olacağı təxmin edilir. IIF, 2016-cı ildə 373 milyard dollar olacağını nəzərdə tutduğu kapital ixracının 2017-ci ildə 206 milyard dollar səviyyəsində reallaşmasını gözləyir.

İnkişaf etməkdə olan bazarlarda 2015-ci ildə 739 milyard dollar kapital ixracı yaşanmışdı.

Gələn il inkişaf etməkdə olan bazar səhm və istiqrazlar bazarına portfel investisiyalarının 2017-ci ildə 2015-ci ildəki 100 milyard dollar və bu il üçün nəzərdə tutulan 157 milyard dollardan 208 milyard dollara artması gözlənilir.

2017-ci ildə inkişaf etməkdə olan bazarların xarici kapitallarının isə bütün dövrlərin ən yüksək səviyyəsinə yaxınlaşaraq 366 milyard dollar olacağı nəzərdə tutulur. [47]

Rusiya Mərkəzi Bankı, 2016-cı ilin yanvar-oktyabr aylarında kapital ixracının, 10.4 milyard dollar ilə keçən ilin eyni dövründəki səviyyəsinə beşdə birinə düşdüyünü açıqladı.

Mərkəzi Bankdan edilən şərhə, “Əlimizdəki ilk məlumatlara görə, kapital ixracı 5 qat azalaraq 10.4 milyard dollara düşdü. Kapital ixracının əsas qaynağının bankların xarici borcları olduğu keçən ildən fərqli olaraq 2016-cı ilin yanvar-oktyabr aylarında xarici maliyyə aktivlərin artması başlıca faktor oldu” deyildi .

Mərkəzi Bank sentyabr ayında 2016-cı ilin kapital ixracı proqnozlarını 25 milyard dollardan 14 milyard dollara, 2017-ci ilin proqnozunu isə 25 milyard dollardan 18 milyard dollara saldı. 2018-2019-cü illərdə capital ixracının 25 milyard dollar səviyyəsində olması gözlənilir. 2016-cı ildə kapital ixracının əsas səbəbi beynəlxalq sanksiya şəraitində Rus şirkətləri və banklarının xarici borclarını ödəməsi olacaq. [44]

3.3. Azərbaycan kapital ixrac edən ölkə kimi perspektivləri

Makroiqtisadi göstəriciləri nəzərə alaraq, Xəzər enerji qaynaqlarının Azərbaycanın yenidən quruluşlanma və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olmasında ən əhəmiyyətli potensial imkanı olduğu görünür. Enerji ehtiyatlarının istehsal və ixracına dair əldə edilən razılaşmalar və müqavilələri təqib edən fəaliyyətlər ölkə iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dəyişikliyi təmin etmişdir.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (State Oil Company Of Azerbaijan Republic) 1991-ci ildən bu yana fəaliyyətini davam etdirən Azərbaycanın ən böyük və tək olan cəmiyyətə aid neft şirkətidir. ARDNŞ-nin Gürcüstan, Türkiyə, Rumıniya, Avstriya, İsveçrə, Qazaxıstan, İngiltərə, İran, Almaniya və Ukraynada nümayəndəlikləri, İsveçrə, Sinqapur, Vyetnam və Nigeriya da ticarət şirkətləri var. Şirkət bünyəsində 70 mindən çox işçi vardır. Son illərdə ARDNŞ-nin Türkiyədəki sərmayələri İzmir Aliağada yerləşən Türkiyənin ən böyük neft-kimya zavodunu da alması ilə başlamışdır. Petkim Petrokimya Holding A.Ş 'nin sərmayəsindəki 51% nisbətindəki ictimai hissəsi, blok satış üsuluyla özəlləşdirilməsinə bağlı tender prosesi nəticəsində, 30 May 2008 tarixində 2 milyard 40 milyon dollar əvəzli SOCAR & Turcas Enerji A.Ş'ye (STEAŞ) satılmışdır. 30.12.2011 tarixində Petkim51% nisbətində bilvasitə əsas səhmdarı STEAŞ'ın25% hissəsinə sahib Turcas Petrol A.Ş. 'nin səhmlərinin Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinə (SOCAR) təhvil verilməsilə hissələrin hamısı SOCAR-a keçmişdir. Şirkətin adı Socar Turkey Enerji A.Ş.olarak dəyişdirilmişdir. Azərbaycan həm də xaricdəki investisiya fəaliyyətləri ilə diqqəti üzərinə çəkmişdir. 1965-ci ildə qurulan Petkim Petrokimya Holding A.Ş. neft-kimya sektorunun ən böyük yerli və tək inteqrasiya mənsubudur. Neft Kimya sənayesinin lider quruluşu olan Petkim çıxardığı xam maddələrlə tikinti, avtomobil, kənd təsərrüfatı, elektrik, elektron, qablaşdırma, tekstil, dərman, yuyucu, boya və kosmetik olmaq üzrə bir çox sektora girişi təmin edir. PETKİM müəssisələrinin təmizləyici ilə bitişik olması, yeni qurğuların qurulmasına icazə verəcək səviyyədə geniş bir ərazisinin və infrastrukturunun olması, dəniz kənarında və böyük tutumlu limanının olması, geniş məhsul çeşidi və bazar çətinliyinin olmaması da son dərəcə strateji bir quruluş əldə

etmişdir. Bu cür strateji əhəmiyyətə sahib olması özəlləşdirilməsinə çox həssaslıq göstərilməsinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) Türkiyənin ən köklü neft şirkətlərindən 51%ini satın alması iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələr fərqli bir ölçü qazanmışdır. Türkiyənin ən böyük neft-kimya şirkəti olan SOCAR2018-ci ilə qədər 17 milyard dollardan çox investisiya strategiyası açıqlamışdır. PETKİM sahəsinə ediləcək sərmayələrdə ən böyük payını neft-kimya neftə emalı meydana gətirir. Şirkətin əsas xammal olan Nafta'da 90% xaricə asılılığı beləcə sona çatacaq hətta nafta ixrac edər hala gələcəkdir. ARDNŞ-nin Türkiyədəki sərmayələri yalnız Petkimi satın almaqla məhdudlaşmamışdır. Petkimin tutum artımı və dünya standartlarında texnoloji infrastruktur sərmayələri sürətli bir şəkildə həyata keçirilir. XX əsrin başlarından etibarən dünya iqtisadiyyatında neftin əhəmiyyət qazanması, biznesin zamanla macəra düşkünü neft axtaranlardan, çoxmillətli şirkətlərə və dövlətlərə keçməsinə gətirib çıxarmışdır.

Enerji resurslarının istehsalına bağlı imzalanan 30 dan çox razılaşma ilə planlaşdırılan investisiyaların ümumi həcmi isə 80 milyard dollar civarındadır.

Azərbaycan, Xəzər neft və təbii qazının dünya bazarlarına ixracında qabaqcıl ölkə rolu oynamaqdadır. Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərləri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum təbii qaz boru xətti ilə Azərbaycan, bölgədəki iqtisadi və strateji əhəmiyyəti çox böyük olan layihələrin çıxış nöqtəsini təşkil edir. Qazaxıstan neftinin və Türkmənistan təbii qazının da Xəzər keçişli, BTC və BTE xəttləri ilə dünya bazarlarına ixracı vəziyyətində, Azərbaycan yalnız enerji ixrac edən deyil eyni zamanda enerji ixrac dəhlizi iştirak edən bir ölkə olaraq da iqtisadi və strateji baxımdan daha əhəmiyyətli hala gəlmişdir.

Neft gəlirləri ilə birlikdə Azərbaycan, bölgədə əhəmiyyətli sərmayələri edəcək maliyyə qaynağına qovuşmuşdur. Bakı-Tiflis-Qars dəmiryolu xətti mövzusunda Türkiyə və Gürcüstan ilə birlikdə başladılan layihə bunun bariz bir nümunəsi kimi göstərilə bilər. Türkiyə və Azərbaycan bölgələrindəki xətt inşasını özləri maliyyəyə edərkən, Azərbaycan, Gürcüstana xəttin maliyyələşdirilməsi üçün 400 milyon dollar borc vermişdir. Bu nümunə, Azərbaycanın Avropa Birliyinin

iştirakı və Amerikanın maliyyə dəstəyi olmadan regional əməkdaşlıq və iqtisadi inkişafı gücləndirəcək iqtisadi gücə çatdığı mövzusunda çox əhəmiyyətli göstərici olaraq qiymətləndirilə bilər. [27, 14]

Petkim yarım adası içində mövcud olan limana əlavə olaraq qurulacaq konteyner limanının 1,3 ilə 1,5 milyon ədəd konteyner (TEU) tutumda olması nəzərdə tutulur. Petkim Limanı bu tutumu ilə hələ də 900 min TEU-luk tutuma sahib İzmir Alsancak limanını geridə buraxmış olacaq. Limanın işlənməsi mövzusunda Hollandiyalı APM şirkətiylə razılaşma imzalanaraq 300 milyon dollarlıq investisiya işləri başlamışdır. Socar 2018-ci ilə qədər 10 milyard dolları Petkim yarımadası içərisində, 7 milyard dolları da Trans Anadolu Təbii qaz Boru Xətti olmaq üzrə Türkiyədə ümumi 17 milyard dollarlıq investisiya nəzərdə tutmuşdu.

Bu investisiyalardan boru xətti layihəsinin, Türkiyə və Avropa üçün Rus təbii qazına alternativ olması səbəbiylə strateji əhəmiyyətə sahib bir investisiya olduğu görülməkdədir. Özəlləşirmə sonrasında Petkim potensialı, Azərbaycanın strateji dayanıqlılığı və Türkiyənin verdiyi dəstəklə 10 milyard dollarlıq konkret layihələrin danışıldığı Petkim Yarımadasının dünyada nümunə göstərilən bir istehsal mərkəzi olacağı aydın olmaqdadır. Son illərdə edilən Türkiyənin ən müvəffəqiyyətli özəlləşirməsi olaraq qeydlərə keçən bu investisiyalar tamamlandığında Türk iqtisadiyyatına təsiri daha yaxşı aydın olacaq.

Kapital axını Azərbaycan üçün böyük problem deyil. Çünki bizdə o kapitalın ölkəyə daxil olmasından bir neçə dəfə azdır. Xalis kapital axını Azərbaycan Respublikasından bu il 5-7 milyard dollar təşkil edə bilər. Lakin ölkəyə kapital axını dəfələrlə çox olacaq. Məsələn, ötən il ölkəmizin iqtisadiyyatına 27 mlrd. dollar sərmayə yatırılıb. Beləliklə, onlardan yalnız 9 mlrd. xarici sərmayələr təşkil edir, qalanları isə daxili sərmayələrdir.

2015-ci ilin yekunlarına görə, Azərbaycan post sovet məkanında yer tutan ölkələrin qarşılıqlı kapital ixracına görə, Rusiya və Qazaxıstandan sonra 2,1 mlrd. ABŞ dolları ilə III sırada yer tutub. “Report” xəbər agentliyinin məlumatına görə, bu haqda “Kommersant” qəzeti Avrasiya İnkişaf Bankının İnteqrasiya araşdırmaları Mərkəzinin tədqiqatlarına istinadən məlumat yaymışdır.

Tədqiqatda bildirilir ki, Azərbaycanın kapital qoyuluşunda əsas ölkələr Gürcüstan (88%) və Ukrayna (8,4%) yer tutub. Azərbaycanın Gürcüstanda əsas kapital qoyuluşu nəqliyyat infrastrukturuna edilib. MDB ölkələri arasında qarşılıqlı kapital ixracına görə, ilk sırada yer tutan Rusiya 2015-ci ilin yekunlarına görə 33,52 mlrd. dollar, Qazaxıstan isə 4,9 mlrd. ABŞ dolları investisiya qoymuşdur.

Sənəddə, həmçinin qeyd edilib ki, MDB ölkələri ilə Gürcüstan arasında qarşılıqlı birbaşa investisiyaların həcmi 2015-ci ilin yekununda 2014-cü ilin yekunu ilə müqayisədə 2,2 mlrd. dol. və ya 4,9% azalaraq 42,3 mlrd. dol. təşkil edib. Bu göstərici Rusiya Mərkəzi Bankının investisiyalar üzrə göstəricisindən fərqli olaraq ofşor hesablardan kapital axınında özündə əks etdirir. İntegrasiya arasdırmaları Mərkəzinin hesabatına görə, qarşılıqlı investisiyaların pıx həddi 2012-cı ilə təsadüf edib və 57,2 mlrd. ABŞ dollarını təşkil edib. Rusiyanın məcmu investisiyalarda payı 2012-cı ildəki 82,6%-dən 2015-ci ildə 80%-ə geriləyib.

Rusiyanın kapital qoyuluşunda isə ilk sırada 8,3 mlrd. ABŞ dollarla Belarus, ikinci mövqedə isə 7,1 mlrd. ABŞ dollarla Qazaxıstan yer alıb. Rusiya 2015-ci ildə Ermənıstana 3 mlrd. dollar, Qırğızıstana 0,8 mlrd. ABŞ dolları sərmayə yatırıb. Rusiyanın Ukraynaya investisiyaları 2014-cü ildə 49%, 2015-cı ildə isə illik müqayisədə 5,4% azalaraq 8,2 mlrd. ABŞ dolları geriləyib.

İnvestisiya qoyuluşunda 42,6%-lə Avrassya İqtisadi İtifaqı ölkələri arasında yanacaq-energetika sahəsi ilk sırada yer alıb, elvan metallurgiya isə 12%-lə ikinci olub. Onları 8,8%lə nəqliyyat , 6,5%lə aqrar sənaye sektoru izləyir. [33]

Azərbaycanın Rusiya iqtisadiyyatına birbaşa investisiyaları 1 mlrd. Dolları ötüb. “Hazırda Azərbaycanda təxminən Rusiya kapitallı 600 şirkət fəaliyyət göstərir. Son illər rusiya tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatına 3 milyard dollardan çox investisiya qoyulub. Öz növbəsində, Azərbaycan tərəfindən Rusiya iqtisadiyyatına birbaşa investisiyalar 1 mlrd. dollar təşkil edib. Bu barədə İqtisadiyyat nazirinin müavini Sahib Məmmədov Правде.Ru mü sahibəsində bildirib. Nazir müavini qeyd edib, Rusiyada son illər ərzində Azərbaycan şirkətləri tərəfindən bir sıra uğurlu layihələr həyata keçirilib. “Belə ki, 2016-cı ildə “Karat Holding” şirkəti tərəfindən Yessentuki şəhərində 25 mln. dollar dəyərində “İstocnik” sanatoriya-kurort mərkəzi

istifadəyə verilmişdir. “Azərsun Holding” şirkətləri tərəfindən 8 mln. Dollar dəyərində meyvə və tərəvəz konservləri istehsalı zavodu, habelə Krasnodar vilayətində dəyəri 3 mln. dollar olan çay fabriki tikilib. “Karvan-L” şirkəti Kabardin-Balkarda “СТАЛПІПОМ” şirkətinin tikintisi və təchiz olunması üzrə layihəni və Dağıstan Respublikasında dəyəri 1,5 mln. \$- a yaxın olan “Anji” idman kompleksinin inşası layihələrini həyata keçirib. “Mətanət-A” şirkəti tərəfindən Krasnodar vilayətində 33 mln. dollar dəyərində quru inşaat qarışıqlarının istehsalı üzrə zavodun tikintisinə başlanmışdır. İki ölkə arasında əməkdaşlıq üçün möhkəm müqavilə-hüquq bazası yaradılıb: Artıq 170-dən çox, o cümlədən iqtisadi sahədə 50 sənəd imzalanıb. “Ölkələrimiz arasında çoxşaxəli ticarət, investisiya, sənaye, yanacaq-energetika və aqrar sektor, turizm, nəqliyyat və tranzit daşımaları, humanitar sahələri və başqa sahələri kimi sahələri əhatə edən əməkdaşlıq qurulub və uğurla inkişaf edir. Ticarət münasibətləri - Azərbaycan-Rusiya əməkdaşlığının mühüm istiqamətlərindən biridir. Bu gün Rusiya Azərbaycanın ticarət dövriyyəsində birinci yeri, o cümlədən idxalında üçüncü yeri tutur. [27, 34]

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Kapital ixracı hara edilirsə edilsin, yəni istər inkişaf etməmiş ölkələrə, istər inkişaf etmiş ölkələrə, məqsədi daim monopoliyalara iqtisadi və siyasi təsir göstərmək, yüksək inhisar gəliri gətirməkdir.

Bir digər əhəmiyyətli nöqtədə budur: kapital ixracı demək, əmtəə ixracı edilmir demək deyil. Tərsinə kapital ixracı, sənaye məhsullarının versiyasına açıq olan bazarların işlənmiş mal istəklərini təşviq edir. İxrac edilən kapitalın əksərən 90%-dən çoxu ixrac etdiyi ölkənin sifarişləri və onlardan əldə edilən mənfəət ötürülməsi ilə geri dönür.

Kapital ixracının bir forması da borc verməkdir. Borc alan ölkə əksərən inkişaf etməmiş ölkələrdir, böyük faiz yükləri altına girirlər; bundan başqa işlənmiş məhsulların, ya da xarici texnologiyanın, bu borcun şərti kimi borc verənin qoyduğu öhdəlikləri də qəbul etmək məcburiyyətində qalırlar.

İxracatın məhdudlaşdırılması, beynəlxalq şirkətlərin qloballığın və təşkilatlanma formasının təbii bir nəticəsidir: Çünki dünyanın bütün bazarlarında mövcud olmaq istədiklərindən, ölkələr və regionlar səviyyəsində təşkilanıblar. Hər investisiya bölgəsi, ətraf əlaqələriylə birlikdə şirkətin əsas mərkəzinə bağlıdırlar.

Beynəlxalq şirkətlər ixracata istiqamətli investisiyalar yolu ilə, ölkələrin xarici ticarətini yoxlamaları altına alırlar.

Beynəlxalq şirkətlər vergi vermirlər, maliyyə baxımdan araşdırmırlar. Vergidən xilas olmaq üçün qlobal ticarəti, "şirkət içi ticarət" halına gətiriblər.

Xarici kapital investisiyalarının ölkəyə təmin edəcəyi töhfələrdən faydalanmaq üçün ilk olaraq edilməsi lazım olan, ölkədəki iqtisadi, siyasi sabitliyin təmin edilməsidir. İqtisadiyyat və siyasətdəki ardıcılıq və davamlılıq, beynəlxalq sərmayə investisiyalarının qısa müddətlik, uzun davamlı olmasını təmin edəcək və beynəlxalq sərmayədən gözlənilən faydanın reallaşma potensialını gücləndirəcək. Azərbaycan investisiya bazarının ehtiyacı olan sərmayənin, sərbəst bazar şərtləri çərçivəsində inteqrasiya olunan maliyyə bazar mühitindən təmini və səmərəli istifadəsi, qloballaşan və fəallaşan bir bazar ilə mümkün olacaq.

- İnternetin və informasiya texnologiyalarının aktual olduğu indiki dövrdə investisiya qoyuluşlarını məhz bu sahələrdə, əsasən dünya əhalisinin 70%-nin istifadə etdiyi sosial şəbəkə biznesinə kapital ixrac edilməsini
- Yüksək gəlir gətirən korporativ istiqrazlara kapital qoymaq. Bu mənada valyuta gəlirliliyi gətirən istiqrazlara qoyulan vəsait müvafiq faizə görə gəlir gətirəcək
- İnkişaf edən ölkələrin aparıcı sahələrini araşdırıb, yeri gəldikdə auksionlarda iştirak edib yeni sahəyə investisiya qoymaq
- Sağlamlıq və sosial adaptasiya sahələrinə kapital qoymaq. Qloballaşan dünya böhranla bərabər bir sıra sağlamlıq problemləri və sosial problemləri də öz bərabərində daşıyır. Buna görə də bu sahəyə kapital qoyuluşu həyati əhəmiyyətli problemlərin həllinə yol açmaqla yanaşı, investorun gəlirlərinin artması istiqamətində tələb olunan və axtarılan ən çox sahə olacaqdır.
- Ölkədən kapital qaçışının qarşısının alınması istiqamətində isə təklifim həm yerli investorlara, həm də transmilli şirkətlərə əlverişli şərait yaradılması istiqamətindədir. Əlverişli şərait dedikdə, ölkənin əsas məqsədinin insan amili olması və onunla əlaqədar sahələrə daha çox investisiya cəlb etmək üçün xərclərin aşağı salınması, verginin investorun imkanlarına uyğun differensiasiyalı şəkildə tətbiqi və bu mexanizmlərin dəqiq işlənilib hazırlanması üçün yalnız dövlət qurumlarının deyil, həm də investorların özlərinin də iştirakının təmin edilməsidir. Çünki bu halda mövcud problemlər problem yaşayanın birbaşa özündən eşidiləcək və mümkün qədər tez öz həllini tapacaq.

İSTİFAFƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. ASIYEDU, E., “On The Determinants of Foreign Investment to developing Countries: Is Africa Different?”, World Development, No: 30(1), 2003.
2. AŞIKOĞLU, Y., “Finance, Exchange Rates & Financial Liberalization”, Capital Markets Board, Publication Number: 24, 1995.
3. BALASUBRUMANYAM, V.N., SAPSFORD, D., GRIFFITHS, D., “Regional Integration Agreements and Foreign Direct Investment: Theory and Preliminary Evidence”, The Manchester School, 70 (3), 2002.
4. BERKSOY, T., SALTOĞLU, B., Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri,
5. BORENSZTEIN, E., GREGORIO, J., LEE, J.W., “How Does Foreign direct Investment Affect Economic Growth”, Journal of International Economics, Vol. 45, 1998.
6. CALVO, G. A. , LEIDERMAN, L. ve REINHART, C. M., “Capital Inflows and Real Exchange Rate Appreciation in Latin America: The Role of External Factors” International Monetary Fund, Staff Papers, Number 40, 1993
7. DADUSH, U., DASGUPTA, D. ve RATHA , D., The Role Short Term Debt In Recent Crises, Finance & Development , December, 2000.
8. DEMİRÇELİK, A., BAŞSAYIŞ, T., Şirketler Kesiminin Reel Yatırımları ve Bunların Finansmanı, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1995.
9. DPT, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ÖİK Raporu, DPT: 2514 - ÖİK:532, Ankara, 2000.
- 10.EROL, A., Yabancı Sermaye I, Mükellefin Dergisi, Sayı:93, 2000.
- 11.GOLDBERG, L., “Financial-Sector Foreign Direct Investment and Host Countries: New and Old Lessons”, Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, No:183, 2004.
- 12.GÜVEN, S., Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği, İktisat-İşletme ve Finans, Ağustos, 2001.

- 13.HAQUE, N. U., D. Mathieson, S. Sharma, “Causes Of Capital Inflows and Policy Responses To Them”, Finance and Development, March, 1997, <http://www.worldbank.org/fandd/english/pdfs/0397/080397.pdf>21.01.2006.
- 14.<http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues17/index.html>.21.10.2007
- 15.IMF, “Liberalizing Capital Movements: Some Analytical Issues,” Economic Issues,No:17,1999
- 16.İNSEL, A. ve SUNGUR, N., Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği, 1989:III - 1999:IV, erc/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi IV, Eylül, Ankara, 2000. <http://www.tek.org.tr/dosyalar/serhar0303.pdf>
- 17.İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1998 -58, 1998.
- 18.KARLUK, R., Türkiye Ekonomisi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yayın No:1295, İşletme-Ekonomi Dizisi No:104, İstanbul, 2003.
- 19.KAYA, Y. T., Sermaye Hareketleri ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Modellenmesi: Türkiye Örneği, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları No:2487, Ağustos, 1998.
- 20.Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat teori ve politika*, 15. Baskı, Kurtiş Matbaası, İstanbul.
- 21.SÖNMEZ, M., “Rant Sektörü Yine 1 Numara”, Ekonomik Forum, Y.3, S.2, 1996.
- 22.SÖNMEZ, S., Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- 23.UNCTAD, World Investment Report 2014, New York, 2014.
- 24.UNCTAD, World Investment Report 2015, New York, 2015.
- 25.UNCTAD, World Investment Report 2016, New York, 2016
- 26.UNİON BANK OF SWİTZERLAND, Emerging Market sik Notices, London, December, 1994.
- 27.Uras, T. Güngör (1979). Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları. İstanbul: İktisadi Yayınlar Ltd.
- 28.WONG C., “Policy Responces To External Imbalances In Emerging Market Economies”, IMF Working Paper, No. 98/103, 1998.

29. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp98103.pdf>, 29.12.2007.
30. WORLD BANK, Managing Capital Flows in East Asia, Washington DC, 1996.
<http://thesius.worldbank.catchword.org/vl=6463398/cl=17/nw=1/fm=docpdf/rpsv/bk/wb/0821335294/v1n1/s1/p1>, 07.12.2005.
31. WORLD BANK, “Developing Countries Get More Private Investment Less Aid”, Finance and Development, June, 1997.
32. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1997/06/pdf/worldbnk.pdf>, 03.06.2006
33. WORLD BANK, www.worldbank.org, 24/07/2007.
34. YELDAN, E., Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler, 2002.
<http://www.bilkent.edu.tr/%7Eyeldane/Praksis-2002.pdf> 07.07.2004.
35. <http://www.kavkazplus.com>
36. <https://365info.kz/2015/05/752-milliona-dollarov-sostavil-ottok-kapitala-iz-kazaxstana-v-i-kvartale-etogo-goda/>
37. <http://dixinews.kz/articles/ekonomika/15195/>
38. http://www.eabr.org/r/press_center/press_releases/index.php?id_4=49720
39. <http://www.vedomosti.ru/economics/articles/2016/06/23/646445-pryamie-inostrannie-investitsii>
40. <http://www.vestifinance.ru/articles/78037>
41. <http://www.vestifinance.ru/articles/79296>
42. <http://fdlx.com/business-world/78789-rossiya-v-2017-godu-stanet-privlekatelnoj-dlya-investorov-bloomberg.html>
43. <http://slavpeople.com/14307-inostrannye-investicii-v-ukrainu-stremitelno-rastut-dragon-capital>
44. http://investbrothers.ru/2016/12/21/eurozona_stolknulas_s_krupnejshim_ottokom_kapitala/
45. <http://ikon.news/>
46. <http://forbes.com>
47. <http://investing.com>

48.[http:// tradingeconomics.com](http://tradingeconomics.com)

49.<https://regnum.ru/news/polit/1831700.html>